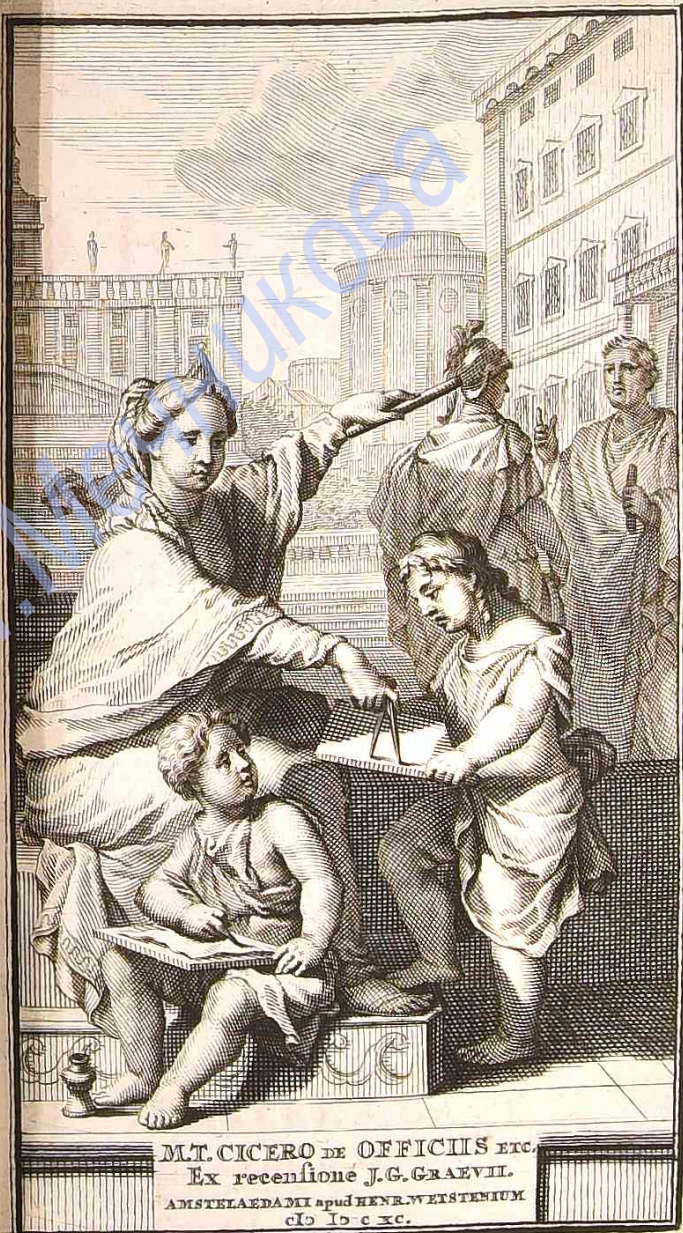

27
59

VI
—
129

35 Сіверо

НБ ОНУ імені І. Мечникова

MT. CICERO DE OFFICIIS etc.
Ex recensione J.G. GRAEVII.
AMSTELÆDAMI apud HENR. WETSTENIUM
c10 10-c xc.

M. TVLLII CICERONIS
DE
OFFICIIS
LIBRI TRES.

CATO MAJOR sive de Senectute.
LÆLIUS sive de Amicitia.
PARADOXA.
SOMNIUM SCIPIONIS.

Ex recensione

JOANNIS GEORGII GRÆVII.

AMSTELÆDAMI,
Apud HENRICUM WETSTENIUM,

MDCCXIC.

M. TVLLII CICERONIS

DE

OFFICIIS

AD

MARCVM FILIVM

LIBER PRIMUS.

Vamquam te, Marce fili, annum jam audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet praeceptis, institutisque philosophiae, propter summam & doctoris auctoritatem, & urbis; quorum alter te scientia augere potest, altera exemplis: tamen, ut ipse ad meam utilitatem semper cum Graecis Latina conjunxi, neque id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci: idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos, ut videmur, magnum attulimus adjumentum hominibus nostris, ut non modo Graecarum litterarum rudes, sed etiam docti, aliquantum se arbitrentur adeptos & ad dicendum, & ad judicandum. Quamobrem disces tu quidem a principe hujus aetatis philosophorum, & disces, quamdiu voles: tamdiu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non poenitebit. Sed tamen nostra leges, non multum a Peripateticis dissidentia: quoniam utriusque, & Socratici, & Platonici esse volumus: de rebus ipsis utere tuo judicio: nihil enim impedio:

A

oratio-

orationem autem Latinam profecto legendis nostris efficias plenior. Nec verò arroganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis: quod est oratoris proprium, apte, distincte, ornate dicere, quoniam in eo studio aetatem consumsi, si id mihi assumo, videor id meo jure quodam modo vindicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui jam illos fere aequarunt, studiose legas. Vis enim dicendi major est in illis: sed hoc quoque colendum est aequabile, & temperatum orationis genus. Et id quidem nemini video Graecorum adhuc contigisse, ut idem utroque in genere laboraret, sequereturque & illud forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus: nisi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum vehementis, dulcis tamen; ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantum in utroque profecerimus aliorum sit judicium: utrumque certe secuti sumus. Equidem & Platonem existimo, si genus forense dicendi tractare voluisset, gravissime & copiosissime potuisse dicere: & Demosthenem, si illa, quae a Platone didicerat, tenuisset, & pronuntiare voluisset, ornate, splendideque facere potuisse. Eodemque modo de Aristotele, & Isocrate judico: quorum uterque suo studio delectatus contempsit alterum. Sed cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa posthac, ab eo ordiri volui maxime, quod & aetati tuae esset aptissimum, & auctoritati meae. Nam cum multa sint in philosophia & gravia, & utilia, accurate copioseque à philosophis disputata, latissime patere videntur ea, quae de officiis tradita ab illis & praecepta sunt. Nulla enim vitae pars neque publicis, neque privatis, neque foren-

sibus

sibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eoque colendo sita est vitae honestas omnis, & in negligendo turpitudine. Atque haec quidem quaestio communis est omnium philosophorum. quis est enim, qui nullis officii praeceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullae disciplinae, quae propositis bonorum & malorum finibus officium omne pervertunt. nam qui summum bonum instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque suis commodis, non honestate metitur, hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturae bonitate vincatur, neque amicitiam colere possit, nec justitiam, nec liberalitatem; fortis vero, dolorem summum malum judicans; aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certe nullo modo potest. Quae quamquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat, tamen sunt a nobis alio loco disputata. Hae disciplinae igitur, si sibi consentaneae esse velint, de officio nihil queant dicere. neque ulla officii praecepta firma, stabilia, conjuncta naturae tradi possunt, nisi aut ab iis, qui solam, aut ab iis, qui maxime honestatem propter se dicant expetendam. Itaque propria est ea praecipio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli, jam pridem explosa sententia est: qui tamen haberent jus suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & hac in quaestione potissimum Stoicos, non ut interpretes: sed ut solemus, e fontibus eorum, judicio, arbitrioque nostro, quantum, quoque modo videbitur, hauriemus. Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium: quod a Panaetio

A 2

praeter-

praetermissum esse miror. Omnis enim quae a ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet a definitione proficisci, ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur. Omnis de officio duplex est quaestio. unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in praeceptis, quibus in omnis partes usus vitae conformari possit. Superioris generis huiusmodi exempla sunt: Omnia ne officia perfecta sint: num quod officium aliud alio majus sit: & quae sunt generis ejusdem. Quorum autem officiorum praecepta traduntur, ea, quamquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitae communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia divisio est officii. Nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum officium rectum (opinor) vocemus, quod Graeci *κατὰ τὸ εὖ* vocant: hoc autem commune *κατὰ τὸ κοινόν* vocant. Atque ea sic definiunt, ut rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant: medium autem officium id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. Triplex igitur est, ut Panaetio videtur, consilii capiendi deliberatio. Nam, honestumne factu sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit. in quo considerando saepe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem aut anquirunt, aut consultant ad vitae commoditatem jucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint juvare & suos, conducant id necne, de quo deliberant. quae deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare videtur cum honesto id quod videtur esse utile. Cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra revocare ad se videtur, sit ut distrahatur deliberando

animus, afferatque ancipitem curam cogitandi. Hac divisione, (cum praeterire aliquid maximum vitium in dividendo sit) duo praetermissa sunt. Nec enim solum, utrum honestum an turpe sit, deliberari solet, sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Itemque duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ita, quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter: tum pari ratione de utili; post de comparatione eorum differendum. Principio generi animantium omni est a natura tributum, ut se, vitam, corpusque tueatur, declinetque ea, quae nocitura videantur, omniaque, quaecumque ad vivendum sint necessaria anquirat, & parat, ut partum, ut latibula, ut alia generis ejusdem. Commune autem animantium omnium est conjunctionis appetitus, procreandi causa, & cura quaedam eorum, quae procreata sunt. Sed inter hominem & belluam hoc maxime interest, quod haec tantum, quantum sensu movetur, ad id solum, quod adest, quodque praesens est se accommodat, paullulum admodum sentiens praeteritum, aut futurum. Homo autem, quod rationis est particeps, per quam consequentia cernit, causas rerum videt, earumque progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, & rebus praesentibus adjungit atque annectit futuras: facile totius vitae cursum videt, ad eamque degendam praeparat res necessarias: eademque natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis, & ad vitae societatem: ingeneratque in primis praecipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt: impellitque ut hominum coetus, & celebrationes esse, & a se obiri velit: ob easque causas studeat parare ea, quae suppeditent & ad cultum, & ad victum: nec sibi soli, sed

conjugi, liberis, ceterisque, quos caros habeat, tuerique debeat. Quae cura exfuscat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit. In primisque hominis est propria veri inquisitio, atque investigatio. Itaque cum sumus necessariis negotiis, curisque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, addiscere: cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium ad beate vivendum necessariam ducimus, ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerumque sit, id esse naturae hominis aptissimum. Huic veri videnti cupiditati adjuncta est appetitio quaedam principatus, ut nemini parere animus bene a natura informatus velit, nisi praecipienti, aut docenti, aut utilitatis causa, iuste & legitime imperanti: ex quo animi magnitudo existit, humanarumque rerum contemptio. Nec vero illa parva vis naturae est rationisque, quod unum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit quod deceat, in factis dictisque qui modus. itaque eorum ipsorum, quae ad spectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium sentit: quam similitudinem natura ratioque ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis, factisque conservandum putat: cavetque ne quid indecore, effaeminateve faciat: tum in omnibus & opinionibus, & factis, ne quid libidinosae aut faciat, aut cogitet. quibus ex rebus conflatur & efficitur id, quod quaerimus honestum: quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit: quodque vere dicimus, etiam si a nullo laudetur, natura esse laudabile. Formam quidem ipsam, Marce fili, & tanquam faciem honesti vides: quae si oculis cerneretur, mirabiles amores, (ut ait Plato) excitaret sapientiae. Sed omne quod honestum est, id quattuor partium oritur ex ali-

qua.

qua. aut enim in perspicientia veri, sollertiaque versatur: aut in hominum societate tuenda,tribuendoque suum cuique, & rerum contractarum fide, aut in animi excelsi atque invicti magnitudine, ac robore: aut in omnium, quae sunt, quaeque dicuntur, ordine & modo, in quo inest modestia, & temperantia. Quae quattuor, quamquam inter se colligata, atque implicita sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte, quae prima descripta est, in qua sapientiam & prudentiam ponimus, inest indagatio atque inventio veri: ejusque virtutis hoc munus est proprium. Ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quaque verissimum sit, quique acutissime, & celerrime potest & videre, & explicare rationem, is prudentissimus, & sapientissimus rite haberi solet. quocirca huic, quasi materia, quam tractet, & in qua versetur, subiecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositae sunt ad eas res parandas, tuendasque, quibus actio vitae continetur: ut & societas hominum, conjunctioque servetur: & animi excellentia magnitudoque, cum in augendis opibus utilitatibusque, & sibi, & suis comparandis, tum multo magis in his ipsis despiciendis, eluceat. Ordo autem, & constantia, & moderatio, & ea quae sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quaedam, non solum mentis agitatio. His enim rebus, quae tractantur in vita, modum quendam & ordinem adhibentes, honestatem & decus conservabimus. Ex quattuor autem locis, in quos honesti naturam, vimque divisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maxime naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur & ducimur ad cognitionis & scientiae cupiditatem: in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, ne-

A 4

scire,

scire, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere & naturali, & honesto, duo vitia vitanda sunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisque temere assentiamus. quod vitium effugere qui volet, (omnis autem velle debent) adhibebit ad considerandas res & tempus, & diligentiam. Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium, multamque operam in res obscuras, atque difficiles conferunt, easdemque non necessarias: quibus vitiis declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operae curaeque ponetur, id jure laudabitur: ut in astrologia C. Sulpicium audivimus: in geometria Sex. Pompejum ipsi cognovimus: multos in dialectica, plures in jure civili. quae omnes artes in veri investigatione versantur: cujus studio a rebus gerundis abduci contra officium est. virtutis enim laus omnis in actione consistit: a qua tamen saepe fit intermissio: multique dantur ad studia reditus: tum agitatio mentis, quae numquam acquiescit, potest nos in studiis cogitationis etiam sine opera nostra continere. Omnis autem cogitatio, motusque animi, aut in consiliis capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene, beateque vivendum, aut in studiis scientiae cognitionisque versatur. ac de primo quidem officii fonte diximus.

7 De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos, & vitae quasi communitas continetur. cujus partes duae sunt. Iustitia, in qua virtutis splendor est maximus: ex qua boni viri nominantur: & huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellari licet. Sed iustitiae primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus injuria: deinde, ut communibus utatur pro communibus, privatis ut suis. Sunt autem privata nulla natura: sed aut veteri occupatione, ut qui quon-

dam

dam in vacua venerunt: aut victoria, ut qui bello potiti sunt: aut lege, pactione, conditione, sorte; ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur, Tusculanus Tusculanorum. Similisque est privatarum possessionum descriptio. ex quo, quia suum cujusque fit, eorum, quae natura fuerant communia, quod cuique obtigit, id quisque teneat: ex quo si quis sibi appetet, violabit jus humanae societatis. Sed quoniam, ut praeclare scriptum est a Platone, non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem patria vindicat, partem amici: atque, ut placet Stoicis, quae in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se, aliis alii prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, & communes utilitates in medium asserre, mutatione officiorum, dando, accipiendo: tum artibus, tum opera, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem. Fundamentum est autem iustitiae fides: id est, dictorum conventorumque constantia, & veritas. ex quo quamquam hoc videbitur fortasse cuiquam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, unde verba sint ducta: credamusque, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem. Sed iniustitiae genera duo sunt: unum eorum, qui inferunt: alterum eorum, qui ab iis, quibus inferuntur, si possint, non propulsant injuriam. Nam, qui injuste impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus asserre videtur socio. qui autem non defendit, nec obsistit si potest injuriae, tam est in vitio, quam si parentes, aut amicos, aut patriam deserat. Atque illae quidem injuriae, quae nocendi causa de industria inferuntur, saepe a metu proficiscuntur; cum is, qui nocere alteri cogitat, timet, ne, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur in-

A s

com

commodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur, ut adipiscantur ea, quae concupiverunt, in quo vitio latissime patet avaritia. Expetunt autem divitiae cum ad usus vitae necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major est animus, in iis pecuniae cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat, ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in rep. princeps vellet esse, cujus fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiam magnifici apparatus, vitaeque cultus cum elegantia & copia: quibus rebus effectus est, ut infinita pecuniae cupiditas esset. Nec vero rei familiaris amplificatio nemini nocens vituperanda: sed fugienda semper injuria est. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos justitiae capiat oblivio, cum in imperiorum, honorum, gloriae cupiditatem inciderunt. Quod enim est apud Ennium,

Nulla sancta societas nec fides regni est,
id latius patet. nam, quidquid ejusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, ut difficillimum sit, sanctam servare societatem. Declaravit id modo temeritas C. Caesaris, qui omnia jura divina atque humana pervertit, propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis, splendidissimisque ingeniis plerumque existunt honoris, imperii, potentiae, gloriae cupiditates. quo magis cavendum est, ne quid in eo genere peccetur. Sed in omni injustitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quae plerumque brevis est, & ad tempus, an consulto, & cogitata fiat injuria. Leviora enim sunt, quae repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quae meditata & praeparata inferuntur

runtur. Ac de inferenda quidem injuria satis dictum est. Praetermittendae autem defensionis, defensionisque officii plures solent esse causae. Nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumtus suscipere nolunt: aut etiam negligentia, prigritia, inertia: aut suis studiis quibusdam, occupationibusve sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum: quod in veri investigatione versentur, quodque ea, quae plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea justos esse. Nam alterum justitiae genus assequuntur inferenda ne cui nocent injuria: in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos ad remp. ne accessuros quidem putant, nisi coactos, aequius autem erat id voluntate fieri. nam hoc ipsum ita justum est, quod recte fit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendae, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur injuriam: qui altero injustitiae genere vacant; in alterum incurrunt. deserunt enim vitae societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operae, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus injustitiae propositis, adjungimus causas utriusque generis, easque res ante constituimus, quibus justitia continetur: facile quod cujusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valde amabimus, judicare. est enim difficilis cura rerum alienarum. quamquam Terentianus ille Chremes humani nihil a se alienum putat. Sed tamen, quia magis ea percipimus atque sentimus, quae nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quam illa, quae ceteris: quae quasi longo intervallo interjecto videntur.

demus : aliter de illis , ac de nobis iudicamus.
 Quocirca bene praecipunt , qui vetant quidquam
 agere , quod dubites , aequum sit , an iniquum.
 Aequitas enim lucet ipsa per se : dubitatio cogita-
 10 tionem significat injuriae. Sed incidunt saepe
 tempora , cum ea , quae maxime videntur digna
 esse justo homine , eoque , quem virum bonum di-
 cimus , commutantur , fiuntque contraria : ut
 reddere depositum , promissum facere , quaeque
 pertinent ad veritatem , & ad fidem , ea migrare
 interdum , & non servare , sit justum. Referr
 enim decet ad ea , quae proposui in principio , fun-
 damenta justitiae ; primum , ut ne cui noceatur :
 deinde , ut communi utilitati serviatur. ea
 cum tempora commutantur , commutatur officium ,
 & non semper est idem. potest enim accidere , pro-
 missum aliquod & conventum , ut id effici sit inu-
 tile vel ei , cui promissum sit , vel ei , qui promi-
 serit. Nam si , ut in fabulis est , Neptunus , quod
 Theseo promiserat , non fecisset , Theseus filio
 Hippolyto non esset orbatus. Ex tribus enim opta-
 tis , ut scribitur , hoc erat tertium , quod de
 Hippolyti interitu iratus optavit : quo impetrato
 in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur
 servanda sunt ea , quae sint iis , quibus promiseris ,
 inutilia : nec , si plus tibi noceant , quam illi pro-
 sint , cui promiseris. Contra officium est , majus
 non anteponi minori : ut , si constitueris te cui-
 piam advocatum in rem praesentem esse venturum ,
 atque interim graviter aegrotare filius coeperit ,
 non sit contra officium , non facere quod dixeris :
 magisque ille cui promissum sit , ab officio disce-
 dat , si se destitutum queratur. Iam illis promissis
 standum non esse , quis non videt , quae coactus
 quis metu , quae deceptus dolo promiserit ? quae qui-
 dem pleraque jure praetorio liberantur , nonnulla
 legibus. Existunt etiam saepe injuriae calumpnia
 qua-

quadam , & nimis callida , sed malitiosa juris in-
 terpretatione. Ex quo illud , summum jus , sum-
 ma injuria , factum est jam tritum sermone pro-
 verbum. Quo in genere etiam in rep. multa pec-
 cantur : ut ille , qui , cum triginta dierum essent
 eum hoste pactae indutiae , noctu populabatur
 agros , quod dierum essent pactae , non noctium
 indutiae. Nec noster quidem probandus , si ve-
 rum est , Q. Fabium Labeonem , seu quem alium ,
 nihil enim praeter auditum habeo , arbitrum
 Nolanis , & Neapolitanis de finibus a senatu da-
 tum , cum ad locum venisset , cum utrisque se-
 paratim locutum , ne cupide quid agerent , ne ap-
 petenter ; atque ut regredi , quam progredi mal-
 lent. Id cum utrique fecissent , aliquantum agri
 in medio relictum est. Itaque illorum fines , sicut
 ipsi dixerant , terminavit : in medio relictum quod
 erat , populo R. adjudicavit. decipere hoc qui-
 dem est , non iudicare ; quocirca in omni re fu-
 gienda est talis solertia. Sunt autem quaedam of-
 11 ficia etiam adversus eos servanda , a quibus inju-
 riam acceperis. Est enim ulciscendi & puniendi
 modus. atque haud scio , an satis sit , eum , qui
 laceraverit , injuriae suae poenitere : ut & ipse ne
 quid tale posthac , & ceteri sint ad injuriam tar-
 dios. Atque in rep. maxime conservanda sunt
 jura belli. Nam cum sint duo genera decertandi :
 unum per disceptationem , alterum per vim : cum-
 que illud proprium sit hominis , hoc belluarum :
 confugiendum est ad posterius , si uti non licet su-
 periore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob
 eam causam , ut sine injuria in pace vivatur. par-
 ta autem victoria , conservandi ii , qui non cru-
 deles in bello , non immanes fuerunt : ut majores
 nostri Tusculanos , Aequos , Volscos , Sabinos ,
 Hernicos in civitatem etiam acceperunt : at Kar-
 thaginem , & Numantiam funditus sustulerunt.

nollem Corinthum : sed credo aliquid secutos, opportunitatem loci maxime, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia, paci, quae nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi esset obtemperatum, etsi non optimam, at aliquam rempub. quae nunc nulla est, haberemus. Et cum iis, quos vi deviceris, consulendum est, tum ii, qui, armis positis, ad imperatorum fidem confugient, quamvis murum aries percussent, recipiendi sunt. in quo tantopere apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent, more majorum. Ac belli quidem aequitas sanctissime fetiali populi Rom. jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum ante sit & indictum. Poppillius imperator tenebat provinciam : in cuius exercitu Catonis filius tiro militabat. Cum autem Poppillio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Poppillium scripsit, ut, si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiae sacramento : quia, priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat. Adeo summa erat observatio in bello movendo. Marci quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit : se audisse, eum missum factum esse a consule, cum in Macedonia Persico bello miles esset. Monet igitur, ut caveat, ne proelium ineat. negat enim jus esse, qui miles

12 non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animadverto, quod qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante. Hostis enim apud majores nostros

is

is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. indicant duodecim tabulae : aut status dies cum hoste. Itemque : adversus hostem aeterna auctoritas. Quid ad hanc mansuetudinem addi potest ? eum, qui cum bella geras, tam molli nomine appellari ? Quamquam id nomen durius jam effecit vetustas. a peregrino enim jam recessit, & proprie in eo, qui arma contra ferret, remansit. Cum vero de imperio decertatur, belloque quaeritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulo ante justas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria proposita est, minus acerbè gerenda sunt. Ut enim cum civi aliter contendimus, si est inimicus, aliter, si competitor : cum altero certamen honoris & dignitatis est : cum altero capitis & famae. sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis gerebatur, uter esset, non uter imperaret : cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Poenis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Poeni facidifragi ; crudelis Hannibal, reliqui justiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa praeclara :

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis,

Nec cauponantes bellum, sed belligerantes :

Ferro, non auro vitam cernamus utrique.

Vosne velit, an me regnare heri ; quidve ferat fors

Virtute experiamur. & hoc simul accipe dictum :

Quorum virtuti belli fortuna pepercit,

Eorundem me libertati parcere certum est :

Dono, ducite, doque, volentibus cum magnis diis.

Regalis sane & digna Aeacidarum genere sententia. Atque etiam, si quid singuli, temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides conservanda : ut primo Punico bello Regulus captus a Poenis, cum de captivis commutandis Romam missus esset, jurassetque se rediturum, primum, ut venit, captivos reddendos in senatu non censuit :

dein-

deinde, cum retineretur a propinquis, & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quam fidem hosti datam fallere. [*Secundo autem Punico bello post Cannensem pugnam, quos decem Hannibal Romanam adstrictos misit jurejurando se redituros esse, nisi de redimendis iis, qui capti erant, impetrassent: eos omnes censores, quo ad quisque eorum vixit, qui pejerassent, in aerariis reliquerunt: nec minus illum, qui jurisjurandi fraude culpam invenerat. Cum enim Hannibalis permissu exisset de castris, rediit paullo post, quod se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus e castris, jurejurando se solutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide, quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est justitiae in hostem a majoribus nostris constitutum. Cum a Pyrrho perfuga senatui est pollicitus, se venenum regi daturum, & cum necaturum: senatus, & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit. Ita ne hostis quidem, & potentis, & bellum ultro inferentis, interitum cum scelere approbavit.*] Ac de bellicis quidem officiis satis dictum est. Meminerimus autem etiam adversus infimos justitiam esse servandam. Est autem infima conditio & fortuna servorum: quibus, non male praecipunt, qui ita jubent uti, ut mercenariis: operam exigendam, justa praebenda. Cum autem duobus modis, id est, aut vi, aut fraude fiat injuria; fraus, quasi vulpeculae, vis, leonis videtur: utrumque homine alienissimum: sed fraus, odio digna majore. Totius autem injustitiae nulla capitalior est, quam eorum, qui cum maxime fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De justitia satis dictum est. Deinceps, ut erat propositum, de beneficentia ac liberalitate dicatur, quae quidem nihil est naturae hominis accommodatius; sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, ne obsit benignitas, & iis ipsis, quibus

beni-

benigne videbitur fieri, & ceteris: deinde, ne major benignitas sit, quam facultates: tum ut pro dignitate cuique tribuatur. Id enim est justitiae fundamentum, ad quam haec referenda sunt omnia. Nam & qui gratificantur cupiam, quod obsit illi, cui prodesse velle videantur, non benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores judicandi sunt: & qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt injustitia, ut si in suam rem aliena convertant. Sunt autem multi, & quidem cupidissimi splendoris & gloriae, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur. Hicque arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacumque ratione. Id autem tantum abest officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quae proficit amicis, noceat nemini. Quare L. Sullae, & C. Caesaris pecuniarum translatio a justis dominis ad alienos, non debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod non idem justum. Alter erat locus cautionis, ne benignitas major esset, quam facultates: quod, qui benigniores volunt esse, quam res patitur, primum in eo peccant, quod injuriosi sunt in proximos. Quas enim copias his & suppeditari aequius est, & relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi, & auferendi per injuriam, ut ad largiendum suppetant copiae. Videre etiam licet plerisque non tam natura liberales, quam quadam gloria ductos, ut benefici videantur facere multa, quae proficisci ab ostentatione magis, quam a voluntate videantur. Talis autem simulatio, vanitati est conjunctior, quam aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis: in quo & mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos,

&

& communitas ac societas vitae, & ad nostras utilitates officia ante collata: quae, ut concurrant omnia, optabile est: *sin minus*, plures causae majoresque ponderis plus habebunt. Quoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, pleneque sapientibus, sed cum iis, in quibus praeclare agitur si sunt simulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat: colendum autem esse ita quemque maxime, ut quisque maxime his virtutibus lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, hac ipsa, de qua jam multa dicta sunt, justitia. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto ac sapiente ferventior plerumque est: illae virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque haec in moribus. De benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, a quo plurimum diligitur: sed benevolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius, & constantia judicemus. Sin erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia, major quaedam cura adhibenda est. Nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est. Quod si ea, quae utenda acceperis, majore mensura, si modo possis, jubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? an imitari agros fertiles, qui multo plus efferunt, quam acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre; quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus, nec ne, in nostra potestate est: non reddere viro bono non licet, modo id facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium

quin

quin maximo cuique plurimum debeat. In quo tamen in primis, quo quisque animo, studio, benevolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa temeritate quadam, sine judicio, vel morbo, in omnes, vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quae beneficia aequae magna non sunt habenda, atque ea, quae judicio, considerate, constanterque delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, si cetera paria sint, hoc maxime officii est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari: quod contra fit a plerisque. A quo enim plurimum sperant, etiam ille his non eget, tamen ei potissimum inserviunt.

Optime autem societas hominum conjunctioque *16* fervabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quae natura principia sint communitatis, & societatis humanae, repetendum altius videtur. est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate. ejus autem vinculum est, ratio & oratio, quae docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando conciliat inter se homines, conjungitque naturali quadam societate. Neque ulla re longius absumus a natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem saepe dicimus, ut in equis, in leonibus: justitiam, aequitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim rationis & orationis expertes. Ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes, societas haec est: in qua omnium rerum, quas ad communem hominum usum natura genuit, est servanda communitas: ut quae descripta sunt legibus & jure civili, haec ita teneantur, ut sit constitutum: e quibus ipsis cetera sic observentur, ut in Graecorum proverbio est: Amicorum esse omnia communia. Omnia autem communia hominum videntur

videntur ea, quae sunt generis ejus, quod ab Ennio positum in una re transferri in permultas potest:

*Homo, qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit:
Nihilominus ipsi lucet, cum illi accenderit.*

Vna ex re satis praecipit, ut, quidquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur vel ignoto. Ex quo sunt illa communia: non prohibere aqua profluente; pati ab igne ignem capere, si quis velit; consilium fidele deliberanti dare; quae sunt iis utilia, qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiae parvae singulorum sunt, eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo, vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem, Nihilominus ipsi lucet: ut facultas sit, qua
17 in nostros simus liberales. Gradus autem plures sunt societatis hominum. Vt enim ab infinita illa discedatur, propior est ejusdem gentis, nationis, linguae, qua maxime homines conjunguntur: interius etiam est, ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civitatibus inter se communia, forum, fana, porticus, viae, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines praeterea, & familiaritates, multisque cum multis res rationesque contractae. Arctior vero colligatio est societatis propinquorum. ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustumque concluditur, nam cum sit hoc natura commune animantium, ut habeant lubidinem procreandi, prima societas in ipso conjugio est: proxima in liberis: deinde una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis, & quasi seminarium reip. Sequuntur fratrum conjunctiones: post consobrinorum, sobrinorumque, qui cum una domo jam
capi

capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias exeunt. Sequuntur connubia & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui. Quae propagatio & soboles origo est rerum publicarum. Sanguinis autem conjunctio & benevolentia devincit homines caritate. Magnum est enim eadem habere monumenta majorum, iisdem uti sacris, sepulchra habere communia. Sed omnium societatum nulla praestantior est, nulla firmitior, quam cum viri boni, moribus similes, sunt familiaritate conjuncti. Illud enim honestum (quod saepe dicimus) etiam si in alio cernimus, tamen nos movet, atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Et quamquam omnis virtus nos ad se alliciat, faciatque ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur; tamen justitia, & liberalitas id maxime efficit. nihil autem est amabilius, nec copulatus, quam morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt, eademque voluntates, in his fit, ut aequae quisque altero delectetur, ac se ipso, efficiturque id, quod Pythagoras ultimum in amicitia putavit, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quae conficitur ex beneficiis ultro citro datis acceptis: quae & mutua, & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma devinciuntur societate. Sed cum omnia ratione animoque lustraris, omnium societatum nulla est gravior, nulla carior, quam ea, quae cum rep. est unicuique nostrum: cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: sed omnis omnium caritates patria una complexa est: pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & sunt, & fuerunt. Sed si contentio quaedam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum officii, principes sint patria & paren-

parentes, quorum beneficiis maximis obligati sumus: proximi liberi, totaque domus, quae spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfrugium: deinceps bene convenientes propinqui, quibuscum etiam communis plerumque fortuna est. Quamobrem necessaria praesidia vitae debentur iis maxime, quos ante dixi: vita autem victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam objurigationes, in amicitiiis vigent maxime: estque ea jucundissima amicitia, quam similitudo morum conjugavit. Sed in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuique maxime necesse sit, & quid quisque vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Ita non iidem erunt necessitudinum gradus, qui temporum; suntque officia, quae aliis magis, quam aliis debeantur: ut vicinum citius adjuveris in fructibus percipiendis, quam aut fratrem, aut familiarem. at, si lis in iudicio sit, propinquum potius & amicum, quam vicinum defenderis. Haec igitur & talia circumspicienda sunt in omni officio: & consuetudo exercitatioque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo, deducendoque videre, quae reliqui summa fiat: ex quo, quantum cuique debeatur, intelligas. Sed ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis praecepta perceperint, quidquam magna laude dignum sine usu & exercitatione consequi possunt: sic officii conservandi praecepta traduntur illa quidem, ut facimus ipsi: sed rei magnitudo usum quoque, exercitationemque desiderat. Atque ab iis rebus, quae sunt in jure societatis humanae, quemadmodum ducatur honestum, ex quo aptum est officium, satis fere diximus.

Intelligendum est autem, cum proposita sine genera quatuor, e quibus honestas officiumque

mana-

manaret, splendidissimum videri, quod animo magno elatoque, humanaeque res despiciente factum sit. Itaque in probris maxime in promptu est, si quid tale dici potest:

Vos etenim juvenes animum geritis muliebrem;

Illam virago viri.

Et si quid ejusmodi:

Salmaci da spolia sine sudore & sanguine.

Contraque in laudibus, quae magno animo, & fortiter excellenterque gesta sunt, ea nescio quomodo quasi pleniore ore laudamus. Hinc rhetorum campus de Marathone, Salaminae, Plataeis, Thermopylis, Leuctris. hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cnaeus, & Publius Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabilesque alii: maximeque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicae gloriae, quod statuas quoque videmus ornatu fere militari. Sed ea animi elatio, quae cernitur in periculis & laboribus, si iustitia vacat, pugnatque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. non enim modo id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probe definitur à Stoicis fortitudo, cum eam virtutem esse dicunt propugnantem pro aequitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, infidiis, & malitia laudem est adeptus. nihil enim honestum esse potest, quod iustitia vacat. Praeclarum igitur Platonis illud: non solum, inquit, scientia, quae est remota a iustitia, calliditas potius, quam sapientia est appellanda: verum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciae potius nomen habeat, quam fortitudinis. Itaque viros fortes, magnanimos, eosdem bonos, & simplices, veritatis amicos, minimeque fallaces esse volumus:

quae

quae sunt ex media laude iustitiae. Sed illud odiosum est, quod in hac elatione, & magnitudine animi, facillime pertinacia, & nimia cupiditas principatus innascitur. Vt enim apud Platonem est, omnem morem Lacedaemoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi, sic, ut quisque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime vult princeps omnium, vel potius solus esse. Difficile autem est, cum praestare omnibus concupieris, servare aequitatem, quae est iustitiae maxime propria. Ex quo fit, ut neque disceptatione vinci se, nec ullo publico ac legitimo jure patiantur. existuntque in rep. plerumque largitores, & factiosi, ut opes quam maximas consequantur, & sint vi potius superiores, quam iustitia pares. Sed quo difficilius, hoc praeclarius. nullum est enim tempus, quod iustitia vacare debeat. Fortes igitur, & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam. Vera autem & sapiens animi magnitudo, honestum illud, quod maxime natura sequitur, in factis positum, non in gloria iudicat: principemque se esse mavult, quam videri. Etenim qui ex errore imperitiae multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Facillime autem ad res injustas impellitur, ut quisque est altissimo animo, & gloriae cupiditate. qui locus est sane lubricus, quod vix invenitur, qui, laboribus susceptis, periculisque aditis, non quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam.

20 Omnino fortis animus, & magnus, duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerum externarum despicientia ponitur, cum persuasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum, decorumque sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nullique neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunae succumbere. Altera est

est res, ut, cum ita sis affectus animo, ut supra dixi, res geras magnas illas quidem, & maxime utiles, sed & vehementer arduas, plenasque laborum, & periculorum cum vitae, tum multarum aliarum rerum, quae ad vitam pertinent. Harum rerum duarum splendor omnis, & amplitudo, addo etiam utilitatem, in posteriore est: causa autem & ratio efficiens magnos viros est in priore. In eo enim est illud, quod excellentes animos, & humana contemnentis facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id, quod honestum sit, bonum iudices, & omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea, quae eximia plerisque & praeclara videntur, parva ducere: eaque ratione stabili firmaque contemnere fortis animi, magnique ducendum est: & ea, quae videntur acerba, quae multa & varia in hominum vita fortunaque versantur, ita ferre, ut nihil a statu naturae discedas, nihil a dignitate sapientis, robusti animi est, magnaeque constantiae. Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate: nec, qui invictum se a labore praestiterit, vinci a voluptate. Quamobrem & haec videnda; & pecuniae fugienda cupiditas: nihil enim est tam angusti animi, tamque parvi, quam amare divitias: nihil honestius, magnificentiusque, quam pecuniam contemnere, si non habeas: si habeas, ad beneficentiam liberalitatemque conferre. Cavenda est etiam gloriae cupiditas, ut supra dixi. Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec vero imperia expetenda, ac potius aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnumquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam aegritudine, & voluptate animi, & iracundia; ut tranquillitas & securitas adsit, quae affert cum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt,

runt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expectantes, a negotiis publicis se removerint, ad otiumque perfugerint. In his & nobilissimi philosophi, longeque principes, & quidam homines ferri & graves, nec populi, nec principum mores ferre potuerunt: vixeruntque nonnulli in agris, delectati re sua familiari. His idem propositum fuit, quod regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur: cuius proprium est, sic vivere ut velis. Quare, cum hoc commune sit potentiae cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant: alteri, si contenti sint & suo, & parvo. in quo neutrorum omnino contemnenda est sententia: sed & facilius, & tutius, & minus aliis gravis, aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem, amplitudinemque aptior eorum, qui se ad remp. & ad res magnas gerendas accommodaverunt. Quapropter & iis forsitan concedendum sit, remp. non capeissentibus, qui excellenti ingenio doctrinae sese dederunt: & iis, qui aut validitudinis imbecillitate, aut aliqua graviore causa impediti, a repub. recesserunt, cum ejus administrandae potestatem aliis, laudemque concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despiciere se dicant ea, quae plerique mirentur, imperia, & magistratus, iis non modo non laudi, verum etiam vitio dandum puto. Quorum iudicium in eo, quod gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed videntur labores, & molestias tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim, qui in rebus contrariis parum sibi consent: voluptatem severissime contemnant, in dolore sint molliores: gloriam negligant, frangantur infamia: atque ea quidem non satis constanter. Sed iis, qui habent a natura

natura adjuncta rerum gerendarum, abjecta omnium cunctatione, adipiscendi magistratus, & gerenda resp. est. nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capeissentibus autem remp. nihilo minus, quam philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despicentia adhibenda sit rerum humanarum, quam saepe dico, & tranquillitas animi, atque securitas: si quidem nec anxii futuri sunt, & cum gravitate constantiaque victuri. Quae eo faciliora sunt philosophis, quo minus multa patent in eorum vita, quae fortuna feriat, & quo minus multis rebus egent: & quia, si quid adversi eveniat, tam graviter cadere non possunt. Quocirca non sine causa majores motus animorum concitantur, majoraque efficienda remp. gerentibus, quam quietis. quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, ne id modo consideret, quam illa res honesta sit: sed etiam ut habeat efficiendi facultatem. in quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet propter ignaviam: aut nimis confidat propter cupiditatem. In omnibus autem negotiis, prius quam aggrediare, adhibenda est praeparatio diligens.

Sed cum plerique arbitrentur res bellicas majores esse, quam urbanas: minuenda est haec opinio. multi enim bella saepe quaesierunt propter gloriae cupiditatem: atque id in magnis animis, ingeniiisque plerumque contingit: eoque magis, si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Vere autem si volumus judicare, multae res exstiterunt urbanae majores, clarioreque, quam bellicae. Quamvis enim Themistocles jure laudetur, & sit ejus nomen, quam Solonis, illustrius, citeturque Salamis clarissimae testis victoriae, quae anteponatur consilio Solonis ei, quo primum con-

stituit Areopagitas : non minus praeclarum hoc, quam illud, judicandum est. illud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati : hoc consilio leges Atheniensium, hoc majorum instituta servantur. Et Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adjuverit : at ille vere, ab se adjutum Themistoclem. Est enim bellum gestum consilio senatus ejus, qui a Solone erat constitutus. Licet eadem de Pausania, Lyfandroque dicere : quorum rebus gestis quamquam imperium Lacedaemoniis dilatatum putatur, tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinae conferendi sunt. Quinetiam ob has ipsas causas & parentiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque, cum versaremur in rep. Qu. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur. Parvi enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus, singularis & vir & imperator, in excindenda Numantia reip. profuit, quam eodem tempore P. Nasica privatus, cum Ti. Gracchum interimit : quamquam haec quidem res non solum ex domestica est ratione, attingit etiam bellicam, quoniam vi manuque confecta est : sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu. Illud autem optimum est, in quod invadi solere ab improbis, & invidis audio :

Cedant arma togae, concedat laurea laudi.

Vt enim alios omittam, nobis rep. gubernantibus, nonne togae arma cessere ? neque enim in rep. periculum fuit gravius unquam, nec majus otium. Ita consiliis diligentiaque nostra celeriter de manibus audacissimorum civium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quae res igitur gesta unquam in bello tanta ? qui triumphus conferendus ? Licet enim, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & haereditas hujus gloriae, & factorum imitatio pertinet.

Mihi

Mihi quidem certe vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompejus, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, frustra se triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi meo in rep. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticae fortitudines non inferiores militaribus : in quibus plus etiam, quam in his, operae, studiique ponendum est. Omnino illud honestum, quod ex animo excelfo magnificoque quaerimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ita afficiendum est, ut obedire consilio rationique possit in exsequendis negotiis, & in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura & cogitatione : in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati reip. praesunt, quam qui bellum gerunt. Itaque eorum consilio saepe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnumquam etiam illata : ut M. Catonis bellum tertium Punicum : in quo etiam mortui valuit auctoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quam decertandi fortitudo : sed cavendum, ne id bellandi magis fuga, quam utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud nisi pax quaesita videatur. Fortis vero & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur ; sed praesenti animo uti & consilio, nec a ratione discedere : quamquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, praecipere cogitatione futura, & aliquando ante constituere, quid accidere possit in utramque partem : & quid agendum sit, cum quid evenerit : nec committere, ut aliquando dicendum sit, non putaram. Haec sunt opera magni animi & excelsi, & prudentia consilioque fidentis. Temere autem in acie versari, & manu cum hoste configere, immane quiddam & beluarum simile est. sed cum tempus necessitasque postulat, decertandum

B 3

dum

dum manu est, & mors servituti turpitudinique anteponenda. De evertendis autem, diripiendisque urbibus, valde considerandum est, ne quid temere, ne quid crudeliter. idque est viri magnanimi, rebus agitatis, punire fontes, multitudinem conservare, in omni fortuna recta atque honesta retinere. Ut enim sunt, quemadmodum supra dixi, qui urbanis rebus bellicas anteponant: sic reperies multos, quibus periculosa & calida consilia quietis cogitationibus & splendidiora, & majora videantur. Numquam omnino periculi fuga committendum est, ut imbelles timidique videamur. sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine causa: quo nihil potest esse stultius. Quapropter in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter aegrotantes leniter curant: gravioribus autem morbis periculosas curationes, & ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempestatem adversam optare dementis est: subvenire autem tempestatem quavis ratione sapientis: eoque magis, si plus adipiscere re explicata boni, quam addubitata mali. Periculosa autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim reip. Itemque alii de vita, alii de gloria, & benivolentia civium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quam ad communia, dimicareque paratius de honore, & gloria, quam de ceteris commodis. Inveni autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: iidem gloriae jacturam ne minimam quidem facere velent, ne rep. quidem postulante: ut Callicratidas, qui cum Lacedaemoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multa que fecisset egregie, vertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginussis removendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respon-

respondit, Lacedaemonios, classe illa amissa, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atque haec quidem Lacedaemoniis plaga mediocris: illa pestifera, qua, cum Cleombrotus, invidiam timens, temere cum Epaminonda conflixisset, Lacedaemoniorum opes corruerunt. Quanto Qu. Maximus melius? de quo Ennius:

Vnus homo nobis cunctando restituit rem.

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo postque, magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim qui quod sentiunt, etsi optimum sit, tamen invidiae metu non audent dicere. Omnino qui reipub. praefuturi sunt, duo Platonis praecepta teneant: Vnum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut quaecunque agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: alterum, ut totum corpus reip. curent: ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic procuratio reip. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem atque discordiam: ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cujusque videantur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses magnae discordiae: in nostra rep. non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quae gravis, & fortis civis, & in repub. dignus principatu fugiet, atque oderit: tradetque se totum reipub. neque opes, aut potentiam consecrabitur, totamque eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec vero criminibus falsis in odium aut invidiam quemquam vocabit: omninoque ita justitiae honestatique adhaerescet, ut, dum ea confervet, quamvis graviter offendat, mortemque oppetat potius, quam deserat illa, quae dixi. Miser-

rima est omnino ambitio, honorumque contentio: de qua praeclare apud eundem est Platonem: Similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius remp. administraret, ut si nautae certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idemque praecepit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contra ferant: non eos, qui suo iudicio tueri rempub. velint: qualis fuit inter P. Africanum, & Qu. Metellum sine acerbitate dissensio. Nec vero audiendi, qui graviter irascendum inimicis putabunt, idque magnanimi & fortis viri esse censent. Nihil enim laudabilius, nihil magno & praeclaro viro dignius placabilitate, atque clementia. In liberis vero populis, & in juris aequabilitate exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi, quae dicitur: ne, si irascamur aut intempeste accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem & odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo, atque clementia, ut adhibeatur reip. causa severitas, sine qua administrari civitas non potest. Omnis autem & animadversio & castigatio contumelia vacare debet: neque ad ejus, qui punitur aliquem, aut verbis castigat, sed ad reipub. utilitatem referri. Cavendum est etiam, ne major poena, quam culpa sit: & ne iisdem de causis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo. numquam enim, iratus qui accedet ad poenam, mediocritatem illam tenebit, quae est inter nimium & parum; quae placet Peripateticis; & recte placet, modo ne laudent iracundiam, & dicerent utiliter a natura datam. Illa vero omnibus in rebus repudianda est: optandumque ut ii, qui praesunt reip. legum similes sint, quae ad puniendum non iracundia, sed aequitate ducuntur.

26 Atque etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arro-

arrogantiamque magno opere fugiamus. nam ut adversas res, sic secundas immoderate ferre, levitatis est: praeclaraque est aequabilitas in omni vita, & idem semper vultus, eademque frons, ut de Socrate, item de C. Laelio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus gestis, & gloria superatum a filio: facilitate & humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter saepe turpissimus fuit: ut recte praecipere videantur, qui monent, ut quanto superiores sumus, tanto nos geramus summissius. Panaetius quidem Africanum auditorem, & familiarem suum solitum ait dicere, ut equos propter crebras contentiones proeliorum ferocitate exsultantes domitoribus tradere soleant, ut his facilius possint uti: sic homines secundis rebus effrenatos, sibi praesidentes, tamquam in gyrum rationis & doctrinae duci oportere, ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatemque fortunae. Atque etiam in secundissimis rebus maxime est utendum consilio amicorum, hisque major etiam, quam ante, tribuenda auctoritas. iisdemque temporibus cavendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur. ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed haec quidem haecenus. Illud autem sic est iudicandum, maximas geri res, & maximi animi ab iis, qui resp. regant, quod earum administratio latissime pateat, ad plurimosque pertineat. Esse autem magni animi, & fuisse multos etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quaedam, seseque suarum rerum finibus continerent: aut interjecti inter philosophos, & eos, qui remp. administrarent, delectarentur re sua familiari, non eam quidem

omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab eius usu suos: potiusque & amicis impartientes, & reip. si quando usus esset. quae primum bene parata sit, nullo neque turpi quaestu, neque odioso: tum quam plurimis, modo dignis, se utilem praebeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia: nec libidini potius luxuriaeque, quam liberalitati & beneficentiae pateat. Haec praescripta servantem licet magnifice, graviter, animoseque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitaeque hominum amice. Sequitur, ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, & quasi quidam ornatus vitae temperantia, & modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latine decorum potest: Graece enim *καλόν* dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod decet, honestum est, & quod honestum est decet. Qualis autem differentia sit honesti & decori, facilius intelligi, quam explanari potest. quidquid est enim, quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas. Itaque non solum in parte hac honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superioribus, quid deceat, apparet. nam & ratione uti atque oratione prudenter, & agere quod agas considerate: omnique in re quid sit veri, videre, & tueri decet: contraque falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quam delirare & mente esse captum. & iusta omnia, decora sunt: injusta contra, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. quod enim viriliter animoque magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contra, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum: & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. est enim quiddam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat:

deceat: quod cogitatione magis a virtute potest, quam re separari. Ut venustas & pulchritudo corporis secerni non potest a validudine: sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex, nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic fere definiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiae, in eo, in quo natura ejus a reliquis animantibus differat. Quae autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturae consentaneum sit, ut in eo moderatio, & temperantia appareat cum specie quadam liberali. Haec ita intelligi existimare possumus ex eo deco- 28

Oderint dum metuant: -- aut,

Natis sepulcro ipse est parens:

indecorum videretur: quod eos fuisse justos accepimus. at Atreo dicente, plausus excitantur. est enim digna persona oratio. Sed poetae quid quemque deceat ex persona judicabunt. nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia praestantiaque animantium reliquarum. Quocirca poetae in magna varietate personarum, etiam vitiosis quid conveniat, & quid deceat, videbunt: nobis autem cum a natura constantiae, moderationis, temperantiae, verecundiae partes datae sint: cumque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus: efficitur, ut & illud, quod ad omnem honestatem pertinet,

decorum, quam late fufum fit, appareat: & hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Vt enim pulcritudo corporis apta compositione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibus cum vivitur, ordine, & constantia, & moderatione dictorum omnium, atque factorum. Adhibenda est igitur quaedam reverentia adversus homines, & optimi cujusque, & reliquorum. nam negligere quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem quod differat, in hominum ratione habenda, inter justitiam & verecundiam. Iustitiae partes sunt non violare homines: Verecundiae, non offendere: in quo maxime perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto. Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primum habet viam, quae deducit ad convenientiam, conservationemque naturae: quam si sequemur ducem, numquam aberrabimus: sequemurque & id, quod acutum, & perspicax natura est: & id, quod ad hominum consociationem accommodatum: & id, quod vehemens atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt. Duplex est enim vis animorum, atque naturae: una pars in appetitu posita est, quae est *ἰσχυρὴ* Graece, quae hominem huc & illuc rapit: altera in ratione, quae docet, & explanat, quid faciendum fugiendumve sit. ita fit, ut ratio praesit, appetitus obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate & negligentia: nec vero agere quidquam, cujus non possit causam probabilem reddere. Haec est enim fere descriptio officii.

officii. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eamque neque praecurrant, nec propter pigritiam, aut ignaviam deserant: sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis constantia, omnisque moderatio. nam qui appetitus longius evagantur, & tanquam exultantes sive cupiendo, sive fugiendo, non satis a ratione retinentur, hi sine dubio finem, & modum transeunt. relinquunt enim, & abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subjecti lege naturae: a quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, statusque mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad officii formam revertamur) appetitus omnis contrahendos sedandosque, excitandamque animadversionem, & diligentiam, ut ne quid temere, ac fortuito, inconsiderate, negligenterque agamus. neque enim ita generati a natura sumus, ut ad ludum, & jocum facti esse videamur: sed ad severitatem potius, & ad quaedam studia graviora atque majora. Ludo autem & joco uti illo quidem licet: sed sicut somno & quietibus ceteris, tum cum gravibus feriisque rebus fatisfecerimus. Ipsaque genus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum & facetum esse debet. Vt enim pueris non omnem ludendi licentiam damus, sed eam, quae ab honestis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen eluceat. Duplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscenum: alterum, elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. quo genere non modo Plautus noster, & Atticorum antiqua comedia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaue multorum facete dicta:

ut ea, quae a sene Catone collecta sunt, quae vocant *ἀποθέματα*. Facilis igitur est distinctio ingenui & illiberalis joci. alter est, si tempore fit, ac remisso animo, homine dignus: alter ne libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas. Ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elatique voluptate in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autem & campus noster, & studia venandi, honesta exempla ludendi. Sed pertinet ad
39 omnem officii quaestionem, semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquisque belluis antecedit. Illae nihil sentiunt, nisi voluptatem, ad eamque feruntur omni impetu. hominis autem mens discendo alitur, & cogitando, semper aliquid aut anquirat, aut agit, videndique & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam si quis est paullo ad voluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere, (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paullo erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat, & dissimulat appetitum voluptatis, propter verecundiam. ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis praestantia, eamque contemni & rejici oportere. sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendae modum. Itaque victus cultusque corporis ad validudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. atque etiam si considerare volumus, quae sit in natura excellentia & dignitas; intelligemus quam sit turpe, diffluere luxuria, & delicate ac molliter vivere: quamque honestum, parce, continenter, severe, sobrie. Intelligendum est etiam, duabus quasi nos a natura indutos esse personis: quarum una est communis; ex eo, quod omnes participes sumus rationis, praestantiaeque ejus, qua antecellimus bestiis, à qua omne honestum,
deco-

decorumque trahitur, & ex qua ratio inveniendi officii exquiratur: altera autem, quae proprie singulis est tributa. Ut enim in corporibus magnae dissimilitudines sunt (alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere: itemque in formis aliis dignitatem inesse, aliis venustatem) sic in animis existunt etiam majores varietates. Erat in L. Crasso, & in L. Philippo multus lepos: major etiam magisque de industria in C. Caesare, L. F. At iisdem temporibus in M. Scauro, & in M. Druso adolescente, singularis severitas: in C. Laelio multa hilaritas: in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Graecis autem, dulcem & facetum, festivique sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem *ἑγωνα* Graeci nominaverunt, Socratem accepimus: contra Pythagoram & Periclem, summam auctoritatem consecutos, sine ulla hilaritate. Callidum Hannibalem ex Poenorum; ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus: facile cedere, tacere, dissimulare, insidiari, praecipere hostium consilia. In quo genere Graeci Themistoclem, & Pheraeum Iasonem ceteris anteponunt. in primisque versutum & callidum factum Solonis, qui, quo & tior vita ejus esset, & plus aliquanto reip. prodesset, furere se simulavit. Sunt his alii multum dispares, simplices & aperti: qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici: itemque alii, qui quidvis perpetiantur, cuius deserviant, dum, quod velint, consequantur: ut Sullae M. Crassum videbamus. quo in genere versutissimum, & patientissimum Lacedaemonium Lyfandrum accepimus. contraque Callicratidam, qui praefectus classi proximus post Lyfandrum fuit. Itemque in sermonibus alium quemque, quamvis praepotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur. quod in Catulo, & in patre, &

in filio, idemque in Q. Mutio Mancina vidimus. Audivi ex majoribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica: contraque patrem ejus, illum, qui T. Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis: ne Xenocratem quidem, severissimum philosophorum, ob eamque rem ipsam magnum clarumque fuisse. Innumerabiles aliae dissimilitudines sunt naturae, morumque, minime tamen vituperandorum. Admodum autem tenenda
 31 sunt sua cuique, non vitiosa, sed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quaerimus, retineatur, sic enim est faciendum, ut contra universam naturam nihil contendamus: ea tamen conservata, propriam naturam sequamur: ut, etiam si sint alia graviora, atque meliora, tamen nos studia nostra naturae regula metiamur. neque enim attinet repugnare naturae, nec quidquam sequi, quod assequi non queas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud, ideo, quia nihil decet invita (ut ajunt) Minerva, id est, adversante, & repugnante natura. Omnino si quidquam est decorum, nihil est profecto magis, quam aequabilitas universae vitae, tum singularum actionum: quam conservare non possis, si aliorum naturam imitans omittas tuam. Ut enim sermone ego debemus uti, qui notus est nobis, ne, ut quidam, Graeca verba inculcantes jure optimo irrideamur: sic in actiones omnemque vitam nullam discrepantiam conferre debemus. Atque haec differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem sibi ipse consciscere alius debeat, alius in eadem causa non debeat. Num enim alia in causa M. Cato fuit, alia ceteri, qui se in Africa Caesari tradiderunt? Atqui ceteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent, propterea quod eorum vita lenior, & mores fuerant faciliores: Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura gravitatem, eamque ipse perpetua

con-

constantia roboravisset, semperque in proposito, susceptoque consilio permansisset, moriundum potius, quam tyranni vultus adspiciendus fuit. Quam multa passus est Vlyxes in illo errore diuturno, cum & mulieribus, si Circe & Calypso, mulieres appellandae sunt, inserviret, & in omni sermone omnibus affabilem & jucundum se esse vellet? domi vero etiam contumelias fervorum, ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax, quo animo traditur, millies optere mortem, quam illa perpeti maluisset. quae contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui: eaque moderari, nec velle experiri, quam se aliena deceant. id enim maxime quemque decet, quod est cujusque maxime suum. Suum igitur quisque noscat ingenium, acremque se & bonorum & vitiorum suorum judicem praebat: ne scenici plus quam nos videantur habere prudentiae. illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. qui voce freti sunt, Epigonos, Medumque: qui gestu, Menalippam, Clytaemnestram: semper Rupilius, quem ego memini, Antiopam: non saepe Aesopus Ajacem. Ergo histrio hoc videbit in scena, non videbit vir sapiens in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimum elaborabimus. sin aliquando necessitas nos ad ea detruferit, quae nostri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, si non decore, at quam minimum indecore facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quae nobis data non sunt, sequamur, quam ut vitia fugiamus.

Ac duabus iis personis, quas supra dixi, tertia
 32 adjungitur, quam casus aliquis, vel tempus imponit: quarta etiam, quam nobismetipsis judicio nostro accommodamus. nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiae, opes, eaque, quae sunt

sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi autem gerere quam personam velimus, a nostra voluntate proficiscitur. itaque se alii ad philosophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant: ipsarumque virtutum in alia alius mavult excellere. Quorum vero patres, aut majores aliqua gloria praestiterunt, ii student plerumque eodem in genere laudis excellere: ut Q. Mucius, P. filius, in jure civili; Pauli filius Africanus in militari. Quidam autem ad eas laudes, quas a patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentia cumulavit bellicam gloriam. quod idem fecit Timotheus, Cononis F. qui, cum belli laude non inferior fuisset, quam pater: ad eam laudem doctrinae & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, omissa imitatione majorum, suum quoddam institutum consequantur: maximeque in eo plerumque elaborant ii, qui magna sibi proponunt, obscuris orti majoribus. Haec igitur omnia, cum quaerimus, quid deceat, complecti animo, & cogitatione debemus. In primis autem constituendum est, quos nos, & quales esse velimus, & in quo genere vitae: quae deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim adolescentia, cum est maxima imbecillitas consilii, tum id sibi quisque genus aetatis degendae constituit, quod maxime adamavit. itaque ante implicatur aliquo certo genere, cursuque vivendi, quam potuit, quod optimum esset, judicare. Nam quod Herculem Prodicium dicunt, ut est apud Xenophontem, cum primum pubesceret (quod tempus a natura ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est) exisse in solitudinem, atque ibi sedentem, diu secum, multumque dubitasse, cum duas cerneret vias, unam Voluptatis, alteram Virtutis, utram ingredi melius esset; hoc Herculi Iovis fatu edito potuit fortasse contingere:

gere: nobis non item, qui imitamur, quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutaque impellimur. Plerique autem parentium praeceptis imbuti, ad eorum consuetudinem, moremque deducimur. alii multitudinis iudicio feruntur, quaeque majori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant. nonnulli tamen sive felicitate quadam, sive bonitate naturae, sive parentium disciplina, rectam vitae secuti sunt viam. Illud autem maxime rarum genus est eorum, qui aut excellentis ingenii magnitudine, aut praeclara eruditione, atque doctrina, aut utraque re ornati, spatium etiam deliberandi habuerunt, quem potissimum vitae cursum sequi vellent: in qua deliberatione ad suam cujusque naturam consilium est omne revocandum. Nam cum in omnibus, quae aguntur ex eo modo, quo quisque natus est, (ut supra dictum est) quid deceat, exquirimus; tum in tota vita constituenda multo est ei rei cura major adhibenda, ut constare in vitae perpetuitate possimus nobismetipsis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam, utriusque omnino ratio habenda est in deligendo genere vitae: sed naturae magis. multo enim & firmior est, & constantior, ut fortuna nonnumquam, tanquam ipsa mortalis cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturae suae non vitiosae genus consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat. id enim maxime decet: nisi forte se intellexerit errasse in deligendo genere vitae. Quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morum institutorumque mutatio est. eam mutationem si tempora adjuvabunt, facilius commodiusque faciemus. sin minus, sensim erit pedetentimque facienda: ut amicitias, quae minus delectent, & minus probentur, magis decere censent sapientes sensim dissuere, quam repente praec-

praecidere. Commutato autem genere vitae, omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse videamur. Sed quoniam paullo ante dictum est, imitandos esse majores, primum illud exceptum sit, ne vitia sint imitanda: deinde, si natura non feret, ut quaedam imitari possint, ut superioris Africani filius, qui hunc Paullo natum adoptavit, propter infirmitatem valitudinis non tam potuit patris similis esse, quam ille fuerat sui. Si igitur non poterit sive causas defendere, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere: illa tamen praestare debet, quae erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quo minus ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hereditas a patribus traditur liberis, omnique patrimonio praestantior, gloria virtutis, rerumque gestarum: cui dedecori esse, nefas & impium judicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus aetatibus tribuuntur, aliaque sunt juvenum, alia seniorum, aliquid etiam de hac distinctione dicendum est. Est igitur adolescentis majores natu vereri, exque his deligere optimos, & probatissimos, quorum consilio atque auctoritate nitatur. Ineuntis enim aetatis inscientia senum constituenda & regenda prudentia est. Maxime autem haec aetas a libidinibus arcenda est, exercendaque in labore, patientiaque & animi & corporis, ut eorum & in bellicis, & civilibus officiis vigeat industria. atque etiam cum relaxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiae: quod erit facilius, si in ejusmodi quidem rebus majores natu interesse velint. Senibus autem labores corporis minuendi, exercitationes animi etiam augendae videntur. danda vero opera, ut & amicos, & juventutem, & maxime rempub. consilio, & prudentia quam plurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quam ne languori se desidiaque dedat. Luxuria vero cum omni aetati turpis, tum senectuti foedissima est. sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit, duplex malum est, quod & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum est, de magistratum, de privatorum, de civium, de peregrinorum officiis dicere. Est igitur proprium munus magistratus, intelligere, se gerere personam civitatis, debereque ejus dignitatem, & decus sustinere, servare leges, jura describere, ea fidei suae commissa meminisse. Privatum autem oportet aequo & pari cum civibus jure vivere, neque submissum & abjectum, neque se efferentem: tum in rep. ea velle, quae tranquilla & honesta sint. talem enim & sentire bonum civem, & dicere solemus. Peregrini autem & incolae officium est, nihil praeter suum negotium agere, nihil de alieno anquirere, minimeque in aliena esse rep. curiosum. Ita fere officia reperientur, cum quaeretur, quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, aetatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quam in omni re gerenda, consilioque capiendo servare constantiam. Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu & statu cernitur, idque positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto, difficilibus ad eloquendum, sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur iis, quibus cum, & apud quos vivamus: his quoque de rebus pauca dicantur. Principio, corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quae formam nostram, reliquamque figuram, in qua esset species honesta, posuit in promptu. quae partes autem corporis ad naturae necessitatem datae, ad spectum essent deforme

34
35
mem

mem habiturae ac turpem, eas contextit, atque abdidit. Hanc naturae tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quae enim natura occultavit, eadem omnes, qui sana mente sunt, remouent ab oculis, ipsique necessitati dant operam ut quam occultissime pareant: quarumque partium corporis usus sunt necessarii, eas neque partes, neque earum usus suis nominibus appellant: quodque facere turpe non est, modo occulte; id dicere obscœnum est. itaque nec aperta actio rerum illarum petulantia vacat, nec orationis obscœnitas. Nec vero audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici paene Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quod ea, quae re turpia non sint, nominibus ac verbis flagitiosa ducamus: illa autem, quae turpia sint, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterare re turpe est: sed dicitur non obscœne: liberis dare operam re honestum est, nomine obscœnum: pluraque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur: Nos autem naturam sequamur, & omne, quod abhorret oculorum auriumque approbatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accubitio, vultus, oculi, manuum motus, teneant illud decorum. Quibus in rebus duo maxime sunt fugienda: nequid effœminatum, aut molle, & nequid durum, aut rusticum sit. Nec vero histrionibus oratoribusque concedendum est, ut iis haec apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet veteri disciplina verecundiam, ut in scenam sine subligaculo prodeat nemo. verentur enim, ne si quo casu euerit, ut corporis partes quaedam aperiantur, adspiciantur non decore. Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, cum fœceris generi non lavantur. Retinenda est igitur huius generis verecundia, praesertim natura ipsa magistra & duce. Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero

venustas sit, in altero dignitas; venustatem muliebrem ducere debemus; dignitatem virilem. Ergo & a forma removeatur omnis viro non dignus ornatus: & huic simile vitium in gestu, motuque caveatur. Nam & palaestrici motus, saepe sunt odiosiores; & histrionum nonnulli gestus inepti non vacant offensione: & in utroque genere, quae sunt recta & simplicia laudantur. Formae autem dignitas coloris bonitate tuenda est: color exercitationibus corporis. Adhibenda est praeterea munditia non odiosa, neque exquisita nimis; tantum quae fugiat agrestem, & inhumanam negligentiam. eadem ratio est habenda vestitus: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cavendum est autem ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pomparum ferculis similes esse videamur: aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates: quae cum fiunt, anhelitus movetur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam. Sed multo etiam magis elaborandum est, ne animi motus a natura recedant: quod assequemur, si cavebimus, ne in perturbationes atque exanimationes incidamus, & si attentos animos ad decoris conservationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maxime versatur: appetitus impellit ad agendum. curandum est igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur: appetitum rationi obedientem praebemus. Et quoniam magna vis orationis est, eaque duplex: altera contentio-
57
tionis, altera sermonis: contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus: sermo in circularis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur: persequatur etiam convivium, contentiois praecepta rhetorum sunt; nulla sermonis: quamquam haud scio an possint haec

haec quoque esse. sed discantium studiis inveniuntur magistri, huic autem qui studeant sunt nulli: rethorum turba referta omnia: quamquam quae verborum sententiarumque praecepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem vocem habeamus, in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis: utrumque omnino a natura petendum est: verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium & leniter. Nihil aliud fuit in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares utilitterarum; quamquam erant litterati: sed & alii. hi autem optime uti lingua Latina putabantur. Sonus erat dulcis, litterae neque expressae, neque oppressae ne aut obscurum esset, aut putidum. Sine contentione vox nec languens, nec canora. Vberior oratio L. Crassi, nec minus faceta: sed beneloquendi de Catulis opinio non minor. Sale vero & facetiis Caesar, Catuli patris frater, vicit omnes: ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. in omnibus igitur his elaborandum est, si in omni quid deceat exquirimus. Sit igitur hic sermo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis, minimeque pertinax: insit in eo lepos, nec vero, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudinem non inquam putet. ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: si feriis, severitatem adhibeat, si jocosus, leporem. in primisque provideat, ne sermo vitium aliquod indicet inesse moribus: quod maxime tum solet evenire, cum studiose de absentibus detrahendi causa, aut per ridiculum, aut severe, maledice contumelioseque dicitur. Habentur autem plerumque sermones aut de domesticis negotiis, aut de rep. aut de artium studiis atque doctrina. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia coeperit, ad haec revocetur oratio: sed, utcumque

aderunt

aderunt res. neque enim omnes iisdem de rebus, nec omni tempore, nec similiter delectamur. Animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, & ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quomodo in omni vita, 38 rectissime praecipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic eiusmodi motibus sermo debet vacare, ne aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut tale aliquid appareat. maximeque curandum est, ut eos, quibus cum sermonem conferemus, & vereri, & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnumquam incidunt necessariae, in quibus utendum est fortasse & vocis contentione maiore, & verborum gravitate aciore. id agendum etiam, ut ne ea facere videamur irati: sed, ut ad urendum, & secandum, sic & ad hoc genus castigandi raro invitique veniemus. nec umquam, nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina. sed tamen ira procul absit, cum qua nihil recte fieri, nihil considerare potest. Magna autem parte clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjuncta, ut & severitas adhibeatur, & contumelia repellatur. atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet objurgatio, significandum est, ipsius causa, qui objurgetur, susceptum esse. Rectum est autem etiam in illis contentionibus, quae cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. quae enim cum aliqua perturbatione fiunt, nec constanter fieri possunt, nec iis, qui adsunt, probari. Deforme etiam est de se ipso praedicare, falsa praesertim, & cum irrisione audientium, imitari militem gloriosum. Et quoniam omnia perse- 39 quimur, volumus quidem certe, dicendum est etiam, qualem hominis honorati & principis do-

C

mum

mum placeat esse, cuius finis est usus, ad quem accommodanda est aedificandi descriptio: & tamen adhibenda dignitatis commoditatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod praeclaram aedificasset in Palatio, & plenam dignitatis domum: quae cum vulgo viferetur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. hanc Scaurus demolitus accessionem adunxit aedibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus attulit: hic summi, & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam, non repulsam solum retulit, sed ignominiam, etiam calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo tota quaerenda: nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. & ut in ceteris habenda ratio non sua solum, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi, & admittenda hominum cuiusque modi multitudo, adhibenda est cura laxitatis. aliter ampla domus dedecori domino saepe fit, si est in ea solitudo. & maxime, si aliquando alio domino solita est frequentari. odiosum est enim cum a praetereuntibus dicitur:

O domus antiqua, heu quam dispari dominare domino!
quod quidem his temporibus in multis licet dicere. Cavendum autem est, praesertim si ipse aedifices, ne extra modum sumtu & magnificentia prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est. studioso enim plerique, praesertim in hanc partem, facta principum imitantur: ut L. Lucullus summi viri virtutem quis? at quam multi villarum magnificentiam imitati sunt. quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatemque revocandus: eademque mediocritas ad usum cultumque vitae referenda est. Sed haec hactenus. In omni autem actione suscipienda tria sunt ten-

nenda: primum, ut appetitus rationi pareat, quo nihil est ad officia conservanda accommodatius: deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus: ut *neve* major, *neve* minor cura & opera suscipiatur, quam causa possulet. tertium est, ut *caveamus*, ut ea, quae pertinent ad liberalem speciem & dignitatem moderata sint. Modus autem est optimus decus ipsum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. Horum tamen trium praestantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

Deinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est. Hac autem scientia continentur ea, quam Graeci *ὁρμή* nominant, non haec, quam interpretamur modestiam: quo in verbo modus inest: sed illa est *ὁρμή*, in qua intelligitur ordinis conservatio. Itaque, ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur a Stoicis, ut modestia sit scientia earum rerum, quae agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. itaque videtur eadem vis ordinis & collocationis fore. Nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis & accommodatis locis. locum autem actionis opportunitatem temporis esse dicunt. tempus autem actionis opportunum, Graece *ὁκαιρία*, Latine appellatur occasio. sic fit, ut modestia haec, quam ita interpretamur, ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed potest eadem esse prudentiae definitio, de qua principio diximus. hoc autem loco de moderatione, & temperantia, & earum similibus virtutibus quaerimus. Itaque, quae erant prudentiae propria, suo loco dicta sunt. quae autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, quae pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibus cum vivimus, nunc dicenda sunt. Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut,

C 2 quem-

quemadmodum in oratione constanti, sic in vita omnia sint apta inter se & convenientia. Turpe est enim valdeque vitiosum, in re severa convivii dicta, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles, cum haberet collegam in praetura Sophoclem poetam, hique de communi officio convenissent, & casu formosus puer praeteriret, dixissetque Sophocles, O puerum pulchrum, Pericle! At enim praetorem, Sophocle, decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Atque hoc idem Sophocles si in athletarum probatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. tanta vis est & loci, & temporis. Ut si quis, cum causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur, inscitia temporis. Sed ea, quae multum ab humanitate discrepant, ut, si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna perveritas, facile apparent, nec magnopere admonitionem & praecepta desiderant. quae autem parva videntur esse delicta, neque a multis intelligi possunt, ab iis est diligentius declinandum: ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paullum discrepent, tamen id a sciente animadverti solet: sic videndum est in vita, ne forte quid discrepet; vel multo etiam magis, quo major & melior actionum, quam sonorum concentus est. Itaque ut in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt: sic nos, si acres ac diligentes esse volumus, animadversoresque vitiorum, magna saepe intelligemus ex parvis. Ex oculorum obtutu, ex superciliarum aut remissione, aut contractione, ex moestitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex submissione, ex ceteris similibus, facile iudicabimus, quid eorum apte fiat, quid ab officio naturaque discrepet. Quo in genere

non

non est incommodum, quale quodque eorum sit, ex aliis iudicare: ut, si quid dedeceat alios, vitemus & ipsi. fit enim nescio quo modo ut magis in aliis cernamus, quam in nobis metipsis, si quid delinquitur, itaque facillime corriguntur in discendo, quorum vitia imitantur emendandi causa, magistri. Nec vero alienum est, ad ea eligenda, quae dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam usu peritos, &, quid his de quoque officii genere placeat, exquirere. Major enim pars eo fere deferi solet, quo a natura ipsa deducitur, in quibus videndum est, non modo quid quisque loquatur, sed etiam quid quisque sentiat, atque etiam qua de causa quid quisque sentiat. Ut enim pictores, & ii, qui signa fabricantur, & vero etiam poetae, suum quisque opus a vulgo considerari vult: ut, si quid reprehensum sit a pluribus, id corrigatur: hique & secum, & cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt: sic aliorum iudicio permulta nobis & facienda, & non facienda, & mutanda, & corrigenda sunt. Quae vero more aguntur, institutisque civilibus, de iis nihil est praecipendum. Illa enim ipsa praecepta sunt: nec quemquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates, aut Aristippus contra morem, consuetudinemque civilem fecerint, locutive sint, idem sibi arbitretur licere. Magnis illi, & divinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum vero ratio tota est ejicienda. est enim inimica verecundiae, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quorum vita perspecta in rebus honestis, atque magnis est, bene de repub. sentientes, ac bene meritos, aut merentes, sicut aliquo honore aut imperio affectos observare & colere debemus: tribuere etiam multum senectuti: cedere iis, qui magistratum habebunt: habere dilectum civis, & peregrini: in ipsoque peregrino, privatimne an pu-

blice venerit: ad summam, ne agam de singulis, communem totius generis hominum conciliationem, & confociationem colere, tueri, servare debemus. Iam de artificiis, & quaestibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, haec fere accepimus. Primum improbantur ii quaestus, qui in odia hominum incurrunt: ut portitorum, ut foeneratorum. Illiberales autem & sordidi quaestus mercenariorum omnium, quorum operae, non quorum artes emuntur. est enim illis ipsa merces auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mercatoribus, quod statim vendant. nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. nec vero quidquam est turpius vanitate, opificesque omnes in sordida arte versantur. nec enim quidquam ingenuum potest habere officina. minimeque artes hae probandae, quae ministrae sunt voluptatum, cetarii, lanii, coqui, factores, piscatores, ut ait Terentius. adde huc, si placet, unguentarios, saltatores, totumque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia major inest, aut non mediocris utilitas quaeritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, hae sunt iis, quorum ordini conveniunt, honestae. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est. si magna, & copiosa, multa undique apportans, multifque sine vanitate impertiens: non est admodum vituperanda. atque etiam, si satiata quaestu, vel contenta potius, ut saepe ex alto in portum, ex ipso portu se in agros, possessionesque contulerit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agricultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine, nihil libero dignius. de qua, quoniam in Catone majore satis multa diximus, illic assumes quae ad hunc locum pertinebunt. Sed ab iis partibus, quae sunt honestatis, quemadmodum

43

dum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quae honesta sunt, potest incidere saepe contentio & comparatio; de duobus honestis utrum honestius: qui locus a Panaetio est praetermissus. Nam cum omnis honestas manet a partibus quattuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis: hae in diligendo officio saepe inter se comparentur necesse est. Placet igitur aptiora esse naturae ea officia, quae ex communitate, quam ea, quae ex cognitione ducantur: idque hoc argumento confirmari potest, quod, si contigerit ea vita sapienti, ut in omnium rerum affluentibus copiis, quamvis omnia, quae cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret, & contempletur, tamen, si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat e vita. Princepsque omnium virtutum illa sapientia, quam σοφίαν Graeci vocant: prudentiam enim, quam Graeci φρόνησιν, aliam quandam intelligimus, quae est rerum expetendarum, fugiendarumque scientia; illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum atque humanarum scientia: in qua continetur deorum & hominum communitas & societas inter ipsos. ea si maxima est, ut est certe; necesse est, quod a communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio contemplatioque naturae manca quodam modo atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur. ea autem actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur. pertinet igitur ad societatem generis humani. ergo haec cognitioni anteposenda est, atque id optimus quisque re ipsa ostendit, & iudicat. Quis enim est tam cupidus in perspicienda cognoscendaque rerum natura, ut, si ei tractanti contemplantique res cognitione dignissimas subito sit oblatum periculum discrimenque patriae, cui sub-

C 4

venire

venire opitularique possit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. quibus rebus intelligitur, studiis officiiisque scientiae praeponenda esse officia justitiae, quae pertinent ad hominum caritatem, qua nihil homini esse debet antiquius. Atque illi, quorum 44 studia, vitaeque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus & commodis non recesserunt. nam & erudiverunt multos, quo meliores cives, utilioresque rebus suis publicis essent: ut Thebanum Epaminondam Lysis Pythagoreus, Syracusium Dionem Plato, multique multos: nosque ipsi, quidquid ad remp. attulimus, si modo aliquid attulimus, a doctoribus, atque doctrina instructi ad eam & ornati accessimus. Neque solum vivi atque praesentes studiosos discendi erudiunt, atque docent: sed hoc idem etiam post mortem monumentis litterarum assequuntur: nec enim locus ullus praetermissus est ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reip. pertineret, ut otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. ita illi ipsi doctrinae studiis & sapientiae dediti ad hominum utilitatem suam intelligentiam prudentiamque potissimum conferunt. Ob eamque causam eloqui copiose, modo prudenter, melius est, quam vel acutissime sine eloquentia cogitare: quod cogitatio in se ipsa vertitur, eloquentia complectitur eos, quibuscum communitate juncti sumus. Atque ut apium examina non fingendorum favorum causa congregantur, sed, cum congregabilia natura sint, fingunt favos: sic homines, ac multo etiam magis, natura congregati adhibent agendi cogitandique sollicitiam. Itaque nisi ea virtus, quae constat ex hominibus tuen-

tuendis, id est, ex societate generis humani, attingat cognitionem rerum, solivaga cognitio, & jejuna videatur. itemque magnitudo animi, remota communitate, conjunctioneque humana, feritas fit quaedam & immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis studium consociatio hominum atque communitas. Nec verum est, quod dicitur a quibusdam, propter necessitatem vitae, quod ea, quae natura desideraret, consequi sine aliis, atque efficere non possemus, idcirco initam esse cum hominibus communitatem, & societatem: quod si omnia nobis, quae ad victum cultumque pertinent, quasi virgula divina, ut ajunt, suppedirent, tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione & scientia collocaret. Non est ita. nam & solitudinem fugeret, & socium studii quaereret: tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum, & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione & scientia continetur. Illud forsitan quaerendum fit, num haec communitas, quae maxime est apta naturae, sit etiam moderationi, modestiaeque semper anteponenda. Non placet. sunt enim quaedam ita foeda, partim ita flagitiosa, ut ea ne conservandae quidem patriae causa sapiens facturus sit. ea Posidonius collegit permulta, sed ita taetra quaedam, ita obscoena, ut dictu quoque videantur turpia. Haec igitur non suscipiet reip. causa, ne resp. quidem pro se suscipi volet. Sed hoc commodius se res habet, quod non potest accidere tempus, ut intersit reip. quidquam illorum facere sapientem. Quare hoc quidem effectum fit, in officiis deligendis id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. etenim cognitionem prudentiamque sequitur confide-

rata actio. ita fit, ut agere considerate pluris sit, quam cogitare prudenter. Atque haec quidem hactenus. patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quod cuique sit praeponendum, videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus, quid cuique praestet, intelligi possit: ut prima diis immortalibus; secunda patriae; tertia parentibus, deinceps gradatim reliquis debeantur. Quibus ex rebus breviter disputatis intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, honestumne an turpe sit: sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus a Panaetio est, ut supra dixi, praetermissus. Sed jam ad reliqua pergamus.

M. TVLLII CICERONIS

DE

OFFICIIS

AD

MARCVM FILIVM

LIBER SECUNDUS.

Vemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, ut haec officiorum genera persequar, quae pertinent ad vitae cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. in quo tum quaeri dixi,

dixi, quid utile, quid inutile: tum ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile. de quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto, ac de iudicio meo dixerō. Quamquam enim libri nostri complures non modo ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt, tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philosophiae nomen sit invisum, mirenturque in ea tantum me operae & temporis ponere. Ego autem quamdiu resp. per eos gerebatur, quibus se ipsa commiserat, omnibus meas curas cogitationesque in eam conferebam: cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neque esset usquam consilio, aut auctoritati locus, socios denique tuendae reip. summos viros, amissem, nec me angoribus dedidi, quibus essem confectus, nisi iis restitissem, nec rursus indignis homine docto voluptatibus. Atque utinam resp. stetit quo coeperat statu, nec in homines non tam commutandarum, quam evertendarum rerum cupidos incidisset. primum enim, ut stante rep. facere solebamus, in agendo plus, quam in scribendo operae poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quae nunc, sed actiones nostras mandarem, ut saepe fecimus. Cum autem resp. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illae scilicet litterae conticuerunt, forenses, & senatoriae. nihil agere autem cum animus non posset, in his studiis ab initio versatus aetatis, existimavi honestissime molestias posse deponi, si me ad philosophiam retulisset. cui cum multum adolescens discendi causa temporis tribuisset, postea quam honoribus inservire coepi, meque totum reip. tradidi, tantum erat philosophiae loci, quantum superfuerat amicorum, & reipub. temporibus. Id autem omne consumebatur in legendo: scribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tamen boni affecti

videmur, ut ea litteris mandarem, quae nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim, per deos, optabilius sapientia? quid praestantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt, philosophi nominantur: nec quidquam aliud est philosophia, si interpretari velis, quam studium sapientiae. Sapientia autem est, (ut a veteribus philosophis definitum est) rerum divinarum & humanarum, causarumque, quibus hae res continentur, scientia: cujus studium qui vituperat, haud sane intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nam si ve oblectatio quaeritur animi requiesque curarum, quae conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid anquirunt, quod spectet & valeat ad bene beateque vivendum? si ve ratio constantiae virtutisque ducitur, aut haec ars est, aut nulla omnino per quam eas assequamur. nullam dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis, ubi ea quaeretur, cum ab hoc discendi genere discesseris? Sed haec, cum ad philosophiam cohortamur, accuratius disputari solent: quod alio quodam libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orati reip. muneribus ad hoc nos studium potissimum contulissimus. Occurritur autem nobis, & quidem a doctis, & eruditis, quaerentibus, satisne constanter facere videamur, qui, cum percipi nihil posse dicamus, tamen & aliis de rebus differere soleamus, & hoc ipso tempore praecepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat umquam, quid sequatur. quae enim esset ista mens, vel quae vi-

ta

ta potius, non modo disputandi, sed vivendi ratione sublata? Nos autem, ut ceteri, alia certa, alia incerta esse dicunt, sic ab his dissentientes, alia probabilia, contra alia non probabilia esse dicimus. Quid est igitur, quod me impediatur, ea, quae mihi probabilia videantur, sequi: quae contra, improbare: atque affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quae a sapientia dissidet plurimum? Contra autem omnia disputatur a nostris, quod hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex utraque parte causarum esset facta contentio. Sed haec explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quamquam in antiquissima, nobilissimaque philosophia, Cratippo auctore, verfaris, iis simillimo, qui ista praeclara pepererunt, tamen haec nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus. Quinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duae ad decus, honestatemque pertinent, duae ad commoda vitae, copias, opes, facultates, quinta ad eligendi iudicium, si quando ea, quae dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis pars confecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. in quo lapsa consuetudo deflexit de via, sensimque eo deducta est, ut honestatem ab utilitate secernens, & constituerit honestum esse aliquid, quod utile non esset, & utile, quod non honestum, qua nulla perniciis major hominum vitae potuit afferri. Summa quidem auctoritate philosophi severe sane atque honeste, haec tria genera confusa cogitatione distinguunt. quidquid enim iustum sit, id etiam utile esse censent: itemque quod honestum, idem iustum. ex quo efficitur, ut, quidquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parum per-

C 7

spi-

spiciunt, hi saepe versutos homines & callidos admirantes, malitiam sapientiam judicant; quorum error eripiendus est, opinioque omnis ad eam spem traducenda, ut honestis consiliis, justisque factis, non fraude & malitia se intelligant ea, quae velint, consequi posse. Quae ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanima, ut aurum, argentum, ut ea, quae gignuntur e terra, ut alia ejusdem generis: partim animalia, quae habent suos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis equi, boves, reliquae pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum usum atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur, unum deorum, alterum hominum. deos placatos pietas efficiet & sanctitas: proxime autem, & secundum deos, homines hominibus maxime utiles esse possunt. Earumque rerum, quae noceant & obstant, eadem divisio est. Sed quia deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus obesse plurimum arbitrantur. ea enim ipsa, quae inanima diximus, pleraque sunt hominum operis effecta, quae nec haberemus, nisi manus, & ars accessissent: nec his sine hominum administratione uteremur. neque enim valitudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum fructuumque reliquorum perceptio & conservatio, sine hominum opera ulla esse potuisset. Iam vero & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, invectio, certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. eademque ratione nec lapides e terra exciderentur ad usum nostrum necessarii: Nec ferrum, aes, aurum, argentum effoderetur penitus abditum, sine hominum labore, & manu. Tecta vero, quibus & frigoribus vis pelleretur & calorum molestiae sedarentur, unde
aut:

aut initio generi humano dari potuissent, aut postea subveniri, si aut vi tempestatis, aut terrae motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? At deductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos, quae unde sine hominum opera habere possemus? ex quibus, multaque aliis perspicuum est, qui fructus, quaeque utilitates ex rebus iis, quae sunt inanimae, percipiuntur, eas nos nullo modo sine hominum manu atque opera capere potuisset. Qui denique ex bestiis fructus, aut quae commoditas, nisi homines adjuvarent, percipi posset? nam & qui principes inveniendi fuerunt, quem ex quaque belua usum habere possemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore sine hominum opera aut pascere eas, aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his capere possemus: ab eisdemque & eae, quae nocent, interficiuntur: & quae usui possunt esse capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? quis enim aegris subveniret: quae esset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, nisi tam multae nobis artes ministrarent? quibus rebus excolta hominum vita tantum distat a victu & cultu bestiarum. Urbes vero sine hominum coetu non potuissent nec aedificari, nec frequentari: ex quo leges, moresque constituti, tum juris aequa descriptio, certa que vivendi disciplina. quas res & mansuetudo animorum consecuta, & verecundia est: effectumque ut esset vita munitior; atque ut dando, & accipiendo, mutandisque facultatibus, & commodis nulla re egeremus. Longiores hoc loco sumus, quam necesse est. Quis est enim, cui non perspicua sint illa, quae pluribus verbis a Panaetio commemorantur, neminem neque ducem belli,

li, nec principem domi, magnas res & salutare sine hominum studiis gerere potuisse? Commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander, quos negat sine adjumentis hominum tantas res efficere potuisse. Utitur in re non dubia testibus non necessariis. Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque consensu; sic nulla tam detestabilis pestis est, quae non homini ab homine nascatur. Est Dicaearchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni & copiosius: qui, collectis ceteris causis, eluvionis, pestilentiae, vastitatis, beluarum etiam repentinae multitudinis, quarum impetu docet quaedam hominum genera esse consumpta: deinde comparat, quanto plures deleti sint homines hominum impetu, id est, bellis, aut seditionibus, quam omni reliqua calamitate. Cum igitur hic locus nil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & profint & obsint: primum hoc statuo esse virtutis, conciliare animos hominum, & ad usus suos adjungere. Itaque, quae in rebus inanimis, quaeque in usu & tractatione beluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis: hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata, virorum praestantium sapientia & virtute excitantur. Etenim virtus omnis tribus in rebus fere vertitur: quarum una est in perspicendo, quid in quaque re verum sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quidque gignatur, quae cuiusque rei causa sit: alterum cohibere motus animi turbatos, quos Graeci *πάθη* nominant: appetitionesque, quas illi *ὀρμῆς*, obediens efficere rationi: tertium iis, quibus cum congregamur, uti moderate & scienter, quorum studiis ea, quae natura desiderat, expleta cumulataque habeamus: per eos denique, si quid importetur nobis

nobis incommodi, propulsemus ulciscamurque eos, qui nocere nobis conati sunt, tantaque poena afficiamus, quantam aequitas humanitasque patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur, eaque teneamus, dicemus, neque ita multo post; sed pauca ante dicenda sint. Magnam vim esse in fortuna in utramque partem, vel secundas ad res, vel adversas, quis ignorat? nam & cum prospero flatu ejus utimur, ad exitus pervehimur optatos: & cum reflavit, affligimur. Haec igitur ipsa fortuna ceteros casus rariores habet, primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia: deinde, a bestiis ictus, morsus, impetus. Haec ergo, ut dixi, rariores. At vero interitus exercituum, ut proxime triumphum, saepe multorum, clades imperatorum, ut nuper summi ac singularis viri: invidiae praeterea multitudinis, atque ob eas, bene meritorum saepe civium expulsionem, calamitates, fugae: rursusque secundae res, honores, imperia, victoriae, quamquam fortuita sunt, tamen sine hominum opibus & studiis neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras alligere, atque excitare possimus. quae si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis compareretur. ita fortassis etiam brevior videbitur. Quaecumque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honestandum, aut benivolentiae gratia faciunt, cum aliqua de causa quempiam diligunt: aut honoris, si cuius virtutem suspiciunt, quemque dignum fortuna quam amplissima putant: aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur: aut cuius opes metuunt: aut contra a quibus aliquid expectant, ut cum reges popularesve homines largitiones aliquas proponunt: aut

aut postremo pretio ac mercede ducuntur: quae fordidissima est illa quidem ratio, & inquinatissima, & iis, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. Male enim se res habet, cum, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnumquam hoc subsidium necessarium est, quemadmodum sit utendum eo dicemus, si prius iis de rebus, quae virtuti propiores sunt, dixerimus. Atque etiam subjiciunt se homines imperio alterius, & potestati de causis pluribus. ducuntur enim aut benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis praestantia, aut spe, sibi id utile futurum, aut metu, ne vi parere cogantur, aut spe largitionis, promissisque capti: aut postremo, ut saepe in nostra repub. videmus, mercede conducti. Omnium autem rerum nec aptius est quidquam ad opes tuendas, quam diligere, nec alienius, quam timeri. Praeclare enim Ennius: Quem metuunt, oderunt: quem quisque odit, perisse expetit. Multorum autem odiis nullas opes posse obsistere si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec vero hujus tyranni solum, quem armis oppressa pertulit civitas, paret quae cum maxime mortuo, interitus declarat, quantum odium hominum valeat ad pestem: sed reliquorum similes exitus tyrannorum: quorum haud fere quisquam interitum talem effugit. Malus enim est custos diuturnitatis metus: contraque benevolentia fidelis vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppressos imperio coercent, sit sane adhibenda saevitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt. qui vero in libera civitate ita se instruunt, ut metuantur, his nihil esse potest dementius. quamvis enim demersae sint leges alicujus opibus, quamvis timefacta libertas, emergunt tamen haec aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. Acriores autem morsus sunt

in-

intermissae libertatis, quam retentae. Quod igitur latissime patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes & potentiam valet plurimum, id amplectamur, ut metus absit, caritas retineatur, ita facillime quae volumus, & privatis in rebus, & in rep. consequemur. etenim, qui se metui volent, a quibus metuentur, eosdem metuunt ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium, quo cruciatu timoris angitur solitum, qui cultros metuens tonforios, candenti carbone sibi adurebat capillum? quid? Alexandrum Pheraeum, quo animo vixisse arbitramur? qui (ut scriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, ut scriptum est, compunctum notis Threiciis, districto gladio jubebat anteire: praemittebatque de stipatoribus suis, qui scrutarentur arculas muliebres, & ne quod in vestimentis occultaretur telum, exquirerent. O miserum, qui fidiorem & barbarum, & stigmatiam putaret, quam conjugem! nec eum fefellit. ab ea enim est ipse propter pellicatus suspicionem interfectus. Nec vero ulla vis imperii tanta est, quae premente metu, possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cujus est praeter ceteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander: non a paucis, ut hic noster: sed in quem universa Agrigentorum multitudo impetum fecit. Quid? Macedones nonne Demetrium reliquerunt, universique se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedaemonios injuste imperantes nonne repente omnes fere socii deseruerunt, spectatoresque se otiosos praebuerunt Leuctricae calamitatis? Externa libentius in tali re, quam domesticam recordor. Veruntamen quamdiu imperium populi R. beneficiis tenebatur, non injuriis, bella

bella aut pro sociis, aut de imperio gerebantur, exitus erant bellorum aut mites, aut necessarii. Regum, populorum, nationum portus erat & refugium senatus. Nostri autem magistratus, imperatoresque ex hac una re maximam laudem capere studebant, si provincias, si socios aequitate & fide defendissent. Itaque illud patrocinium orbis terrae verius, quam imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem & disciplinam jam antea minuebamur, post vero Syllae victoriam penitus amisimus. desitum est enim videri quidquam in socios iniquum, cum extitisset in cives tanta crudelitas. Ergo in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. est enim ausus dicere, hasta posita, cum bona in foro venderet & bonorum virorum, & locupletium, & certe civium, praedam suam se vendere. secutus est, qui in causa impia, victoria etiam foedior, non singulorum civium bona publicaret, sed universas provincias, regionesque uno calamitatis iure comprehenderet. Itaque vexatis & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Massiliam vidimus, & ex ea urbe triumphari, sine qua numquam nostri imperatores ex transalpinis bellis triumpharunt. multa praeterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno sol quidquam vidisset indignius. Iure igitur plectimur. nisi enim multorum impunita scelera tulisset, numquam ad unum tanta pervenisset licentia: a quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos venit hereditas. Nec vero unquam bellorum civilium semen & causa deerit, dum homines perditam hastam illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quam P. Sylla cum vibrasset, dictatore propinquo suo, idem sexagesimo anno post a sceleratiore hasta non recessit. alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat,

rat, in hac fuit quaestor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus praemiis propositis numquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modo stant, & manent, iique ipsi jam extrema scelera metuentes: rem vero publicam penitus amisimus: atque in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositum) dum metui, quam cari esse & diligi maluimus. Quae si populo R. injuste imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? Quod cum perspicuum sit, benivolentiae vim esse magnam, metus imbecillam, sequitur, ut differamus, quibus rebus possimus facillime eam, quam volumus, adipisci cum honore & fide caritatem. Sed ea non pariter omnes egemus. nam ad cuiusque vitam institutam accommodandum est, a multisne opus sit, an satis a paucis diligi. Certum igitur hoc sit, idque & primum & maxime necessarium, familiaritates habere fidam amantium nos amicorum, & nostra mirantium. haec enim est una res prorsus, ut non multum differat inter summos & mediocres viros; eaque utrisque est propemodum comparanda. Honore, & gloria, & benevolentia civium fortasse non aequae omnes egent, sed tamen si cui haec suppetunt, adjuvant aliquantum tum ad cetera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Laelius. Nunc dicamus de gloria, quamquam ea quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quando quidem ea in rebus maioribus administrandis adjuvat plurimum. Summa igitur, & perfecta gloria constat ex tribus his, si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quadam honore dignos putat. Haec autem, si est simpliciter breviterque dicendum, quibus rebus pariuntur a singulis, eisdem fere a multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tanquam influere

fluere possimus. Ac primum de illis tribus, quae ante dixi, benevolentiae praecepta videamus: quae quidem beneficiis capitur maxime: secundo autem loco benefica voluntate benevolentia movetur, etiam si res forte non suppetit. vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsa fama & opinione liberalitatis, beneficentiae, iustitiae, fidei, omniumque earum virtutum, quae pertinent ad mansuetudinem morum & ad facilitatem. Etenim illud ipsum, quod honestum decorumque dicimus, quia per se nobis placet, animosque omnium natura, & specie sua commovet, maximeque quasi perlucet ex eis, quas commemoravi, virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, a natura ipsa diligere cogimur. Atque hae quidem causae diligendi gravissimae: possunt enim praeterea nonnullae esse leviores. Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest: si existimabimur adepti conjunctam cum iustitia prudentiam. nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere quam nos arbitramur, quosque & futura prospicere credimus, & cum res agatur, in discrimenque ventum sit, expedire rem, & consilium ex tempore capere posse. hanc enim utilem homines existimant, veramque prudentiam. Iustis autem & fidis hominibus, id est, bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis injuriaeque suspicio. Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet: quippe cum ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine iustitia nihil valeat ad faciendam fidem. quo enim quis versutior & callidior est, hoc invisior & suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiae iustitia conjuncta quantum volet habebit ad faciendam fidem virium. iustitia sine prudentia multum poterit:

sine

sine iustitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet, a meque ipso saepe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes, nunc ita sejungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, iustus esse: alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas: alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum & usitatis, cum loquimur de opinione populari, idque eodem modo fecit Panaetius. Sed ad propositum revertamur. Erat igitur ex tribus, quae ad gloriam pertinent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab iis digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quae magna, & praeter opinionem suam animadvertunt: separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quaedam bona. itaque eos viros suspiciunt, maximisque efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam, & singulares virtutes perspicere: despiciunt autem eos & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existimant. nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam instructos, eos contemnunt quidem neutiquam, sed de his male existimant. Quamobrem, (ut ante dixi) contemnuntur ii, qui nec sibi, nec alteri, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione afficiuntur ii, qui anteire ceteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum vero iis vitiis, quibus alii non facile possunt obistere. nam & voluptates, blandissimae dominae, majores

jores partes animi a virtute detorquent: & dolorum cum admoventur faces, praeter modum plerique exterrantur: vita, mors, divitiae, paupertas, omnes homines vehementissime permovent. Quae qui in utramque partem excelsio animo magnoque despiciunt, cumque aliqua his ampla & honesta res objecta est, totos ad se convertit & rapit, tum quis non admiretur splendorem pulchritudinemque virtutis? Ergo & haec animi despicientia admirabilitatem magnam facit: & maxime iustitia (ex qua una virtute viri boni appellantur) mirifica quaedam multitudini videtur: nec injuria. nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quae his sunt contraria, aequitati anteponit. maximeque admirantur eum, qui pecunia non movetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc igni spectatum arbitrantur. Itaque illa tria, quae proposita sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit: & benevolentiam, quod prodesse vult plurimis: & ob eandem causam, fidem: & admirationem, quod eas res spernit & negligit, ad quas plerique inflammati aviditate rapiuntur. Ac mea quidem sententia omnis ratio atque institutio vitae adjuncta hominum desiderat: in primisque ut habeas quibuscum possis familiares conferre sermones, quod est difficile, nisi speciem prae te boni viri feras. Ergo etiam solitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio iustitiae necessaria est: eoque etiam magis, quod si eam non habebunt, iniusti habebuntur: nullis praefidiis septi multis afficientur injuriis. Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est. cujus tanta vis est, ut nec illi quidem, qui maleficio & scelere pascuntur, possint sine ulla particula iustitiae vivere.

nam

nam qui eorum cuiquam, qui una latrocinantur, furatur aliquid, aut eripit; is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum: illi autem, qui archipirata dicitur, nisi aequabiliter praedam dispertiat, aut interficiatur a focis, aut relinquatur. quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaque propter aequabilem praedae partitionem & Bardylis Illyrius latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit, & multo majores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri imperatoresque cesserunt: quem C. Laelius, is, qui sapiens usurpatur, praetor fregit, & comminuit, ferocitatemque ejus ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis iustitiae sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat, quantam ejus vim inter leges & iudicia in constituta rep. fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solum, ut ait Herodotus, sed etiam apud majores nostros, iustitiae fruendae causa videntur olim bene morati reges constituti. Nam cum premeretur inops multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugebant, virtute praestantem, qui cum prohiberet injuria tenuiores, aequitate constituenda summos cum infimis pari jure retinebat. Eademque constituendarum legum fuit causa, quae regum. Ius enim semper quaesitum est aequabile. neque enim aliter esset jus. id si ab uno iusto & bono viro consequerentur, eo erant contenti. cum id minus contingeret, leges sunt inventae, quae cum omnibus semper una atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de iustitia magna esset opinio multitudinis. Adjuncto vero, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrentur. Omni igitur ratione colenda, & retinenda

D

nenda

nenda iustitia est; tum ipsa propter sese: nam aliter iustitia non esset: tum propter amplificationem honoris & gloriae. Sed ut pecuniae non quaerendae solum ratio est, sed etiam collocandae, quae perpetuos sumtus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria & quaerenda & collocanda ratione est. Quamquam praeclare Socrates, hanc viam ad gloriam proximam, & quasi compendiariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis esset. Quod si qui simulatione, & inani ostentatione, & ficto non modo sermone, sed etiam vultu, stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt, nec simulatum potest quidquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramque partem, sed brevitatis causa, familia erimus contenti una. Tiberius enim Gracchus, P. F. tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At ejus filii, nec vivi probabantur bonis, & mortui numerum obtinent jure caesorum. Qui igitur ad ipisci veram gloriam volet, iustitiae fungatur officii. ea quae essent, dictum est libro superiore. Sed, ut facillime, quales sumus, tales esse videamur, etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus ii, qui haberi velimus, tamen quaedam praecepta danda sunt. nam si quis ab ineunte aetate habet causam celebritatis & nominis, aut a patre acceptam, (quod tibi, mi Cicero, arbitrator contigisse) aut aliquo casu atque fortuna, in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eum, quid agat, quemadmodum vivat, anquiritur: & tanquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest nec dictum ejus esse, nec factum. Quorum autem prima aetas propter humilitatem, & obscuritatem in hominum ignoratione versatur, hi simul

simul ac juvenes esse coeperunt, magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere, quod eo firmiore animo facient, quia non modo non invidetur illi aetati, verum etiam favetur. Prima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest, in qua multi apud majores nostros exstiterunt: semper enim fere bella gerebantur. Tua autem aetas incidit in id bellum, cujus altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cum te Pompejus alae alteri praefecisset, magnam laudem & a summo viro, & ab exercitu consequere equitando, jaculando, omni militari labore tolerando. atque ea quidem tua laus pariter cum repub. cecidit. Mihi autem haec oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. quamobrem pergamus ad ea, quae restant. Ut igitur in reliquis rebus multo majora sunt opera animi, quam corporis: sic haec res, quas persequimur ingenio ac ratione, graviores sunt, quam illae, quas viribus. Prima igitur commendatio proficitur a modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benivolentia. Facillime autem, & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros, & sapientes viros, bene consulentes reip. contulerunt: quibuscum si frequentes sint, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerint ad imitandum. P. Rutilii adolescentiam ad opinionem & innocentiae & juris scientiae, P. Mucii commendavit domus. nam Lucius quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili & gloriosa. &, qua aetate qui exercentur, laude affici solent, ut de Demosthene accepimus; ea aetate L. Crassus ostendit, id se in foro optime jam facere, quod etiam tum poterat domi

14 cum laude meditari. Sed cum duplex ratio sit orationis, quarum in altera sermo fit; in altera contentio: non est id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam. ea est enim quam eloquentiam dicimus. sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas affabilitasque sermonis. Exstant epistolae & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippum filium, trium prudentissimorum, sic enim accepimus, quibus praecipunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad benivolentiam alliciant, militesque blande appellando deliniant. Quae autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea saepe universam excitat. Magna est enim admiratio copiose sapienterque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam & sapere plus quam ceteros arbitrantur. Si vero inest in oratione mixta modestiae gravitas, nil admirabilius fieri potest; eoque magis, si ea sunt in adolescente. Sed, cum sint plura causarum genera, quae eloquentiam desiderant, multique in nostra repub. adolescentes & apud iudices, & apud senatum dicendo laudem assecuti sint, maxima admiratio est in iudiciis: quorum ratio duplex est. nam & ex accusatione, & defensione constat: quarum etsi laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata per saepe est. Dixi paullo ante de Crasso. idem fecit adolescens M. Antonius. etiam P. Sulpicii eloquentiam accusatio illustravit, cum seditiosum & inutilem civem, C. Norbanum, in iudicium vocavit. Sed hoc quidem non est saepe faciendum, nec umquam nisi aut reipub. causa, ut ii, quos ante dixi, aut ulciscendi, ut duo Lucilli: aut patrocinio, ut nos pro Siculis; pro Sardis: pro M. Albutio Iulius. in accusando etiam M. Aquilio L. Fufii cognita industria est.

Semel

Semel igitur, aut non saepe certe. Sin erit, cui faciendum sit saepius, reip. tribuat hoc muneris, cuius inimicos ulcisci saepius, non est reprehendum. modus tamen adsit. Duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. id cum periculosum ipsi est, tum etiam fordidum ad famam, committere ut accusator nominetur: quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc praeceptum officii diligenter tenendum est, ne quem umquam innocentem iudicio capitis arceffas: id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quam eloquentiam, a natura ad salutem hominum, & ad conservationem datam, ad bonorum pestem perniciemque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, item habendum est religioni, nocentem aliquando, modo ne nefarium impiumque defendere. vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. Iudicis est, semper in causis verum sequi: patroni, nonnumquam verisimile, etiam si minus sit verum, defendere: quod scribere, praesertim cum de philosophia scriberem, non auderem, nisi idem placeret gravissimo Stoicorum Panaetio. Maxime autem & gloria paritur, & gratia defensionibus: eoque major, si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis alicujus opibus circumveniri, urgerique videatur. ut nos & saepe alias, & adolescentes, contra L. Sullae dominantis opes pro Sex. Roscio Amerino fecimus: quae, ut scis, exstat oratio. Sed expositis

15

adolescentium officiis, quae valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de beneficentia ac liberalitate dicendum est. Cujus est ratio duplex. nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia. facilius est haec posterior, locupletum praesertim: sed illa lautior ac splendidior, & viro forti claroque

D 3.

di-

dignior. quamquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas, tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur: largitioque, quae fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit. ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis. At qui opera, id est, virtute & industria, benefici & liberales erunt, primum quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adiutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiae paratiores erunt, & tamquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Praeclare epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quod largitione benivolentiam Macedonum confectetur. Quae te, malum, inquit, ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses? An tu id agis, ut Macedones non te regem suum, sed ministrum & praebitorem sperent fore? Bene ministrum, & praebitorem; quia sordidum regi: melius etiam, quod largitionem corruptelam esse dixit. Fit enim deterior, qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filio: sed praeceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non dubium est, quin illa benignitas, quae constat ex opera & industria, & honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus. nonnumquam tamen est largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & saepe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum: sed diligenter, atque moderate. Multi enim patrimonia effuderunt inconsulte largiendo. Quid autem est stultius, quam quod libenter facias, curare ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinae. Cum enim dando egere coeperint, alienis bonis manus afferre coguntur. ita, cum benivolentiae comparandae causa benefici esse

velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ita referanda, ut pateat omnibus. modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod a nostris hominibus saepissime usurpatum jam in proverbii consuetudinem venit, largitionem fundum non habere. etenim quis potest modus esse, cum & idem qui consuerunt, & idem illud alii desiderent? Omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales: prodigi, qui epulis, & viscerationibus, & gladiatoriiis muneribus, ludorum venationumque apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam omnino sint relicturi. Liberales autem, qui suis facultatibus aut captos a praedonibus redimunt, aut aes alienum suscipiunt amicorum, aut in filiarum collocatione adjuvant, aut opitulantur in re vel quaerenda, vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophrasto, in eo libro, quem de divitiis scripsit: in quo multa praeclare, illud absurde. Est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum, taliumque sumtuum facultatem fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus pauca exempla posui, multo & major videtur, & certior. Quanto Aristoteles gravius & verius nos reprehendit, qui has pecuniarum effusiones non admiremur, quae fiunt ad multitudinem deleniendam. at ii, qui cum ab hoste obsidentur, si emere aquae sextarium mina cogentur, hoc primo auditu incredibile nobis videri, omnesque mirari: sed, cum attenderint; veniam necessitati dare: in his immanibus jacturis, infinitisque sumtibus, nihil nos magnopere mirari; cum praesertim nec necessitati sub-

veniatur, nec dignitas augeatur; ipsaque illa delectatio multitudinis sit ad breve exiguumque tempus; eaque a levissimo quoque: in quo tamen ipso una cum satietate memoria quoque moriatur voluptatis. Bene etiam colligit, haec pueris, & mulierculis, & servis, & servorum simillimis liberis esse grata. gravi vero homini, & ea, quae fiunt, iudicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. quamquam intelligo, in nostra civitate inveterasse jam a bonis temporibus, ut splendor aedilitatum ab optimis viris postuletur. itaque & P. Crassus cum cognomine dives, tum copiis, functus est aedilitio maximo munere. Et paullo post L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo, Q. Mucio, magnificentissima aedilitate functus est: deinde C. Claudius, Appl. F. multi post, Luculli, Hortensius, Silanus. omnes autem P. Lentulus, me consulere, vicit superiores. hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima vero nostri Pompeji munera secundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen est suspicio avaritiae. Mamerco, homini divitissimo, praetermissio aedilitatis consulatus repulsam attulit. Quare & si postulatur a populo, bonis viris si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est, modo pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus: &, si quando aliqua res major, atque utilior populari largitione acquiritur: ut Orestis nuper prandia in semitis decumae nomine magno honori fuerunt. ne Marco quidem Seio vitio datum est, quod in caritate a se modicum populo dedit. magna enim se & inveterata invidia, nec turpi iactura, quando erat aedilis, nec maxima liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod gladiatoribus emtis reip. causa, quae salute nostra continebatur, omnes P. Clodii conatus furoresque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autem ipsis mediocritatis

tis

tis regula optima est. L. quidem Philippus Q. filius, magno vir ingenio, in primisque clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia, quae haberentur amplissima. dicebat idem C. Curio. Nobis quoque licet in hoc quodammodo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominavi, sane exiguus sumtus aedilitatis fuit. Atque etiam illae impensae meliores, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniaque quae ad usum reip. pertinent. quamquam quod praesens tamquam in manum datur, jucundius est, tamen haec in posterum gratiora. Theatra, porticus, nova templa verecundius reprehendo propter Pompejum: sed doctissimi non probant, ut & hic ipse Panaetius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Graeciae vituperat, quod tantam pecuniam in praeclara illa propylaea conjecerit. Sed de hoc genere toto, in iis libris, quos de repub. scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum, genere vitiosa est, temporibus necessaria; & tum ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est. In illo autem altero genere largiendi, quod a liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus, qui calamitate premitur, & ejus, qui res meliores quaerit, nullis suis rebus adversis. Propensior benignitas esse debet in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitate. in iis tamen, qui se adjuvari volent, non ut ne affligatur, sed ut altiore gradum adscendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in diligendis idoneis iudicium & diligentiam adhibere. nam praeclare Ennius:

Benefacta male locata malefacta arbitror.

D 51

Quod

Quod autem tributum est bono viro & grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex ceteris. temeritate enim remota, gratissima est liberalitas: eoque eam studiosius plerique laudant, quod summi cujusque bonitas commune perfrugium est omnium. Danda igitur opera est, ut iis beneficiis quam plurimos afficiamus, quorum memoria liberis posterisque prodatur, ut iis ingratis esse non liceat. omnes enim immemorem beneficii oderunt: eamque injuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri; eumque, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. Atque haec benignitas etiam reip. utilis est, redimere servitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem vulgo solitum fieri ab ordine nostro in oratione Crassi scriptum copiose videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono. haec est gravium hominum, atque magnorum: illa quasi adentatorum populi, multitudine levitatem voluptate quasi titillantium. Conveniet autem cum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum, in omnique re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, vicinatis & confiniis, aequum & facilem; multa multis de jure suo cedentem: a litibus vero, quantum liceat, & nescio an paulo plus etiam quam liceat, abhorrentem. Est enim non modo liberale, paullum nonnumquam de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris, quam quidem dilabere sinere flagitiosum est: sed ita ut illiberalitatis avaritiaeque absit suspicio. Possit enim liberalitate uti, non spoliantem se patrimonio, nimirum is est pecuniae fructus maximus. Res etiam a Theophrasto est laudata hospitalitas. est enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus: idque etiam reip. est ornamento, homines externos hoc libera-

litatis.

litatis genere in urbe nostra non egere. Est autem etiam vehementer utile iis, qui honeste posse multum volunt, per hospites apud externos populos valere opibus & gratia. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse. ita enim instituisse, & villicis imperavisse, ut omnia praebentur, quicumque Laciades in villam suam devertisset. Quae autem opera, non largitione beneficia dantur, haec tum in universam remp. tum in singulos civis conferuntur. nam in jure cavere, consilio juvare, atque hoc scientiae genere prodesse quam plurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaque cum multa praeclara majorum, tum quod optime constituti juris civilis summo semper in honore fuit cognitio, atque interpretatio: quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt: nunc ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hujus scientiae splendor deletus est: idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnis superiores, quibus honore par esset, scientia facile vicisset. Haec igitur opera grata multis, & ad beneficiis obstringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima est dicendi gravior facultas, & gratior, & ornatio. Quid enim eloquentia praestabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratia? huic quoque ergo a majoribus nostris est in toga dignitatis principatus datus. Diferti igitur hominis, & facile laborantis, quodque in patriis est moribus, multorum causas, & non gravate, & gratuito defendentis, beneficia, & patrocinia late patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiae, ne dicam interitum, deplorarem, niterer, ne de meipso aliquid viderer queri. Sed

D 6

tamen

tamen videmus, quibus extinctis oratoribus, quam in paucis spes, quanto in paucioribus facultas, quam in multis sit audacia. Cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut jurisperiti esse, aut disertis, licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus & magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consuluntur, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratiae consequuntur, latissimeque eorum manat industria. Iam illud non sunt admonendi, est enim in promptu, ut animum advertant, cum juvare alios velint, ne quos offendant. saepe enim aut eos laedunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit. si imprudentes, negligentiae est: si scientes, temeritatis. Utendum etiam est excusatione adversus eos, quos invitatus offendas, quacumque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: ceterisque operis & officiis erit id, quod violatum est, compensandum. Sed cum in hominibus juvandi aut mores spectari, aut fortuna soleat: dictum quidem est proclive, itaque vulgo loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. honesta oratio est. sed quis est tandem, qui inopis, & optimi viri causae non anteponat in opera danda gratiam fortunati & potentis? a quo enim expeditior & celerior remuneratio fore videtur, in eum fere est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentius, quae natura rerum sit: nimirum enim inopsille, si bonus est vir, etiam si referre gratiam non potest, habere certe potest. Commodum autem, quicumque dixit, pecuniam qui habeat, non reddidisse, qui reddiderit, non habere, gratiam autem & qui retulerit habere, & qui habeat, retulisse. At, qui se locupletes, honoratos, beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt. quinetiam be-

nefi-

neficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi quamvis magnum aliquod acceperint: atque etiam a se postulari, aut exspectari aliquid suspicantur: patrocinio vero tuo se usos, & clientes appellari, mortis instar putant. At vero ille tenuis, cum, quid quid factum sit, se spectatum, non fortunam putet, non modo illi, qui est meritis, sed etiam illis, a quibus exspectat, eget enim multis, gratum se videri studet. neque vero verbis auget suum munus, si quo forte fungitur, sed etiam extenuat. Videndumque illud est, quod si opulentum fortunatumque defenderis, in uno illo, aut forte in liberis ejus manet gratia. sin autem inopem, probum tamen, & modestum, omnes non improbi humiles, quae magna in populo multitudo est, praesidium sibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quam apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus, sed si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus, qui cum consuleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti filiam collocaret: Ego vero, inquit, malo virum, qui pecunia egeat, quam pecuniam, quae viro. Sed corrupti mores, depravatique sunt admiratione divitiarum: quarum magnitudo quid ad unumquemque nostrum pertinet? Illum fortasse adjuvat, qui habet, ne id quidem semper. sed fac juvare, utentior sane sit, honestior vero quomodo? Quod si etiam bonus erit vir, ne impediunt divitiae, quo minus juvetur, modo ne adjuvent: sitque omne iudicium, non quam locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem praeceptum in beneficiis, operaque danda est, ne quid contra aequitatem contendas, ne quid per injuriam. Fundamentum enim perpetuae commendationis & famae est iustitia, sine qua nihil potest esse laudabile.

D 7

bile.

21 bile. Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quae ad singulos spectant: deinceps de iis, quae ad universos, quaeque ad remp. pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim ejusmodi sunt, ut ad universos civis pertineant, partim singulos ut attingant, quae sunt etiam gratiora. danda est opera omnino, si possit, utrisque, nec minus, ut etiam singulis consulatur: sed ita, ut ea res aut proficit, aut certe non obstat reip. C. Gracchi frumentaria magna largitio; exhauriebat igitur aerarium: modica M. Octavii, & reip. tolerabilis, & plebi necessaria. ergo & civibus, & reipub. salutaris. In primis autem videndum erit ei, qui reipub. administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis privatorum publice deminutio fiat. perniciose enim Philippus in tribunatu, cum legem agrariam ferret, quam tamen antiquari facile passus est, & in eo vehementer se moderatum praebeuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud male: non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis oratio, & ad aequationem bonorum pertinens: qua peste quae potest esse major? Hanc enim ob causam maxime, ut sua tenerent, reipub. civitatesque constitutae sunt. Nam etsi duce natura congregabantur homines, tamen spe custodiae rerum suarum, urbium praesidia quaerebant. Danda etiam opera est, ne quod apud majores nostros saepe fiebat, propter aerarii tenuitatem, assiduitatemque bellorum, tributum sit conferendum: idque ne eveniat, multo ante erit providendum. sin quae necessitas hujus muneris alicui reip. obvenerit, malo enim quam nostrae ominari, neque tamen de nostra, sed de omni reipub. disputo, danda erit opera, ut omnes intelligant, si salvi esse velint, necessitati esse parendum. atque etiam omnes, qui reip. gubernabunt, consulere

fulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quae sunt necessariae. quarum qualis comparatio fieri soleat, & debeat, non est necesse disputare. est enim in promptu: tantum locus attingendus fuit. Caput autem est in omni procuratione negotii, & muneris publici, ut avaritiae pellatur etiam minima suspicio. Utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora me fortuna reservavisset, & tum essem natus, si quando Romani dona accipere coepissent! non essem passus diutius eos imperare. Nae illi multa saecula expectanda fuerunt. modo enim hoc malum in hanc reipub. invasit. itaque facile patior tum potius Pontium fuisse, siquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni sunt, cum de pecuniis repetundis a L. Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. At vero postea tot leges, & proximae quaeque duriores: tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum: tanta, sublatis legibus & judiciis, expilatio direptioque sociorum, ut imbecillitate aliorum, non nostra virtute valeamus. Laudat Africanum Panaetius, quod fuerit abstinens. Quid ni laudet? sed in illo alia majora. laus abstinentiae, non hominis est solum, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quae fuit maxima, potitus est Paullus: tantam in aerarium pecuniam invexit, ut unius imperatoris praeda finem attulerit tributorum. at hic nihil domum suam praeter memoriam nominis sempiternam detulit. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Karthagine everfa. Quid? qui ejus collega in censura fuit L. Mummius, numquid copiosior, cum copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare, quam domum suam maluit. quamquam Italia ornata, domus ipsa mihi videtur ornatio. Nullum igitur vitium tetius, ut eo, unde digressa est, referat se oratio, quam avaritia,

tia, praesertim in principibus repub. gubernantibus. habere enim quaestui repub. non modo turpe est, sed sceleratum etiam & nefarium. Itaque quod Apollo Pythius oraculum edidit, Spartam nulla re alia, nisi avaritia perituram, id videtur non solum Lacedaemoniis, sed & omnibus opulentis populis praedixisse. Nulla autem re conciliare facilius benivolentiam multitudinis possunt ii, qui reipub. praesunt, quam abstinentia & continentia. Qui vero se populares volunt, ob eamque causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur: aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, ii labefactant fundamenta reipublicae; concordiam primum, quae esse non potest, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniae: deinde aequitatem, quae tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. id enim est proprium (ut supra dixi) civitatis, atque urbis, ut sit libera & non sollicita suae rei cujusque custodia. Atque in hac pernicie reip. ne illam quidem consequuntur, quam putant, gratiam. nam cui res erepta est, est inimicus: cui data, etiam dissimulat se accipere voluisse: & maxime in pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse solvendo. At vero ille, qui accipit injuriam, & meminit, & prae se fert dolorem suum: nec, si plures sunt ii, quibus improbe datum est, quam illi, quibus injuste ademptum est, idcirco plus etiam valent. Non enim numero haec judicantur, sed pondere. Quam autem habet aequitatem, ut agrum multis annis, aut etiam saeculis ante possessum, qui nullam habuit habeat, qui autem habuit amittat? Ac propter hoc injuriae genus Lacedaemonii Lysandrum Ephorum expulerunt: Agin regem, quod numquam antea apud eos acciderat, necaverunt: exque eo tempore tantae discordiae secutae sunt, ut & tyranni existerent, & opti-

mates exterminarentur, & praeclarissime constituta resp. dilaberetur. nec vero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Graeciam evertit contagionibus malorum, quae a Lacedaemoniis profectae manarunt latius. Quid? nostros Gracchos, Ti. Gracchi, summi viri, filios, Africani nepotes, nonne agrariae contentiones perdiderunt? At vero Aratus Sicyonius jure laudatur, qui cum ejus civitas quinquaginta annos a tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem clandestino introitu urbe est potitus. Cumque tyrannum Nicoclem improvise oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant ejus civitatis locupletissimi, restituit, remque p. adventu suo liberavit. Sed cum magnam animadverteret in bonis, & possessionibus difficultatem, quod & eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur, & quinquaginta annorum possessiones moveri non nimis aequum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hereditatibus, multa emtionibus, multa dotibus tenebantur sine injuria, judicavit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci velle dixit, remque integram ad Ptolemaeum, suum hospitem venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: cui cum exposuisset, patriam se liberare velle, causamque docuisset, a rege opulento vir summus facile impetravit, ut grandi pecunia adjuvaretur. Quam cum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit & eorum, qui aliena tenebant, & eorum, qui sua amiserant: perfecitque aestimandis possessionibus, ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, possessionibus cederent: aliis,

aliis, ut commodius putarent numerari sibi quod tanti esset, quam suum recuperare. Ita perfectum est, ut omnes concordia constituta sine querela discederent. O virum magnum, dignumque qui in nostra repub. natus esset! Sic par est agere cum civibus, non, ut bis jam vidimus, hastam in foro ponere, & bona civium voci subicere praeconis. At ille Graecus, id quod fuit sapientis & praestantis viri, omnibus consulendum putavit: eaque est summa ratio & sapientia boni civis, commoda civium non divellere, atque omnis aequitate eadem continere. Habitant grati in alieno. Quid ita? Ut, cum ego emerim, aedificarim, tuear, impendam, tu, me invito, fruarer meo? Quid est aliud aliis sua eripere, aliis dare aliena? Tabulae vero novae quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum, eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem ne sit aes alienum, quod reipub. noceat, providendum est: quod multis rationibus caveri potest: non si fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. nec enim ulla res vehementius remp. continet, quam fides: quae esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Numquam vehementius actum est, quam me consule, ne solveretur. armis & castris tentata res est ab omni genere hominum & ordine: quibus sic restitui, ut hoc tantum malum de repub. tolleretur. numquam nec majus aes alienum fuit, nec melius, nec facilius dissolutum est. fraudandi enim sublata, solvendi necessitas consecuta est. At vero hic nunc victor, tum quidem victus, quae cogitarat, ea perfecit, cum ejus jam nihil interesset. tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret peccare, etiam si causa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur,

ratur, aberunt ii, qui rempub. tuebuntur: in primisque operam dabunt, ut juris & judiciorum aequitate suum quisque teneat: & neque tenuiores propter humilitatem circumveniantur, neque locupletibus ad sua vel tenenda, vel recuperanda obsit invidia: praeterea quibuscumque rebus vel belli, vel domi poterunt, remp. augeant imperio, agris, vectigalibus. Haec magnorum hominum sunt: haec apud majores nostros factitata: haec genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate reip. magnam ipsi adipiscuntur & gratiam & gloriam. In his autem utilitatum praeceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo praeterita censet esse a Panaetio, valitudinis curationem, & pecuniae. quas res a summo philosopho praeteritas arbitror, quod essent faciles: sunt certe utiles. Sed valitudo sustentatur notitia sui corporis; & observatione, quae res aut prodesse soleant, aut obesse: & continentia in victu omni, atque cultu, corporis tuendi causa; & praetermittendis voluptatibus; postremo arte eorum, quorum ad scientiam haec pertinent. Res autem familiaris quaeri debet iis rebus, a quibus abest turpitudine: conservari autem diligentia, & parsimonia: iisdem etiam rebus augeri. has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur: quem nos ista fere aetate cum essemus, qua es tu nunc, e Graeco in Latinum convertimus. Sed utilitatum comparatio, quoniam hic locus erat quartus a Panaetio praetermissus, saepe est necessaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis, corporis hoc modo comparantur: Valere ut malis, quam dives esse. Cum corporis, externa hoc modo: Dives esse potius, quam maximis cor-

corporis viribus. Ipsa inter se corporis sic: ut Bona valitudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut gloria divitiis, vectigalia urbana rusticis. Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: a quo cum quaereretur, quid maxime in re familiari expediret, respondit, Bene pascere. Quid secundum? Satis bene pascere. Quid tertium? Male pascere. Quid quartum? Arare. Et, cum ille, qui quaesierat, dixisset, Quid fenerari? Tum Cato, Quid hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis, intelligi debet, utilitatum comparationes fieri solere, recteque hoc adjunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quaerenda, de collocanda pecunia, vellem etiam de utenda, commodius a quibusdam optimis viris ad medium Ianum sedentibus, quam ab ullis philosophis ulla in schola disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda. pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

M. TVL-

M. TVLLII CICERONIS
DE
OFFICIIS
AD
MARCVM FILIVM
LIBER TERTIVS.

Publium Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus sit, dicere solitum scripsit Cato, qui fuit fere ejus aequalis, numquam se minus otiosum esse, quam cum otiosus: nec minus solum, quam cum solus esset. Magnifica vero vox, & magno viro ac sapiente digna: quae declarat, illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine secum loqui solitum: ut neque cessaret umquam, & interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duae res, quae languorem afferunt ceteris, illum acuebant, otium & solitudo. Vellem nobis hoc idem vere dicere liceret: sed si minus imitatione tantam ingenii praestantiam consequi possumus, voluntate certe proxime accedimus: nam & a repub. forensibusque negotiis armis impiis vique prohibiti otium persequimur: & ob eam causam, urbe relicta, rura peragrantes, saepe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec haec solitudo cum illa comparanda est. Ille enim requiescens a reip. pulcherrimis muneribus otium sibi sumebat aliquando, & a coetu ho-

hominum frequentiaque interdum, tamquam in portum se in solitudinem recipiebat. nostrum autem otium negotii inopia, non requiescendi studio, constitutum est. extincto enim senatu, delectisque judiciis, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? Itaque qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, & saepe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere; sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni; propterea & otio fruor non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset otium civitati: nec eam solitudinem languere patior, quam mihi adfert necessitas, non voluntas. Quamquam Africanus majorem laudem vel meo judicio assequebatur: nulla enim ejus ingenii monumenta mandata litteris, nullum opus otii, nullum solitudinis munus exstat, ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione investigationeque earum rerum, quas cogitando consequebatur, nec otiosum, nec solum unquam fuisse. nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita a solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium curamque convertimus. itaque plura brevi tempore eversa, quam multis annis stante rep. scripsimus.

2 Sed cum tota philosophia, mi Cicero, frugifera & fructuosa, nec ulla parsejus inculta ac deserta sit: tum nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quam de officiis, a quibus constanter honesteque vivendi praecepta ducuntur. Quare quamquam a Cratippo nostro, principe hujus memoriae philosophorum, haec te allidue audire, atque accipere confido, tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare. nec

cas,

cas, si fieri possit, quidquam aliud audire. Quod cum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant, tum haud scio, an nemini potius, quam tibi. sustines enim non parvam expectationem imitandae industriae nostrae, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus praeterea grave & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tamquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis auctoritatem, & magistrum. Quare quantum conniti animo potes, quantum labore contendere (si discendi labor est potius, quam voluptas) tantum fac ut efficias: neve committas, ut, cum omnia suppeditata sint a nobis, tute tibi defuisse videare. Sed haec haec. multa enim saepe ad te cohortandi gratia scripsimus. nunc ad reliquam partem propositae divisionis revertamur. Panaetius igitur, qui sine controversia de officiis accuratissime disputavit, quemque nos, correctione quadam adhibita, potissimum secuti sumus, tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerent, uno, cum dubitarent, honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe: altero, utilene an inutile: tertio, si id, quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile videretur, quomodo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicavit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec id exsolvit, quod promiserat. Quod eo magis miror, quia scriptum a discipulo ejus Posidonio est, triginta annis vixisse Panaetium posteaquam eos libros edidisset. quem locum miror a Posidonio breviter esse tactum in quibusdam commentariis; praesertim cum scribat, nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. minime vero assentior iis, qui negant, eum locum a Panaetio praeter-

termiffum, fed confulto relictum, nec omnino fcribendum fuiſſe: quia nunquam poſſet utilitas cum honeſtate pugnare: de quo alterum poteſt habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in diſiſione Panaetii tertium eſt, an plane omittendum: alterum dubitari non poteſt, quin a Panaetio ſuſceptum ſit, fed relictum. nam qui e diſiſione tripartita duas partes abſolverit, huic neceſſe eſt reſtare tertiam. Praeterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur ſe deinceps eſſe dicturum. Accedit eodem teſtis locuples, Poſidonius, qui etiam ſcribit in quadam epiſtola, Publium Rutilium Rufum dicere ſolere, qui Panaetium audierat, ut nemo pictor eſſet inventus, qui Coae Veneris eam partem, quam Appelles inchoatam reliquiſſet, abſolveret (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi ſpem auferbat:) ſic ea, quae Panaetius praetermiſiſſet, & non perfeciſſet, propter eorum, quae perfeciſſet, praetantiam, neminem eſſe perfecutum. ³ Quamobrem de iudicio Panaetii dubitari non poteſt: reſtane autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an ſecus, de eo fortasſe dubitari poteſt. Nam ſive honeſtum ſolum bonum eſt, ut Stoicis placet: ſive quod honeſtum eſt, id ita ſummum bonum eſt, quemadmodum Peripateticis veſtris videtur, ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti inſtar habeant: dubitandum non eſt, quin nunquam poſſit utilitas cum honeſtate contendere. Itaque accepimus, Socratem exſecrari ſolitoſ eos, qui primum haec natura cohaerentia opinione diſtraxiſſent. Cui quidem ita ſunt Stoici aſſenſi, ut quidquid honeſtum eſſet, id utile eſſe cenſerent: nec utile quidquam, quod non honeſtum. Quod ſi is eſſet Panaetius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis eſſet; ut ii, qui res expetendas

vel

vel voluptate, vel indolentia metiuntur: liceret ei dicere, utilitatem aliquando cum honeſtate pugnare. Sed, cum ſit is, qui id ſolum bonum iudicet, quod honeſtum ſit: quae autem huic repugnent ſpecie quadam utilitatis, eorum neque acceſſione meliorem vitam fieri, nec deceſſione pejorem: non videtur ejuſmodi debuiſſe deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honeſtum eſt, compararetur. Etenim quod ſummum bonum a Stoicis dicitur, convenienter naturae vivere, id habet hanc (ut opinor) ſententiam, cum virtute congruere ſemper: cetera autem, quae ſecundum naturam eſſent, ita legere, ſi ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita ſit, putant quidam, hanc comparisonem non recte introductam, nec omnino de eo genere quidquam praeciendum fuiſſe. Atque illud quidem honeſtum, quod proprie vereque dicitur, id in ſapientibus eſt ſolis, neque a virtute divelli umquam poteſt; in iis autem, in quibus ſapientia perfecta non eſt, ipſum illud quidem perfectum honeſtum nullo modo; ſimilitudines honeſti eſſe poſſunt. Haec enim omnia officia, de quibus his libris diſputamus, media Stoici appellant. ea communia ſunt & late patent: quae & ingenii bonitate multi aſſequuntur, & progreſſione diſcendi. Illud autem officium, quod rectum iidem appellant, perfectum atque abſolutum eſt, & ut iidem dicunt, omnes numeros habet; nec, praeter ſapientem, cadere in quemquam poteſt. Cum autem aliquid actum eſt, in quo media officia compareant, id cumulate videtur eſſe perfectum, proptereaque vulgus quid abſit a perfecto non ferre intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat praetermiſſum. quod item in poematis, & picturis uſu evenit, in aliis que compluribus, ut delectentur imperiti, laudentque ea, quae laudanda

E

non

non sint, obeam, credo, causam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui iidem, quid in unaquaque re vitii sit, nequeant iudicare. itaque cum sunt docti a peritis, facile desunt sententia. Haec igitur officia, de quibus his libris differimus, quasi secunda quaedam honesta esse dicunt, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere communia. itaque his omnes, in quibus est virtutis indoles, commoventur. Nec vero cum duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri commemorantur, aut cum Fabricius Aristidesve iusti nominantur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iustitiae, tamquam a sapientibus, petitur exemplum. nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem volumus intelligi. Nec ii, qui sapientes habiti & nominati, M. Cato, & C. Laelius, sapientes fuerunt; ne illi quidem septem: sed ex mediolorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant speciemque sapientum. Quocirca nec id, quod vere honestum est, fas est cum utilitatis repugnantia comparari: nec id quidem, quod communiter appellamus honestum, quod colitur ab iis, qui bonos se viros haberi volunt, cum emolumentis umquam est comparandum: tamque id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum conservandumque est nobis, quam id, quod proprie dicitur, vereque est honestum sapientibus. aliter enim teneri non potest, si qua est ad virtutem facta progressio. Sed haec quidem de iis, qui conservatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neque ea volunt praeponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare, boni viri non solent. Itaque existimo Panaetium, cum dixerit, homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod

quod dixerit, solere modo, non etiam oportere. etenim non modo pluris putare quod utile videatur, quam quod honestum: sed haec etiam inter se comparare, & in his addubitare, turpissimum est. quid est ergo, quod nonnumquam dubitationem asserere soleat, considerandumque videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Saepe enim tempore fit, ut, quod plerumque turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causa, ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod potest majus esse scelus, quam non modo hominem, sed etiam familiarem hominem occidere? Num igitur se adstrinxit scelere, si qui tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Romano non videtur, qui ex omnibus praeclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit ergo utilitas honestatem, imo vero honestas utilitatem secuta est. Itaque, ut sine ullo errore diiudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile, formula quaedam constituenda est: quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio numquam recedemus. Erit autem haec formula, Stoicorum rationi disciplinaeque maxime consentanea: quam quidem his libris propterea sequimur, quod, quamquam a veteribus Academicis, & a Peripateticis vestris, qui quondam iidem erant, qui Academici, quae honesta sunt, anteponuntur iis, quae videntur utilia: tamen splendidius haec ab eis differuntur, quibus quidquid honestum est, idem utile videtur: nec utile quidquam, quod non honestum: quam ab iis, quibus honestum aliquid non utile, aut utile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut, quodcumque maxime probabile occurrat, id nostro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahare igitur aliquid alteri, & hominem

hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cetera, quae possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. nam principio tollit convivium humanum, & societatem. si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliaret, aut violet alterum, dirumpi necesse est eam, quae maxime est secundum naturam, humani generis societatem. Ut, si unumquodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se valere, si proximi membri validitatem ad se traduxisset, debilitari & interire totum corpus necesse est: sic, si unusquisque nostrum rapiat ad se commoda aliorum, detrahatque quod cuique possit, emolumenti sui gratia, societas hominum & communitas evertatur necesse est. nam, sibi ut quisque malit, quod ad usum vitae pertineat, quam alteri acquirere, concessum est, non repugnante natura. illud natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus. Neque vero hoc solum natura, id est, jure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis civitatibus reip. continetur, eodem modo constitutum est, ut non liceat sui commodi causa nocere alteri. hoc enim spectant leges, hoc volunt; incolumem esse civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent. atque hoc multo magis exigit ipsa naturae ratio, quae est lex divina, & humana: cui parere qui velit, omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent vivere, numquam committet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multo magis est secundum naturam excelsitas animi & magnitudo: itemque comitas, justitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam divitiae: quae quidem contemnere, & pro nihilo ducere comparantem

cum

cum utilitate communi, magni animi & excelsi est. Detrahere autem alteri sui commodi causa, magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cetera generis ejusdem: itemque, magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus, si fieri possit, conservandis, aut juvandis maximos labores molestiasque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilium caelestium collocavit: quam vivere in solitudine, non modo sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis; ut excellas etiam pulchritudine & viribus. Quocirca optimo quisque & splendidissimo ingenio longe illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem naturae obedientem homini nocere non posse. Deinde, qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur, aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuiquam injuriam. si nihil existimat contra naturam fieri hominibus violandis: quid cum eo differas, qui omnino hominem ex homine tollat? sin fugiendum id quidem censet, sed & multo illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem, errat in eo, quod ullum aut corporis, aut fortunae vitium animi vitiis gravius existimat. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusque & universorum; quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur omnis humana confortio. Atque si etiam hoc natura praescribit, ut homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit, necesse est secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. quod si ita est, una continemur omnes, & eadem lege naturae: idque ipsum si ita est, certe violare alterum lege

E 3

na-

naturae prohibemur. verum autem primum; verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui causa: aliam rationem esse civium reliquorum: hi sibi nihil juris, & nullam societatem, communis utilitatis causa, statuunt esse cum civibus: quae sententia omnem societatem distrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt habendam, externorum negant, hi dirimunt communem humani generis societatem: qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur: quae qui tollunt, etiam adversus deos immortales impii judicandi sunt. ab iis enim constitutam inter homines societatem evertunt: cujus societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causa, quam omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quae non vacent justitia. haec enim una virtus, omnium est domina, & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit: Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri, homini ad nullam rem utili? Minime vero. Non enim mihi est vita mea utilior, quam animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratia. Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spoliare possit, nonne faciat? Haec ad judicandum sunt facillima. nam, si quid ab homine ad nullam partem utili tuae utilitatis causa detraxeris, inhumane feceris, contraque naturae legem. si autem is tu sis, qui multam utilitatem reip. atque hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis: si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: si autem id non sit ejusmodi, suum cuique incommodum ferendum est potius, quam de alterius com-

modis

modis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid hujusmodi, quam detractio, aut appetitio alieni. Sed communis utilitatis derelictio contra naturam est. est enim injusta. itaque lex ipsa naturae, quae utilitatem hominum conservat & continet, decernit profecto, ut ab homine inerti atque inutili ad sapientem, bonum fortemque virum transferantur res ad vivendum necessariae: qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, seseque diligens, hanc causam habeat ad injuriam. ita semper officio fungetur, utilitati consulens hominum, & ei, quam saepe commemoro, humanae societati. Nam, quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium est. nulla enim nobis societas cum tyrannis, sed potius summa distractio est: neque est contra naturam, spoliare eum, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim, ut membra quaedam amputantur, si & ipsa sanguine, & tamquam spiritu carere coeperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas, & immanitas beluae a communi tamquam humanitate corporis segreganda est. Hujus generis sunt quaestiones omnes eae, in quibus ex tempore officium exquiritur. Eiusmodi igitur credo res Panaetium persecutum fuisse, nisi aliqui casus, aut occupatio consilium ejus peremisset: ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa praecepta sunt, quibus perspicere possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum: quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato & prope jam absoluto, tamquam fastigium imponimus: ut geometrae solent non omnia docere,

E 4

sed

sed postulare, ut quaedam sibi concedantur, quo
facilius, quae volunt, explicent: sic ego a te po-
stulo, mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, ni-
hil, praeter id quod honestum sit, propter se esse
expetendum. sin hoc non licet per Cratippum, at
illud certe dabis, quod honestum sit, id esse maxi-
me propter se expetendum. Mihi utrumvis satis
est: & cum hoc, tum illud probabilius videtur, nec
praeterea quidquam probabile. Ac primum Pa-
naetius in hoc defendendus est, quod non utilia
cum honestis pugnare aliquando posse dixerit (ne-
que enim ei fas erat) sed ea, quae videntur utilia.
Nihil vero utile, quod non idem honestum: nihil
honestum, quod non idem utile sit, saepe testatur:
negatque ullam pestem majorem in vitam hominum
invasisse, quam eorum opinionem, qui ista distra-
xerint. Itaque non ut aliquando anteponeamus
utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicave-
mus, si quando incidissent, induxit eam, quae vi-
deretur esse, non quae esset, repugnantiam. Hanc
igitur partem relictam explebimus, nullius admi-
niculis, sed (ut dicitur) Marte nostro. neque enim
quidquam de hac parte post Panaetium explicatum
est, quod quidem mihi probaretur de iis, quae in
§ manus meas venerunt. Cum igitur aliqua species
utilitatis objecta est, commoveri necesse est. sed
si, cum animum attenderis, turpitudinem videas
adjunctam ei rei, quae speciem utilitatis attulerit,
tunc non utilitas relinquenda est, sed intelligen-
dum, ubi turpitude sit, ibi utilitatem esse non
posse. Quod si nihil est tam contra naturam quam
turpitude, (recta enim & convenientia, & con-
stantia natura desiderat, aspernaturque contraria)
nihilque tam secundum naturam, quam utilitas:
certe in eadem re utilitas & turpitude esse non po-
test. itemque si ad honestatem nati sumus, eaque
aut sola expetenda est, (ut Zenoni visum est) aut

cer-

certe omni pondere gravior habenda, quam reli-
qua omnia, quod Aristoteli placet; necesse est,
quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum
bonum; quod autem bonum, id certe utile; ita
quidquid honestum, id utile. quare error homi-
num non proborum, cum aliquid, quod utile vi-
sum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto.
Hinc ficcae, hinc venena, hinc falsa testamenta
nascuntur: hinc furta, peculatus, expilationes,
direptionesque sociorum & civium: hinc opum ni-
miarum potentiae non ferendae: postremo etiam
in liberis civitatibus regnandi existunt cupiditates,
quibus nihil nec taetrius, nec foedius excogitari po-
test: emolumentum enim rerum fallacibus judiciis
vident: poenam non dico legum, quas saepe per-
rumpunt, sed ipsius turpitudinis, quae acerbissima
est, non vident. Quamobrem hoc quidem deli-
berantium genus pellatur e medio (est enim totum
sceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id
sequantur, quod honestum esse videant, an se
scientes scelere contaminent: in ipsa enim dubi-
tatione facinus inest, etiam si ad id non pervene-
rint. Ergo ea deliberanda omnino non sunt, in
quibus est turpis ipsa deliberatio. atque etiam ex
omni deliberatione celandi & occultandi spes opi-
nioque removenda est. satis enim nobis (si modo in
philosophia aliquid profecimus) persuasum esse de-
bet, si omnes deos hominesque celare possimus,
nihil tamen avare, nihil injuste, nihil libidinosae,
nihil incontinenter esse faciendum. Hinc, ille Gy-
ges inducitur a Platone: qui, cum terra discessisset,
magnis quibusdam imbribus, in illum hiatum des-
cendit, aeneumque equum, (ut ferunt fabulae)
animadvertit, cujus in lateribus fores essent: qui-
bus apertis mortui vidit corpus magnitudine inusi-
tata, annulumque aureum in digito: quem ut de-
traxit, ipse induit: (erat autem regius pastor) tum

E §

in

in concilium pastorum se recepit. ibi cum palam ejus annuli ad palmam converterat, a nullo videbatur, ipse autem omnia videbat. idem rursus videbatur, cum in locum annulum inverterat. Itaque hac oportunitate annuli usus reginae stuprum intulit: eaque adjuvice regem dominum interemit, sustulit quos obstare arbitrabatur: nec in his eum quisquam facinoribus potuit videre. sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydiae. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quam si non haberet. honesta enim bonis viris, non occulta quaeruntur. Atque hoc loco philosophi quidam, minime mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam a Platone: quasi vero ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Haec est vis hujus annuli, & hujus exempli: si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid divitiarum, potentiae, dominationis, libidinis causa feceris, si id diis, hominibusque futurum sit semper ignotum, sine facturus. negant id fieri posse: quamquam potest id quidem. sed quaero, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent? Urgent rustice sane. negant enim posse, & in eo perstant: hoc verbum quid valeat, non vident. Cum enim quaerimus, si possint celare, quid facturi sint: non quaerimus, possintne celare; sed tamquam tormenta quaedam adhibemus, ut, si responderint se impunitate proposita, facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur: si negent, omnia turpia per seipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertamur. Incidunt saepe multae causae, quae conturbent animos utilitatis specie; non, cum hoc deliberetur, relinquendane sit honestas propter utilitatis magnitudinem: (nam id quidem improbum est) sed illud, possitne id, quod utile videatur, fieri

si non turpiter. Cum Collatino collegae Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injuste. fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, consiliorum etiam adiutor. cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, nomenque Tarquiniarum, & memoriam regni esse tollendam: quod erat utile, patriae consulere, id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem, sine qua ne utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita. species enim utilitatis animum pepulit ejus: cui cum visum esset utilius, solum quam cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, assequi posset: & tamen muri causam opposuit, speciem honestatis neque probabilem, neque satis idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim. Nec tamen nostrae nobis utilitates omittendae sunt, aliisque tradendae, cum his ipsi egeamus: sed suae cuique utilitati, quod sine alterius injuria fiat, servendum est. Scite Chrysippus, ut multa: Qui stadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quam maxime possit, ut vincat: supplantare eum, qui cum certet, aut manu depellere, nullo modo debet. sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est: alteri deripere jus non est. Maxime autem perturbantur officia in amicitiiis: quibus & non tribuere, quod recte possis, & tribuere, quod non sit aequum, contra officium est. Sed hujus generis totius breve & non difficile praeceptum est. quae enim videntur utilia, honores, divitiae, voluptates, cetera generis ejusdem, haec amicitiae numquam anteponenda sunt. At neque contra remp. neque contra jusjurandum, ac fidem amici causa vir bonus faciet; ne si iudex quidem erit de

ipso amico. ponit enim personam amici, cum induit iudicis. Tantum dabit amicitiae, ut veram amici causam esse malit, ut orandae liti tempus, quoad per leges liceat, accommodet. cum vero jurato sententia dicenda sit, meminerit, deum se adhibere testem, id est (ut arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit deus ipse divinius. Itaque praeclarum a maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus, quae salva fide facere possit. Haec rogatio ad ea pertinet, quae paullo ante dixi honeste amico a iudice posse concedi. nam, si omnia facienda sint, quae amici velint, non amicitiae tales, sed conjurationes putandae sunt. Loquor autem de communibus amicitiiis, nam in sapientibus viris perfectisque nihil potest esse tale. Damonem & Phintiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulavisset, vas factus est alter ejus sistendi, ut, si ille non revertisset, moriendum esset ipsi. qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se ad amicitiam tertium adscriberent. Cum igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur, jaceat utilitatis species, valeat honestas. cum autem in amicitia, quae honesta non sunt, postulabuntur, religio & fides anteponatur amicitiae: sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii. Sed utilitatis specie in repub. saepissime peccatur, ut in Corinthi disturbance nostri. durius etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Aeginetis, qui classe valebant, pollices praeciderentur. hoc visum est utile. nimis enim imminerebat, propter propinquitatem, Aegina Piraeo: sed nihil quod crudele, utile. est enim hominum naturae, quam sequi debemus, maxime

me inimica crudelitas. Male etiam qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosque exterminant, ut Penu apud patres nostros, Papius nuper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules, Crassus & Scaevola: usu vero urbis prohibere peregrinos, sane inhumanum est. Illa praeclara, in quibus publicae utilitatis species prae honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra repub. cum saepe, tum maxime bello Punico secundo: quae, Cannensi calamitate accepta, majores animos habuit, quam unquam rebus secundis. nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuraret. Athenienses cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerentque ut urbe relicta conjugibus & liberis Troezenae depositis, naves conscenderent, libertatemque Graeciae classe defenderent, Cyrillum quendam, suadentem ut in urbe manerent, Xerxemque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille utilitatem sequi videbatur: sed ea nulla erat repugnante honestate. Themistocles post victoriam ejus belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium reip. salutare, sed id sciri opus non esse. postulavit, ut aliquem populus daret, qui cum communicaret, datus est Aristides. Huic ille, classem Lacedaemoniorum, quae subducta esset ad Gytheum, clam incendi posse: quo facto frangi Lacedaemoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cum audisset, in concionem magna exspectatione venit: dixitque, perutile esse consilium, quod Themistocles afferret, sed minime honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem putaverunt: totamque eam rem, quam ne audierant quidem, auctore Aristide repudiaverunt. Melius hi, quam nos, qui piratas immunes, socios

12 vectigales habemus. Maneat ergo, quod turpe sit, id nunquam esse utile, ne tum quidem, cum id, quod esse utile putes, adipiscare. Hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est. Sed incidunt (ut supra dixi) saepe causae, cum repugnare utilitas honestati videatur, ut animadvertendum sit, repugnetne plane, an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hae sunt quaestiones: Si (exempli gratia) vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia & fame, summaque annonae caritate: si idem sciat, complures mercatores Alexandria solvisse, navesque in cursu frumento onustas, petentes Rhodum, viderit, dicturusne sit id Rhodiis, an silentio suum quam plurimo venditurus? Sapientem & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione & consultatione quaerimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet, sed dubitet, an turpe non sit. In hujusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & gravi Stoico, aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo. Antipatro omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor norit, emtor ignoret: Diogeni venditorem, quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, cetera sine insidiis agere, & quoniam vendat, velle quam optime vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris, quam ceteri, fortasse etiam minoris, cum major est copia. cui sit injuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte: Quid ais? tu cum hominibus consulere debeas, & servire humanae societati, eaque lege natus sis, & ea habeas principia naturae, quibus parere, & quae sequi debeas, ut utilitas tua communis utilitas sit, vicissimque communis utilitas tua sit, celabis homines, quid iis adsit commoditatis & copiae? Respondebit Diogenes fortasse sic, Aliud est celare,

re,

re, aliud tacere: neque ego nunc te celo, si tibi non dico, quae natura deorum sit, quis sit finis bonorum, quae tibi plus prodesse cognita, quam tritici utilitas: sed non quidquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Immo vero (inquiet ille) necesse est, si quidem meministi esse inter homines natura conjunctam societatem. Memini, inquiet ille, sed num ista societas talis est, ut nihil suum cuiusque sit? quod si ita est, ne vendendum quidem quidquam est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione non illud dici, 13 quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedire, ut turpe non sit: ex altera autem parte; ea re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat aedes vir bonus propter aliqua vitia, quae ipse norit, ceteri ignorent: pestilentes sint, & habeantur salubres: ignoretur in omnibus cubiculis apparere serpentes: male materiatae, ruinosae: sed hoc praeter dominum nemo sciat. quaero, si hoc emtoribus venditor non dixerit, aedesque vendiderit pluris multo, quam se venditurum putaret, num id injuste, an improbe fecerit. Ille vero, inquit Antipater. Quid enim est aliud, erranti viam non monstrare (quod Athenis execrationibus publicis sanctum est) si hoc non est, emtorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? plus etiam est, quam viam non monstrare. nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: Num te emere coegit, qui ne hortatus quidem est? ille quod non placebat proscripsit: tu quod placebat emisisti. quod si qui proscribunt, villam bonam, beneque aedificatam, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec aedificata ratione; multo minus, qui domum non laudarunt. Vbi enim iudicium emtoris est, ibi fraus venditoris quae potest esse? sin autem dictum non omne praestandum est, quod

quod dictum non est, id praestandum putas? Quid vero est stultius, quam venditorem, ejus rei, quam vendat, vitia narrare? quid autem tam absurdum, quam si domini jussu ita praeco praedicet? Domum pestilentem vendo. Sic ergo in quibusdam causis dubiis ex altera parte defenditur honestas, ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modo facere honestum sit, sed etiam non facere turpe. Haec est illa, quae videtur utilium fieri cum honestis saepe dissensio. Quae dijudicanda sunt, non enim, ut quaereremus exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodios, nec hic aedium venditor celare emtores debuisse. Neque enim id est celare, quid quid reticeas: sed cum, quod tu scias, id ignorare emolumentum tui causa velis eos, quorum interfit id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cujus hominis, quis non videt? certe non aperti, non simplicis, non ingenui, non justi, non viri boni: versuti potius, obscuro, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. haec tot, & alia plura nonne inutile est vitiorum subire nomina? Quod si vituperandi sunt qui reticuerunt, quid de iis existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? C. Canius, eques Romanus, nec infacetus, & satis litteratus, cum se Syracusas otian-
 14 di, ut ipse dicere solebat, non negotiandi causa, contulisset, dicitabat, se hortulos aliquos velle emere, quo invitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. quod cum percubisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syraculis, venales quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si vellet, ut suis: & simul ad coenam hominem in hortos invitavit in posterum diem. cum ille promisisset, tum Pythius, qui esset, ut argentarius, apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se convocavit, & ab his petivit,
 ut

ut ante suos hortulos postridie piscarentur, dixitque, quid eos facere vellet. Ad coenam tempore venit Canius: opipare a Pythio apparatus convivium: cymbarum ante oculos multitudo. pro se quisque quod ceperat afferebat, ante pedes Pythii pisces abjiciebantur. Tum Canius, Quaesio, inquit, quid est hoc Pythi, tantumne piscium, tantumne cymbarum? Et ille, Quid mirum? inquit, hoc loco est, Syraculis quidquid est piscium: hic aquatio: hac villa isti carere non possunt. Incensus Canius cupiditate contendit a Pythio, ut venderet. Gravate ille primo. quid multa? impetrat, emit homo cupidus & locuples tanti, quanti Pythius voluit, & emit instructos: nomina facit, negotium conficit. invitat Canius postridie familiares suos. venit ipse mature. scalmum nullum videt. quaerit ex proximo vicino, num feriae quaedam piscatorum essent, quod eos nullos videret. Nullae, (quod sciam) inquit ille: sed hic piscari nulli solent. itaque heri mirabar, quid accidisset. Stomachari Canius. Sed quid faceret? nondum enim Aquillius, collega & familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas: in quibus ipsis cum ex eo quaereretur, quid esset dolus malus: respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sane luculenter, ut ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest utile esse, cum sit tot vitiiis inquinatum. Quod si Aquilliana de-
 15 finitio vera est: ex omni vita simulatio dissimulatioque tollenda est. ita nec, ut emat melius, nec ut vendat, quidquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus, ut tutela XII tabulis, & circumscriptio adolescentium lege Laetoria: & sine lege iudicium, in quibus additur, ex fide bona agitur.
 Re-

Reliquorum autem iudiciorum haec verba maxime excellunt, in arbitrio rei uxoriae, melius, aequius: in fiducia, ut inter bonos bene agier. Quid ergo? aut in eo, quod melius aequius, potest ulla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur: inter bonos bene agier, quidquam agi dolose, aut malitiose potest? Dolus autem malus simulatione, ut ait Aquilius, continetur. tollendum est igitur ex rebus contrahendis omne mendacium, non licitorem venditor, nec qui contra se liceatur, emtor apponet: uterque, si ad eloquendum venerit, non plus, quam semel, eloquetur. Q. quidem Scaevola, P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cuius emtor erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset, dixit, se pluris aestimare: addidit centum millia. nemo est, qui hoc boni viri fuisset neget, sapientis negant: ut si minoris, quam potuisset, vendidisset. Haec igitur est illa perniciēs, quod alios bonos, alios sapientes existimant. ex quo Ennius, Ne quicquam sapere sapientem, qui sibi ipse prodesse non quiret. Vere id quidem, si, quid esset prodesse mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panaetii, video in iis libris, quos de officiis scripsit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis esse nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. neque enim solum nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeque reip. singulorum enim facultates & copiae, divitiae sunt civitatis. Huic Scaevolae factum, de quo paullo ante dixi, placere nullo modo potest. etenim omnino tantum se negat facturum compendii sui causa, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda, nec gratia est. Sed sive simulatio & dissimulatio dolus malus est; per paucae res sunt, in quibus dolus iste malus non vertetur: sive vir bonus est is, qui prodest quibus potest,

test, nocet nemini, certe istum virum bonum non facile reperiemus. Numquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: &, quia semper est honestum virum bonum esse, semper est utile. Ac de jure quidem praediorum sancitum est apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quae nota essent venditori. Nam, cum ex XII tabulis satis esset ea praestari, quae essent lingua nuncupata, quae qui inficiatus esset, dupli poenam subiret: a jureconsultis etiam reticentiae poena est constituta. Quidquid enim esset in praedio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, praestari oportere. Vt, cum in arce augurium augures acturi essent, jussissentque T. Claudium Centumalum, qui aedes in Coelio monte habebat, demoliri ea, quorum altitudo officeret auspiciis: Claudius proscrispsit insulam, vendidit: emit P. Calpurnius Lanarius. huic ab auguribus illud idem denuntiatum est. Itaque Calpurnius cum demolitus esset, cognossetque, Claudium aedes postea proscrispsisse, quam esset ab auguribus demoliri jussus, arbitrum illum adegit, quidquid sibi dare facere oporteret ex fide bona. M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pater. ut enim ceteri ex patribus, sic hic, qui lumen illud progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur iudex ita pronuntiavit: cum in venundando rem eam scisset, & non pronuntiasset, emtori damnum praestari oportere. Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emtori vitium, quod nosset venditor. Quod si recte judicavit: non recte frumentarius illē, non recte aedium pestilentium venditor tacuit. sed hujusmodi reticentiae jure civili omnes comprehendi non possunt: quae autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio Oratae vendiderat aedes eas, quas ab eodem ipse paucis ante

ante annis emerat. hae Sergio serviebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in iudicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. jus Crassus urgebat: quod vitii venditor non dixisset sciens, id oportere praestari: aequitatem Antonius: quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas aedes vendidisset, nihil fuisse necesse dici: nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo jure esset tene-
 17 ret. Quorsum haec? ut illud intelligas, non placuisse majoribus nostris astutos. Sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias: leges, quatenus manu tenere possunt, philosophi, quatenus ratione & intelligentia. Ratio igitur postulat, ne quid insidiosae, ne quid simulate, ne quid fallaciter. Sunt ne igitur insidiae, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agiturus? ipsae enim ferae nullo insequente saepe incidunt. sic tu aedes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas; in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quamquam video propter depravationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut jure civili, tamen naturae lege sanctum est. societas enim est, quod etsi saepe dictum est, dicendum tamen est saepius, latissime quidem quae pateat, hominum inter homines: interior eorum, qui ejusdem generis sunt; propior eorum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores aliud jus gentium, aliud jus civile esse voluerunt. quod civile, non idem continuo gentium; quod autem gentium, idem civile esse debet. Sed nos veri juris, germanaeque justitiae solidam & expressam effigiem nullam tenemus: umbra & imaginibus utimur: eas ipsas utinam sequeremur! feruntur enim ex optimis naturae, & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa, uti ne propter te, fidemve tuam captus, fraudatusve siem? quam illa aurea! ut in-
 tet

ter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione? Sed, qui sint boni, & quid sit, bene agi, magna quaestio est. Qu. quidem Scaevola, pontifex max. summam vim dicebat esse in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, ex fide bona: fideique bonae nomen existimabat manare latissime, idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emtis, venditis, conductis, locatis, quibus vitae societas continetur: in his magni esse iudicis, statuere, praesertim cum in plerisque essent iudicia contraria, quid quemque cuique praestare oporteret. Quocirca astutiae tollendae sunt, eaque malitia, quae vult illa quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea distatque plurimum. Prudentia est enim locata in delectu bonorum, & malorum: malitia, si omnia, quae turpia sunt, mala sunt, mala bonis ponit ante. Nec vero in praediis solum jus civile, ductum a natura, malitiam fraudemque vindicat: sed etiam in mancipiorum venditione fraus venditoris omnis excluditur. qui enim scire debuit, de sanitate, de fuga, de furtis, praestat edicto Aedilium. Heredum alia causa est. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius praedetur inscientia. nec ulla pernicietas vitae major inveniri potest, quam in malitia simulatio intelligentiae: ex quo ista innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur. quotus enim quisque reperietur, qui impunitate, & ignoratione omnium proposita, abstinere possit injuria? Periclitemur, si placet, in iis quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum fortasse non putat. Neque enim de sicariis, veneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco differendum est: qui non verbis sunt, & disputatione philosophorum, sed vinculis & carcere fatigandi. sed haec
 con-

consideremus, quae faciunt ii, qui habentur boni. L. Minutii Basili, locupletis hominis, falsum testamentum quidam e Graecia Romam attulerunt: quod quo facilius obtinerent, scripserunt heredes secum M. Crassum, & Qu. Hortensium, homines ejusdem aetatis potentissimos: qui, cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpa, alieni facinoris munusculum non repudiaverunt. Quid ergo? satin' hoc est, ut non deliquisse videantur? mihi quidem non videtur: quamquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilus M. Satrium, sororis filium, nomen suum ferre voluisset, eumque fecisset heredem: hunc, ait, dico patronum agri Piceni & Sabini: (o turpem notam temporum illorum!) num erat aequum, principes civis rem habere, ad Satrium nihil praeter nomen pervenire? Etenim, si is, qui non defendit injuriam, neque propulsat a suis, cum potest, injuste facit, ut in primo libro differui: qualis habendus est is, qui non modo non repellit, sed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam verae hereditates non honestae videntur, si sint malitiosis blanditiis officiorum; non veritate, sed simulatione quaesitae. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum videri solet. Falso: nam eadem utilitatis, quae honestatis est regula: qui hoc non perviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. sic enim cogitans: Est istuc quidem honestum, verum hoc expedit, res a natura copulatas audebit errore divellere: qui fons est fraudium, maleficiorum, scelerum omnium. Itaque si vir bonus habeat hanc vim, ut, si digitis concrepauerit, possit in locupletium testamenta nomen ejus irrepere, hac vi non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino neminem umquam suspicaturum. At daret hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione

ne heres posset scriptus esse, quire vera non esset heres, in foro, mihi crede, saltaret. homo autem justus, isque quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, quid sit vir bonus, nescire fateatur. At vero si quis voluerit animi sui complicatam notionem evolvere, jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui profit quibus possit, noceat nemini, nisi lacessitus injuria. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros heredes moveat, in eorum locum ipse succedat? Non igitur faciat, dixerit quis, quod utile sit, quod expediat? Immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum. hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consularem audiebam de patre nostro puer, judicem M. Lutatio Pinthiae fuisse, equiti Rom. sane honesto, cum is sponsonem fecisset, ni bonus vir esset. itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem numquam judicaturum: ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra judicasset, aut statuisse videretur, virum bonum aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officiis & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates noverrat, nullo modo videri potest quidquam esse utile, quod non honestum sit. Itaque talis vir non modo facere, sed nec cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat praedicare. Haec nonne est turpe dubitare philosophos, quae ne rustici quidem dubitent? a quibus natum est id, quod jam tritum est vetustate proverbium: cum enim fidem alicujus bonitatemque laudant, dignum esse dicunt, quicum in tenebris mices. Hoc quam habet vim, nisi illam, nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere? Videsne igitur, hoc proverbio neque Gygi illi posse

posse veniam dari, neque huic, quem paullo ante fingebam digitorum percussione hereditates omnium posse convertere? Ut enim, quod turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, adversante & repugnante natura. At enim, cum permagna praemia sunt, est causa peccandi. C. Marius cum a spe consulatus longe abesset, & jam septimum annum post praeturam jaceret, neque petiturus umquam consulatum videretur, Qu. Metellum, cujus legatus erat, summum virum & civem, cum ab eo, imperatore suo, Romam missus esset, apud pop. Rom. criminatus est, bellum ducere: si se consulem fecissent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem pop. Rom. redacturum. Itaque factus est ille quidem consul, sed a fide, justitiaque discessit, qui optimum, & gravissimum civem, cujus legatus, & a quo missus esset, in invidiam falso crimine adduxerit. Ne nosster quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum, cum praetor esset, collegiumque praetorum tribuni plebis adhibuissent, ut res nummaria de communi sententia constitueretur. jactabatur enim temporibus illis nummus sic, ut nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum poena atque iudicio; constitueruntque, ut omnes simul in rostra post meridiem descenderent: & ceteri quidem alius alio, Marius a subfelliis in rostra recta, idque quod communiter compositum fuerat, solus edixit, & ea res, si quaeris, ei magno honori fuit. omnibus vicis statuae: ad eas thus, & cerei. quid multa? nemo umquam multitudini fuit carior. Haec sunt, quae conturbant in deliberatione non numquam, cum id, in quo violatur aequitas, non ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur:

tur: ut Mario, praeripere collegis & tribunis pleb. popularem gratiam, non ita turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam tibi cupio esse notissimam: aut illud, quod utile videtur, turpe ne sit: aut, si turpe est; ne videatur esse utile. Quid igitur? possumusne aut illum Marium, virum bonum iudicare, aut hunc? Explica atque excute intelligentiam tuam, ut videas, quae sit in ea species, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumentum sui causa, criminari, praeripere, fallere? nihil profecto minus. Est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni & splendorem, & nomen amittas? quid est, quod afferre tantum utilitas ista, quae dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit? fidem justitiamque detraxerit? Quid enim interest, utrum ex homine se quis conferat in beluam, an hominis figura immanitatem gerat beluae? Quid? 21 qui omnia recta & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam focerum habere voluit eum, cujus ipse audacia potens esset? Vtile ei videbatur plurimum posse alterius invidia. id quam injustum in patriam, quam inutile, quam turpe esset non videbat. Ipse autem focer in ore semper Graecos versus de Phoenissis habebat, quos dicam ut potero, incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si violandum est jus, regnandi gratia

Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex pop. Roman. dominusque omnium

gentium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem si honestam quis esse dicit, amens est. probat enim legum & libertatis interitum, earumque oppressionem tetram, & detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fatetur, honestum non esse in ea civitate, quae libera fuit, quaeque esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere possit, esse utile, qua hunc objurgatione, aut quo potius convicio a tanto errore coner avellere? Potest enim, dii immortales, cuiquam esse utile foedissimum & teterrimum parricidium patriae: quamvis is qui se eo obstrinxerit, ab oppressis civibus Patrens nominetur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic, ut haec duo, verbo inter se discrepare, re tamen unum sonare videantur. Non habeo, ad vulgi opinionem, quae major utilitas, quam regnandi, esse possit: nihil contra inutilius ei, qui id injuste consecutus sit, invenio, cum ad veritatem coepi revocare rationem. possunt enim cuiquam esse utiles angores, sollicitudines, diurni & nocturni metus, vita insidiarum periculorumque plenissima?

Multi iniqui atque infideles regno, pauci sunt boni, inquit Accius. At cui regno? quod a Tantalo, & Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipsum Rom. oppressisset, civitatemque non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coegisset? Hunc tu quas conscientiae labes in animo censeres habuisse? quae vulnera? Cujus autem vita ipsi potest utilis esse, cum ejus vitae ea conditio sit, ut, qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus sit & gloria? Quod si haec utilia non sunt, quae maxime videntur, quia plena sunt dedecoris, ac turpitudinis, satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. Quamquam id quidem, cum saepe
alias,

alias, tum Pyrrhi bello a C. Fabricio, consule iterum, & a senatu nostro judicatum est. Cum enim rex Pyrrhus populo Rom. bellum ultro intulisset, cumque de imperio certamen esset cum rege generoso, ac potente; perfuga ab eo venit in castra Fabricii, eique est pollicitus, si praemium sibi proposuisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idque factum ejus a senatu laudatum est: Atqui si speciem utilitatis opinionemque quaerimus, magnum illud bellum perfuga unus, & gravem adversarium imperii sustulisset: sed magnum dedecus & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere superatum. Vtrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit, vel senatu nostro, qui nunquam utilitatem a dignitate sejunxit, armis cum hoste certare, an venenis? Si gloriae causa imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria. sin ipsae opes expetuntur quoquo modo, non poterunt utiles esse cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi, Qu. filii, sententia: quas civitates L. Sulla, pecunia accepta, ex senatusconsulto liberavisset, ut haec rursus vectigales essent: neque his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Est ei senatus assensus. turpe imperio. piratarum enim melior fides, quam senatus. At aucta vectigalia; utile igitur. Quousque audebunt dicere quidquam utile, quod non honestum? Potest autem ulli imperio, quod gloria fultum esse debet, & benivolentia sociorum, utile esse odium, & infamia? Ego etiam cum Catone meo saepe disseni. nimis mihi prae fracte videbatur aeariarum, vectigaliaque defendere, omnia publicanis negare, multa focis: cum in hos benefici esse deberemus, cum illis sic agere, ut cum colonis no-

stris soleremus, eoque magis, quo illa ordinum
 conjunctio ad salutem reipub. pertinebat. Male e-
 tiam Curio, cum causam Transpadanorum aequam
 esse dicebat: semper autem addebat, Vincat uti-
 litas. Potius diceret, non esse aequam, quia non
 esset utilis reip. quam, cum utilem esse diceret,
 23 non esse aequam fateretur. Plenus est sextus liber
 de officiis Hecatonis talium quaestionum: Sitne
 boni viri in maxima caritate annonae familiam non
 alere. in utramque partem disputat: sed tamen ad
 extremum utilitate putat officium dirigi magis,
 quam humanitate. Quaerit, si in mari jactura fa-
 cienda sit, equine pretiosi potius jacturam faciat,
 an servuli vilis. hic alio res familiaris, alio ducit
 humanitas. Si tabulam de naufragio stultus ari-
 puerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit?
 negat, quia sit injurium. Quid? dominus navis,
 eripietne suum? minime: non plus, quam si navi-
 gantem in alto ejicere de navi velit, quia sua sit.
 quoad enim perventum sit eo, quo sumta navis est,
 non domini est navis, sed navigantium. Quid,
 si in una tabula sint duo naufragi, aequae sapien-
 tes, sibine uter rapiat, an alter cedat alteri? ce-
 dat vero: sed ei, cujus magis interfit vel suae,
 vel reipub. causa vivere. Quid, si haec paria in
 utroque? nullum erit certamen, sed quasi sorte,
 aut micando victus, alteri cedat alter. Quid si
 pater fana expilet, euniculos agat ad aerarium:
 indicetne id magistratibus filius? nefas id quidem
 est. quinetiam defendat patrem, si arguatur. non
 igitur patria praestat omnibus officiis? immo vero:
 sed ipsi patriae conducit, pios cives habere in
 parentes. Quid, si tyrannidem occupare, si pa-
 triam proderet conabitur pater? silebitne filius?
 immo vero obsecrabit patrem, ne id faciat. si ni-
 hil proficiet, accusabit, minabitur etiam: ad ex-
 tremum si ad perniciem patriae res spectabit, pa-
 triae

triae salutem anteponet saluti patris. Quaerit et-
 iam, si sapiens adulterinos nummos acceperit im-
 prudens pro bonis: cum id rescierit, soluturusne
 sit eos, si cui debeat, pro bonis. Diogenes ait,
 Antipater negat, cui potius assentior. Qui vinum
 fugiens vendat sciens, debeatne dicere. Non ne-
 cesse putat Diogenes: Antipater viri boni existi-
 mat. Haec sunt quasi controversa jura Stoicorum.
 In mancipio vendendo dicendane vitia, non ea,
 quae nisi dixeris, redhibeatur mancipium jure ci-
 vili: sed haec, mendacem esse, aleatorem, fura-
 cem, ebriosum. Alteri dicenda videntur, alteri
 non videntur. Si quis aurum vendens, orichal-
 cum se putet vendere, indicetne ei vir bonus,
 aurum illud esse, an emat denario, quod sit mil-
 le denarium? Perspicuum jam est, & quid mihi
 videatur, & quae sit inter eos philosophos, quos
 nominavi, controversia. Pacta, & promissa fem-
 perne servanda sint, quae nec vi, nec dolo malo,
 24 ut praetores solent, facta sint? Si quis medica-
 mentum cuiquam dederit ad aquam intercutem,
 pepigeritque, ne illo medicamento umquam po-
 stea uteretur; si eo medicamento sanus factus fue-
 rit, & annis aliquot post incidit in eundem mor-
 bum, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret,
 ut item eo liceat uti, quid faciendum sit. Cum
 sit is inhumanus, qui non concedat, nec ei quid-
 quam fiat injuriae, vitae & saluti consulendum.
 Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum
 heredem faciat, cum ei testamento sestertium mil-
 lies relinquatur, ut ante, quam hereditatem ad-
 eat, luce palam in foro saltet, idque se facturum
 promiserit, quod aliter eum heredem scripturus
 ille non esset: faciat, quod promiserit, necne?
 Promisisse nollem, & id arbitror fuisse gravitatis.
 sed quoniam promisit, si saltare in foro turpe du-
 cet, honestius mentietur, si ex hereditate nihil
 F 3 cepe-

ceperit, nisi forte eam pecuniam in reip. magnum aliquod tempus contulerit: ut vel saltare eum, cum patriae consulturus sit, turpe non sit. Ac ne illa quidem promissa servanda sunt, quae non sunt iis ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phaethoni filio, ut redeamus ad fabulas, facturum se esse dixit, quidquid optasset: optavit ut in curum patris tolleretur: sublatus est; atque infans antequam constitit, ictu fulminis deflagavit. Quanto melius fuerat, in hoc promissum patris non esse servatum? Quid, quod Theseus exegit promissum a Neptuno? Cui cum tres optationes Neptunus dedisset, optavit interitum Hippolyti, filii sui, cum is patri suspectus esset de noverca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid? Agamemnon cum devovisset Dianae, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. promissum potius non faciendum, quam tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & promissa non facienda nonnunquam: neque semper deposita reddenda. Si gladium quis apud te sana mente deposuerit, repetat infaniens, reddere peccatum sit, non reddere officium. Quid? si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriae, reddatne depositum? non, credo: facias enim contra remp. quae debet esse carissima. Sic multa, quae honesta natura videntur esse, temporibus fiunt non honesta. facere promissa, stare conventis, reddere deposita, commutata utilitate, fiunt non honesta. Ac de iis quidem, quae videntur esse utilitates contra iustitiam simulatione prudentiae, satis arbitror dictum. Sed quoniam a quattuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cum docebimus, ea, quae videntur esse utilia, neque sunt, quam sint virtutis

tutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia: itemque de iustitia, quae semper est utilis, disputatum est. Reliquae sunt duae partes honestatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine & praestantia cernitur, altera in conformatione & moderatione continentiae & temperantiae. Utile videbatur Vlyssi, ut quidem poetae tragici prodiderunt, nam apud Homerum, optimum auctorem, talis de Vlysse nulla suspicio est: sed insimulant eum tragoediae, simulatione infaniae militiam subterfugere voluisse. non honestum consilium. at utile, ut aliquis fortasse dixerit, regnare, & Ithacae vivere otiose cum parentibus, cum uxore, cum filio. Vllum tu decus in quotidianis periculis & laboribus cum hac tranquillitate conferendum putas? Ego vero istam contemnendam, & abjiciendam: quoniam, quae honesta non sit, ne utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditorum putas fuisse Vlysssem, si in illa simulatione perseverasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen haec audiat ab Ajace:

*Cujus ipse princeps jurisjurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem.
Furere assimulavit, ne coiret institit.
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepisset malitiosam audaciam,
Fide sacratum jus perpetuo falleret.*

Illi vero non modo cum hostibus, verum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deferere consentientem Graeciam ad bellum barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa; ad rem factam nostraque veniamus. M. Atilius Regulus, cum consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xantippo Lacedaemonio, imperatore autem patre Hannibalis Hamilcare, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Poenis captivi nobiles quidam, rediret ipse

ipse Karthaginem. is cum Romam venisset, utilitatis speciem videbat, sed eam, ut res declarat, falsam iudicavit: quae erat talis. manere in patria, esse domi suae cum uxore, cum liberis: quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunae bellicae iudicantem, tenere consularis dignitatis gradum. quis haec neget esse utilia? quem censes?

27 magnitudo animi & fortitudo negat. Num locupletiores quaeris auctores? Harum enim est virtutum proprium, nil extimescere, omnia humana despicere, nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. itaque quid fecit? In senatum venit, mandata exposuit, sententiam ne diceret recusavit: quamdiu iurejurando hostium teneretur, non esse se senatorem. Atque illud etiam, o stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suae! reddi captivos negavit esse utile: illos enim adolescentis esse, & bonos duces, se jam confectum senectute. cuius cum valuisset auctoritas, captivi retenti sunt, ipse Karthaginem rediit, neque eum caritas patriae retinuit, nec suorum. Neque vero tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci: sed iusjurandum conservandum putabat. Itaque tum, cum vigilando necabatur, erat in meliore causa, quam si domi senex captivus, perjurus, consularis remansisset. At stulte, qui non modo non censuerit captivos remittendos, verum etiam dissuasit. Quomodo stulte? etiamne si reipub. conducebat? potest autem, quod inutile reipub.

28 sit, id cuiquam civi utile esse? Pervertunt homines ea, quae sunt fundamenta naturae, cum utilitatem ab honestate sejungunt. omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? sed quia nusquam possumus,

nisi

nisi in laude, dedecore, honestate utilia reperire, propterea illa prima & summa habemus: utilitatis nomen non tam splendidum, quam necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in iurejurando? num iratum timeamus Iovem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modo, qui deum nihil habere ipsum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri: sed eorum etiam, qui deum semper agere aliquid, & moliri volunt, numquam nec irasci deum, nec nocere. Quid autem iratus Iupiter plus nocere potuisset, quam nocuit sibi ipse Regulus? nulla igitur vis fuit religionis, quae tantam utilitatem praeverteret. An ne turpiter faceret? Primum, minima de malis. Num igitur tantum mali turpitudine ista habebat, quantum ille cruciatus? deinde illud etiam apud Accium,

Fregisti fidem. neque dedi, neque do infideli cuiquam.
 Quamquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. Addunt etiam, quemadmodum nos dicamus, videri quaedam utilia, quae non sint: sic se dicere, videri quaedam honesta, quae non sint: ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi iusjurandi causa ad cruciatum revertisse: sed fit non honestum: quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quidquid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Haec fere contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, qui neque irasci solet, neque nocere. Haec quidem ratio non magis contra Regulum, quam contra omne iusjurandum valet. sed in iurejurando, non qui metus, sed quae vis sit, debet intelligi. est enim iusjurandum affirmatio religiosa. quod autem affirmative, quasi deo teste, promiseris, id tenendum est, iam enim non ad iram deorum, quae nulla est: sed

ad

ad iustitiam, & ad fidem pertinet. nam praeclarus Ennius:

O fides alma, apta pinnis, & jusjurandum Iovis!

Qui igitur jusjurandum violat, is fidem violat, quam in Capitolio vicinam Iovis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est) majores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset, quam sibi nocuit ipse Regulus. Certe, si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem non modo non summum malum, sed nec malum quidem esse, maxima auctoritate philosophi affirmant: quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulum, nolite, quaeso, vituperare. quem enim locupletiores quaerimus, quam principem populi Rom. qui retinendi officii causa cruciatum subierit voluntarium? Nam quod ajunt, minima de malis, id est, ut turpiter potius, quam calamitose: an est ullam majus malum turpitudine? quae si in deformitate corporis habet aliquid offensionis, quanta illa depravatio & foeditas turpificati animi debet videri? Itaque, nervosius qui ista differunt, solum audent malum dicere id, quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem,

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam:

idecirco recte a poeta; quia, cum tractaretur Atræus, personae serviendum fuit. Sed si hoc sibi sumunt, nullam esse fidem, quae infideli data sit, videant, ne quaeratur latebra perjurio. Est autem jus etiam bellicum, fidesque jurisjurandi saepe cum hoste servanda. Quod enim ita juratum est, ut mens conciperet fieri oportere, id servandum est: quod aliter; id si non feceris, nullum est perjurium. ut, si praedonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si juratus quidem id non feceris. nam pirata non est perduellium nu-

mero

mero definitus: sed communis hostis omnium. cum hoc nec fides debet, nec jusjurandum esse commune. Non enim falsum jurare perjurare est: sed, quod ex animi tui sententia juraris, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere perjurium est. Scite enim Euripides:

Iuravi lingua, mentem injuratam gero,

Regulus vero non debuit conditiones pactionesque bellicas & hostiles perturbare perjurio: cum iusto enim & legitimo hoste res gerebatur; adversus quem & totum jus fetiale, & multa sunt jura communia: quod ni ita esset, numquam claros viros senatus victos hostibus deditisset. At vero L. Veturius & Sp. Postumius, cum iterum consules essent, quia, cum male pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub jugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: in jussu enim populi senatusque fecerant. eodemque tempore Ti. Numicius, Qu. Maelius, qui tum tribuni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitium repudiaretur. Atque hujus deditio ipse Postumius, qui dedebatur, suasor & auctor fuit. quod idem multis annis post C. Mancinus, qui ut Numantinis, quibuscum sine senatus auctoritate foedus fecerat, dederetur, rogationem suavit eam, quam L. Furius, & Sex. Atilius ex s. c. ferebant: qua accepta est hostibus deditus. Honestius hic, quam Qu. Pompejus, quod cum in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est. hinc, quae videbatur utilitas, plus valuit, quam honestas: apud superiores utilitatis species falsa ab honestatis auctoritate superata est: At non debuit ratum esse, quod erat actum per vim. Quasi vero forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficisceretur, cum praesertim de captivis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. non enim suo iudicio

F 6

ste-

stetit, sed suscepit causam, ut esset iudicium senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captivi profecto Poenis redditi essent. ita incolumis in patria Regulus restitisset. quod quia patriae non utile putavit, idcirco sibi honestum & sentire illa, & pati credidit. Nam quod ajunt, quod valde utile sit, id fieri honestum: immo vero esse, non fieri. est enim nihil utile quod idem non honestum, nec quia utile, honestum est: sed quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut praestantius. Sed ex tota hac laude Reguli unum illud est admiratione dignum, quod captivos retinendos censuerit. nam quod rediit, nobis nunc mirabile videtur, illis quidem temporibus aliter facere non potuit. itaque ista laus non est hominis, sed temporum. nullum enim vinculum ad adstringendam fidem iurejurando majores arctius esse voluerunt. id indicant leges in XII. tabul. indicant sacrae, indicant foedera, quibus etiam cum hoste devincitur fides: indicant notiones animadversionesque censorum; qui nulla de re diligentius quam de iurejurando judicabant. L. Manlio, A. F. cum dictator fuisset, M. Pomponius tribunus plebis diem dixit, quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quod Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare iussisset. quod cum audivisset adolescens filius negotium exhiberi patri, accurrisse Romam, & cum prima luce Pomponii domum venisse dicitur. cui cum esset nuntiatum; qui illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit e lectulo, remotisque arbitris ad se adolescentem iussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium distinxit, juravitque, se illum

illum statim interfecturum, nisi jusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Iuravit hoc coactus terrore Pomponius. rem ad populum detulit, docuit, cur sibi causa desistere necesse esset: Manlium missum fecit. tantum temporibus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Galli, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit: cujus tertio consulatu Latini ad Vesperim fusi, & fugati, magnus vir in primis, & qui perindulgens in patrem, idem acerbe severus in filium. Sed, ut laudandus Regulus in conservando jurejurando, sic decem illi, quos post Cannensem pugnam juratos ad senatum misit Annibal, in castra redituros ea, quorum potiti erant Poeni, nisi de redimendis captivis impetravissent; si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. nam Polybius, bonus auctor in primis, scribit; ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem revertisse a fenature non impetrata: unum ex decem, qui paullo postquam egressus erat e castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romae remansisse. Reditu enim in castra liberatum se esse iurejurando interpretabatur: non recte. fraus enim adstringit, non dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas perverse imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille veterator & callidus victus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relictii in castris fuissent a Paulo & Varrone consulibus. eos senatus non censuit redimendos, cum id parva pecunia fieri posset: ut esset insitum militibus nostris aut vincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum animum Annibalis scripsit idem, quod senatus populusque

Romanus rebus afflictis tam excelfo animo fuisset. sic honestatis comparatione ea, quae videntur utilia, vincuntur. Acilius autem, qui Graece scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra revertissent, eadem fraude, ut jurejurando liberarentur, eosque a censoribus omnibus ignominiiis notatos. Sit jam hujus loci finis. perspicuum est enim, quae timido animo, humili, demisso fractoque fiant, quale fuisset Reguli factum, si aut de captivis, quod ipsi opus esse videretur, non quod reipub. censuisset, aut domi remanere voluisset: non esse utilia, quia sint flagitiosa, foeda, turpia. Restat quarta pars, quae
 33 decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. Potest igitur quidquam esse utile, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici, atque Annicerii philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt: virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. quibus obsoletis floret Epicurus, ejusdem fere adjutor, auctorque sententiae. Cum his viris equisque, ut dicitur, si honestatem tueri ac retinere sententia est, decertandum est. nam si non modo utilitas, sed vita omnis beata corporis firma constitutione, ejusque constitutionis spe explorata, ut a Metrodoro scriptum est, continetur: certe haec utilitas, & quidem summa, sic enim censent, cum honestate pugnabit. nam ubi primum prudentiae locus dabitur? an ut conquirat undique suavitates? Quam miser virtutis famulatus servientis voluptati! quod autem munus prudentiae? an legere intelligenter voluptates? fac nihil isto esse jucundius: quid cogitari potest turpius? Iam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quae est dolorum laborumque contem-

tio?

tio? quamvis enim multis in locis dicat Epicurus, sicut hic dicit, satis fortiter de dolore: tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit, mala dolore: ut, si illum audiam de continentia & temperantia; dicit ille quidem multa multis locis: sed aqua haeret, ut ajunt. nam qui potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim temperantia libidinum inimica, libidines autem consecratrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiversantur. Prudentiam introducunt scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt rationem negligendae mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt. dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractatione finiri. Iustitia vacillat, vel jacet potius, omnesque eae virtutes, quae in communitate cernuntur, & in societate generis humani. neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus quam amicitia, si haec non per se expetantur, sed ad voluptatem, utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quae honestati esset contraria: sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum judico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas, aspernatur, repellit. Nec vero finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri & temperari potest.

test. Sed de hoc, magna enim res est, alio loco pluribus. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quae videretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam voluptas habere dicetur, nulla potest esse ei cum honestate conjunctio. Nam ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse non nihil, utilitatis certe nihil habebit. Habes a patre munus, Marce fili, mea quidem sententia, magnum: sed perinde erit, ut acceperis, quamquam tibi hi tres libri inter Cratippi commentarios, tamquam hospites erunt recipiendi. Sed ut, si ipse venissem Athenas, quod quidem esset factum, nisi me e medio cursu clara voce patria revocasset, aliquando me quoque audires: sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est; tribues his temporis quantum poteris; poteris autem quantum voles. Cum vero intellexero, te hoc scientiae genere gaudere, tum & praefens tecum propediem, ut spero, &, dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibi que persuade, esse te quidem mihi carissimum: sed multo fore cariorem, si talibus monumentis praeceptisque laetabere.

M. TVL-

M. TVLLII CICERONIS C A T O M A I O R,

Ad T. Pomponium Atticum, Praefatio.

*Tite, si quid ego adjuero curamve le-
vasso,
Quae nunc te coquit & versat in pectore
fixa,
Ecquid erit pretii?*

Licet enim versibus iisdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flaminium

*Ille vir haud magna cum re sed plenus fidei.
quamquam certo scio, non, ut Flaminium,*

Sollicitari te, Tite, sic noctesque diesque.

novi enim moderationem animi tui & aequitatem: teque non cognomen solum Athenis deportasse, sed humanitatem & prudentiam intelligo. & tamen te suspicor iisdem rebus, quibus meipsum interdum gravius commoveri: quarum consolatio & major est, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi visum est de senectute aliquid ad te conscribere. hoc enim onere, quod mihi commune tecum est, aut jam urgentis, aut certe adventantis senectutis, & te, & meipsum levare volo: etsi te quidem id modice ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturum esse certe scio. Sed mihi, cum de senectute aliquid vellem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque nostrum communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modo omnes absterferit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam & jucundam senectutem. numquam igitur satis laudari digne poterit philosophia, cui qui

qui pareat, omne tempus aetatis sine molestia possit degere. Sed de ceteris & diximus multa, & saepe dicemus. hunc librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, ut Aristo Chius, parum enim esset auctoritatis in fabula: sed M. Catoni seni; quo majorem auctoritatem haberet oratio. apud quem, Laelium & Scipionem facimus admirantes, quod is tam facile senectutem ferat, iisque eum respondentem. qui si eruditius videbitur disputare, quam consuevit ipse in suis libris, attribuito Graecis litteris, quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam. *Scip.* Saepenumero mirari soleo cum hoc **C.** Laelio, tum ceterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tum vel maxime, quod numquam senectutem tibi gravem esse senserim: quae plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se Aetna gravius dicant sustinere. *Cato.* Rem haud sane difficilem, Scipio & Laeli, admirari videmini. quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene beateque vivendum, iis omnis gravis est aetas: qui autem omnia bona a seipsis petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturae necessitas afferat. quo in genere in primis est senectus, quam ut adipiscantur omnes optant: eandem accusant adeptam: tanta inest inconstantia stultitiae atque perversitas. Obrepere ajunt eam citius quam putassent. Primum, quis coegit eos falsum putare? qui enim citius adolescentiae senectus, quam pueritiae adolescententiae obrepit? deinde, qui minus gravis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quam octogesimum? praeterita enim aetas, quamvis longa, cum effluxisset, nulla consolatione permulcere posset stultam senectutem. Quocirca si sapien-

sapientiam meam admirari soletis, quae utinam digna esset opinione vestra, nostroque cognomine, in hoc sumus sapientes, quod naturam optimam ducem, tamquam deum, sequimur, eique paremus: a qua non verisimile est, cum ceterae partes aetatis bene descriptae sint, extremum actum, tamquam ab **inerti** poeta, esse neglectum. sed tamen necesse fuit esse aliquid extremum, & tamquam in arborum baccis, terraeque frugibus maturitate **tempestiva**, quasi vietum & caducum: quod ferendum est molliter sapienti. quid enim est aliud gigantum modo bellare cum diis, nisi naturae repugnare? *Lael.* Atqui, Cato, gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si, quoniam speramus, volumus quidem certe, senes fieri, ante multo a te didicerimus, quibus facillime rationibus ingravescentem aetatem ferre possimus. *Cat.* Faciam vero, Laeli; praesertim si utrique vestrum, ut dicis, gratum futurum est. *Scip.* Volumus sane, nisi molestum est, Cato, tamquam aliquam viam longam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum sit, istuc, quo pervenisti, videre, quale sit. *Cat.* Faciam, ut poterō, Laeli. saepe enim interfui querelis meorum aequalium, pares autem cum paribus, veteri proverbio, facillime congregantur, quae C. Salinator, quae Sp. Albinus, homines consulares, nostri fere aequales, deplorare solebant: tum quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent: tum quod spernerentur ab iis, a quibus essent coli soliti. qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquisque omnibus majoribus natu: quorum ego multorum cognovi senectutem sine querela: qui se & libidinum vinculis laxatos esse non moleste ferrent, nec a suis despicerentur: sed omnium
istius-

istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in aetate. moderati enim, & nec difficiles, nec inhumani senes tolerabilem agunt senectutem. Importunitas autem & inhumanitas omni aetate molesta est. *Lael.* Est, ut dicis, Cato. sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes & copias, & dignitatem tuam, tolerabiliorem senectutem videri: id autem non posse multis contingere. *Cato.* Est istuc quidem, *Laeli*, aliquid; sed nequaquam in isto sunt omnia: ut *Themistocles* fertur *Seriphio* cuidam in iurgio respondisse, cum ille dixisset, non eum sua, sed patriae gloria splendorem affecutum: *Nec hercule*, inquit, si ego *Seriphius* essem, nobilis: nec tu si *Atheniensis* esses, clarus umquam fuisses. quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse senectus potest, ne sapienti quidem: nec insipienti etiam in summa copia non gravis. Aptissima omnino sunt, *Scipio*, & *Laeli*, arma senectutis, artes exercitationesque virtutum: quae in omni aetate cultae, cum multum diuque vixeris, mirificos efferunt fructus, non solum quia numquam deserunt, ne in extremo quidem tempore aetatis, quamquam id maximum est, verum etiam quia conscientia bene actae vitae, multorumque benefactorum recordatio, jucundissima est. Ego *Q. Maximum*, eum, qui *Tarentum* recepit, adolescens ita dilexi senem, ut aequalem erat enim in illo viro comitate condita gravitas: nec senectus mores mutaverat. quamquam eum colere coepi non admodum grandem natu, sed tamen jam aetate profectum. anno enim post consul primum fuerat, quam ego natus sum: cumque eo quartum consule adolescentulus miles profectus sum ad *Capuam*, quintoque anno post ad *Tarentum* quaestor: deinde aedilis, quadriennio post factus sum praetor: quem magistratum gessi

con-

consulibus *Tuditano* & *Cethego*, cum quidem ille admodum senex, suasor legis *Cinciae* de donis & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, ut adolescens, cum plane grandis esset: & *Annibalem* juveniliter exsultantem patientia sua mollebat: de quo praeclare familiaris noster *Ennius*:

Vnus qui nobis cunctando restituit rem.

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo magisque magisque viri nunc gloria claret.

Tarentum vero qua vigilantia, quo consilio recepit? cum quidem, me audiente, *Salinatori*, qui, amisso oppido, fugerat in arcem, glorianti atque ita dicenti: *Mea opera, Q. Fabi, Tarentum recepisti*: Certe, inquit ridens: nam, nisi tu amisses, numquam recepissem. Nec vero in armis praestantior, quam in toga: qui consul iterum, *Sp. Carvilio* collega quiescente, *C. Flaminius* tribuno pl. quoad potuit restitit, agrum *Picentem* & *Gallicum* viritim contra senatus auctoritatem dividenti: augurque cum esset, dicere ausus est, optimis auspiciis ea geri, quae pro reip. salute gerentur: quae contra remp. ferrentur contra auspicia ferri. Multa in eo viro praeclara cognovi; sed nihil est admirabilius, quam quomodo ille mortem *M. filii* tulit, clari viri, & consularis. est in manibus laudatio: quam cum legimus, quem philosophum non contempimus? Nec vero ille in luce modo, atque in oculis civium magnus: sed intus domique praestantior. qui sermo? quae praecepta? quanta notitia antiquitatis? quae scientia juris augurii? multae etiam, ut in homine Romano, litterae. omnia memoria tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella: cujus sermone ita tum cupide fruebar, quasi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto, fore unde discerem neminem. Quorsum igitur haec tam multa de *Maximo*? quia profecto videtis, nefas esse dictu,

mi-

miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalesve pugnas, ut bella a se gesta, ut triumphos recordentur. est etiam quiete, & pure, & eleganter actae aetatis placida ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est. qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenaeus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea: cujus magister Leontinus Gorgias, centum & septem complevit annos: neque umquam in suo studio atque opere cessavit. qui, cum ex eo quaereretur, cur tamdiu vellet esse in vita? Nihil habeo, inquit, quod incusem senectutem. Praeclarum responsum, & docto homine dignum. sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cujus modo mentionem feci, Ennius,

*Sicut fortis equus, spatio qui saepe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.*

Equi fortis & victoris senectuti comparat suam: quem quidem probe meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mortem, hi consules, T. Flamininus, & M' Acilius facti sunt: ille autem Caepione & Philippo iterum consule mortuus est: cum ego quidem v & lx annos natus, legem Voconiam voce magna & bonis lateribus suavissem. Annos lxx natus, tot enim vixit Ennius, ita ferebat duo, quae maxima putantur onera, paupertatem & senectutem, ut eis paene delectari videretur. Etenim, cum contempler animo, reperio quatuor causas, cur senectus misera videatur: unam, quod avocet a rebus gerendis: alteram, quod corpus faciat infirmius: tertiam, quod privet omnibus fere voluptatibus: quartam, quod

quod haud procul absit a morte. Earum, si placeat, causarum quanta quamque sit justa unaquaque, videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit? Quibus? an iis, quae in juventute geruntur & viribus? Nullaene igitur res sunt seniles, quae vel infirmis corporibus, animo tamen administrantur? Nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paullus, pater tuus, Scipio, focer optimi viri, filii mei? ceteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum remp. consilio & auctoritate defendebant, nihil agebant? Ad App. Claudii senectutem accedebat etiam, ut caecus esset: tamen is, cum sententia senatus inclinaret ad pacem, & foedus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quae versibus persecutus est Ennius:

*Quo vobis mentes, rebus quae stare solebant
Antehac, dementes sese flexere via?*

ceteraque gravissime: notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appii exstat oratio. atque hanc ille egit septem & decem annos post alterum consulatum, cum inter duos consulatus anni decem interfuissent, censorque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sane fuisse: & tamen sic a patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant, similesque sunt iis qui gubernatorem in navigando agere nihil dicant, cum alii malos scandant, alii per foros current, alii sentinam exhauriant: ille autem clavum tenens quietus sedeat in puppi. Non facit ea quae juvenes. at vero multo majora & meliora facit. Non viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnae geruntur: sed consilio, auctoritate, sententia: quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet. nisi forte ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc

nunc videor, cum bella non gero. At senatui quae sunt gerenda praescribo, & quomodo: Karthagini male jam diu cogitanti bellum multo ante denuntio: de qua vereri non ante desinam, quam illam excisam esse cognovero. quam palmam utinam dii immortales tibi, Scipio, reservent, ut avi reliquias persequare: cujus a morte hic tertius & tricesimus est annus: sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cum consul iterum, me consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suae poeniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur: sed consilio, ratione, sententia. quae nisi essent in senibus, non summum consilium majores nostri appellassent Senatam. Apud Lacedaemonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur senes. Quod si legere, aut audire vultis externa, maximas resp. ab adolescentibus labefactas, a senibus sustentatas, & restitutas reperietis.

Cedo, qui vestram remp. tantam amisistis tam cito?
sic enim percontantur, ut est in Naevii ludo, respondentur & alia, & haec in primis,

Proveniebant oratores novi stulti adolescentuli.

7 Temeritas est videlicet florentis aetatis; prudentia senescentis. At memoria minuitur. credo, nisi eam exerceas, aut si sis natura tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat. num igitur censetis eum, cum aetate processisset, qui Aristides esset, Lyfimachum salutare solitum? Equidem non modo eos novi, qui sunt; sed eorum patres etiam, & avos. nec sepulcra legens vereor, quod ajunt, ne memoriam perdam: his enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorum.

nec

nec vero quemquam senum audivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset. omnia, quae curant, meminerunt: vadimonia constituta: qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid jurisconsulti? quid pontifices? quid augures? quid philosophi senes? quam multa meminerunt? manent ingenia senibus, modo permaneat studium, & industria: nec ea solum in claris & honoratis viris, sed in vita etiam privata, & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragodias fecit: quod propter studium cum rem familiarem negligere videretur, a filiis in judicium vocatus est: ut, quemadmodum nostro more male rem gerentibus patribus bonis interdici solet: sic illum, quasi desipientem, a re familiari removerent judices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proxime scripserat, Oedipum Coloneum recitasse judicibus, quaesissetque, num illud carmen desipientis videretur. quo recitato, sententiis judicum est liberatus. Num igitur hunc, num Homerum, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num, quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romae vidistis, Diogenem Stoicum, coegit in suis studiis obtumescere senectus? an non in omnibus iis studiorum agitatio vitae aequalis fuit? Age, ut ista divina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos Romanos vicinos, & familiares meos, quibus absentibus, numquam fere ulla in agro majora opera fiunt, non ferendis, non percipiendis, non condendis fructibus. quamquam in illis minus hoc mirum. nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere: sed iidem elaborant in eis, quae sciunt nihil omnino ad se pertinere.

G

Serit

Serit arbores, quae alteri saeculo profint,
 ut ait Staius noster in Synephebis. Nec vero du-
 bitet agricola, quamvis senex, quaerenti, cui se-
 rat, respondere: Diis immortalibus, qui me non
 accipere modo haec a maioribus voluerunt, sed
 8 etiam posteris prodere. Melius Caecilius de sene
 alteri saeculo prospiciente, quam illud idem:

*Aedepol' senectus, si nihil quidquam aliud vitii
 Apportes tecum, cum advenis; unum id sat est,
 Quod diu vivendo, multa quae non vult videt.*

Et multa fortasse quae vult: atque in ea quidem,
 quae non vult, saepe etiam adolescentia incurrit.
 Illud vero idem Caecilius vitiosius:

*Tum equidem in senecta hoc deputo miserrimum,
 Sentire ea aetate esse se odiosum alteri.*

Iucundum potius, quam odiosum. ut enim ado-
 lescentibus bona indole praeditis sapientes senes
 delectantur, leviorque sit eorum senectus, qui
 a juventute coluntur & diliguntur: sic adolescen-
 tes senum praeceptis gaudent, quibus ad virtutum
 studia ducuntur. nec minus intelligo me vobis,
 quam vos mihi esse iucundos. Sed videtis, ut se-
 nectus non modo languida atque iners non sit, ve-
 rum etiam sit operosa, & semper agens aliquid &
 moliens; tale scilicet, quale cuiusque studium in
 superiore vita fuit. Quid, quod etiam addiscunt
 aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus,
 qui se quotidie aliquid addiscentem senem fieri di-
 cit: ut ego feci, qui Graecas litteras senex didici.
 quas quidem sic avide arripui, quasi diuturnam si-
 tim explere cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent,
 quibus me nunc exemplis uti videtis. quod cum
 fecisse Socratem in fidibus audirem, vellem equi-
 dem & illud: discebant enim fidibus antiqui, sed
 9 in litteris certe elaboravi. Nec nunc quidem vi-
 res desidero adolescentis, is enim erat locus alter
 de vitii senectutis, non plus, quam adolescens
 tauri,

tauri, aut elephantum desiderabam. quod est, eo
 decet uti: & quicquid agas, agere pro viribus.
 Quae enim vox potest esse contentior quam Milo-
 nis Crotoniatae? qui, cum iam senex esset, athle-
 tafque se in curriculo exercentes videret, adspe-
 xisse lacertos suos dicitur, illachrymansque dixisse,
 at hi quidem iam mortui sunt. Non vero tam isti,
 quam tu ipse, nugator. neque enim ex te um-
 quam es nobilitatus, sed ex lateribus & lacertis
 tuis. Nihil Sext. Aelius tale, nihil multis annis an-
 te T. Coruncanius: nihil modo P. Crassus: a qui-
 bus iura civibus praescribebantur: quorum usque
 ad extremum spiritum est profecta prudentia. Ora-
 tor metuo ne languescat senectute. est enim munus
 ejus non ingenii solum, sed laterum etiam & vi-
 rium. Omnino canorum illud in voce splendescit
 etiam nescio quo pacto in senectute: quod equi-
 dem adhuc non amisi, & videtis annos: sed tamen
 est decorus sermo senis quietus & remissus, facit-
 que per saepe ipsa sibi audientiam disertis senis com-
 ta & mitis oratio. quod si ipse exsequi nequeas,
 pollis tamen Scipioni praecipere & Laelio. Quid
 enim est iucundius senectute stipata studiis juven-
 tutis? An ne eas quidem vires senectuti relinque-
 mus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad om-
 ne officii munus instruat? quo quidem opere quid
 potest esse praeclearius? Mihi vero Cn. & P. Sci-
 piones, & avi tui duo, L. Aemilius, & P. Afri-
 canus comitatu nobilium juvenum fortunati vide-
 bantur. nec ulli bonarum artium magistri non beati-
 putandi, quamvis consenuerint vires, atque defe-
 cerint. etsi ista ipsa defectio virium adolescentiae
 vitii efficitur saepius, quam senectutis. libidinosa
 etenim & intemperans adolescentia effoetum cor-
 pus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xeno-
 phontem eo sermone, quem moriens habuit, cum
 admodum senex esset, negat se umquam sensisse,

senectutem suam imbecilliolem factam, quam adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, qui cum quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset, viginti & duos annos ei sacerdotio praefuit, ita bonis esse viribus extremo tempore aetatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere: quanquam est id quidem senile, aetatique nostrae conceditur. Videtisne, ut apud Homerum saepissime Nestor de virtutibus suis praedictet? jam enim tertiam aetatem hominum vivebat: nec erat ei verendum, ne vera de se praedicans nimis videretur aut insolens aut loquax. etenim, ut ait Homerus, ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus: & tamen dux ille Graeciae nusquam optat, ut Ajacis similes habeat decem, at ut Nestoris: quod si acciderit, non dubitat quin brevi Troja sit peritura. Sed redeo ad me. quartum annum ago & octogesimum: equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc quoque dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles bello Punico, aut quaestor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cum tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M' Acilio Glabrione consule: sed tamen, ut vos videtis, non plane me enervavit, nec afflixit senectus: non curia vires meas desiderat, non rostra, non amici, non clientes, non hospites. nec enim umquam sum assensus veteri illi laudatoque proverbio, quod monet, mature fieri senem, si diu velis esse senex. Ego vero me minus diu senem esse mallem, quam esse senem ante, quam essem. Itaque nemo adhuc convenire me voluit, cui fuerim occupatus. At minus habeo virium, quam vestrum utervis. Nec vos quidem T. Pontii Centurionis vires habetis.

num

num idcirco est ille praestantior? moderatio modo virium adsit, & tantum, quantum potest quisque, nitatur; nae ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiae per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bovem vivum. utrum igitur has corporis, an Pythagorae tibi malis vires ingenii dari? denique isto bono utare, dum adsit: cum absit, ne requiras. nisi forte adolescentes pueritiam, paullum aetate progressi adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus aetatis, & una via naturae, eaque simplex: suaque cuique parti aetatis tempestivitas est data; ut & infirmitas puerorum, & ferocitas juvenum, & gravitas jam constantis aetatis, & senectutis maturitas naturale quiddam habeat, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hospes tuus avitus Masinissa quae faciat hodie, nonaginta annos natus: cum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non adscendere: cum equo, ex equo non descendere: nullo imbore, nullo frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exsequi omnia regis officia & munera. Potest igitur exercitatio & temperantia etiam senectuti conservare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute vires. ne possulantur quidem vires a senectute. ergo & legibus & institutis vacat aetas nostra muneribus iis, quae non possunt sine viribus sustineri. itaque non modo, quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. At ita multi sunt imbecilli senes, ut nullum officii, aut omnino vitae munus exsequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune valitudinis. Quam fuit imbecillus P. Africani filius is, qui te adoptavit? quam tenui, aut nulla potius valitudine? quod ni ita fuisset, alterum ille exstittisset lumen civitatis. ad paternam enim magnitudinem

G 3

dinem

dinem animi doctrina uberior accefferat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Laeli, & Scipio, senectuti est, ejusque vitia diligentia compensanda sunt. Pugnandum tamquam contra morbum, sic contra senectutem. Habenda ratio valitudinis: utendum exercitationibus modicis. tantum cibi & potio- nis adhibendum, ut reficiantur vires, non oppri- mantur. Nec vero corpori soli subveniendum est, sed menti, atque animo multo magis. nam haec quoque, nisi tamquam lumini oleum instilles, ex- stinguuntur senectute. & corpora quidem defa- tigatione & exercitatione ingravescunt: animi autem exercitando levantur. nam quos ait Caeci- lius --- comicos stultos senes, hos significat cre- dulos, obliviosos, dissolutos: quae vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignavae, somniculosae senectutis: ut petulantia, ut libido, magis est adolescentium, quam senum: nec tamen omnium adolescentium, sed non proborum: sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum le- vium est, non omnium. Quattuor robustos fi- lios, quinque filias, tantam domum, tantas clien- telas Appius regebat & senex, & caecus. inten- tum enim animum, tamquam arcum, habebat, nec languescens succumbebat senectuti. tenebat non modo auctoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant servi, verebantur liberi, ca- rum omnes habebant: vigeat in illa domo pa- trius mos, & disciplina. Ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si ne- mini emancipata est, si usque ad extremum spiri- tum vindicet jus suum. ut enim adolescentem, in quo senile aliquid: sic senem, in quo est adolescen- tis aliquid, proba: quod qui sequitur, corpore se- nex esse poterit, animo numquam erit. Septimus mihi

mihî Originum liber est in manibus: omnia anti- quitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quascumque defendi, nunc quam maxime confic- cio orationes: jus augurum, pontificum, civile tracto: multum etiam Graecis litteris utor: Py- thagoreorumque more exercendae memoriae gra- tia, quid quoque die dixerim, audierim, egerim, commemoro vesperi. Hae sunt exercitationes in- genii, haec curricula mentis: in his desudans at- que elaborans corporis vires non magnopere desi- dero: adsum amicis: venio in senatum frequens, ultroque affero res multum & diu cogitatas; eas- que tueor animi, non corporis viribus: quae si ex- sequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quae jam agere non possem: sed ut possim, facit acta vita. semper enim in his studiis, laboribusque viventi non intelligitur, quan- do obrepat senectus. Ita sensim sine sensu aetas senescit: nec subito frangitur: sed diuturnitate exstinguitur. Sequitur tertia vituperatio senectu- tis, quod eam carere dicunt voluptatibus. O praeclearum munus aetatis, si quidem id auferit no- bis, quod est in adolescentia vitiosissimum! Ac- cipite enim, optimi adolescentes, veterem ora- tionem Archytae Tarentini, magni in primis, & praecleari viri: quae mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo. Nullam ca- pitaliorem pestem, quam corporis voluptatem, hominibus dicebat a natura datam: cujus volupta- tis avidae libidines temere, & effrenate ad potiun- dum incitarentur. Hinc patriae proditioes, hinc rerump. everfiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non li- bido voluptatis impelleret: stupra vero, & adul- teria, & omne tale flagitium nullis illecebris exci- tari aliis, nisi voluptatis. Cumque homini five natu-

12

semper sodales. sodalitates autem me quaestore constitutae sunt, sacris Idaeis Magnae Matris acceptis. epulabar igitur cum sodalibus omnino modice, sed erat quidam fervor aetatis: qua progrediente, omnia fiunt indies mitiora. neque enim ipsorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis, quam coetu amicorum & sermonibus metiebar. bene enim majores nostri accubitionem epularem amicorum, quia vitae conjunctionem haberet, convivium nominarunt, melius, quam Graeci: qui hoc idem tum comotationem, tum concenationem vocant: ut, quod in eo genere **34** minimum est, id maxime probare videantur. Ego vero propter sermonis delectationem tempestivis quoque conviviis delector, nec cum aequalibus solum, qui pauci admodum restant, sed cum vestra etiam aetate, atque vobiscum: habeoque senectuti magnam gratiam, quae mihi sermonis aviditatem auxit, potionis & cibi sustulit. Quod si quem etiam ista delectant, ne omnino bellum indixisse videar voluptati, cuius est fortasse quidam naturalis modus, non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis carere sensu senectutem. Me vero & magisteria delectant a majoribus instituta: & is sermo, qui more majorum a summo adhibetur in poculis: & pocula, sicut in symposio Xenophon-tis, minuta atque rorantia, & refrigeratio aestate, & vicissim aut sol, aut ignis hibernus. quae quidem in Sabinis etiam persequi soleo, convivium-que vicinorum quotidie compleo, quod ad multam noctem, quam maxime possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo: sed ne desideratio quidem. nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam affecto aetate quaereret, uteretur rebus veneris: Dii meliora, inquit. libenter vero istinc, tanquam
a do-

a domino agresti ac furioso profugi. cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere. fatiatis vero & expletis jucundius est carere, quam frui. quamquam non caret is, qui non desiderat. Ego hoc non desiderare dico esse jucundius. Quod si istis ipsis voluptatibus bona aetas fruitur libentius: primum parvulis fruitur rebus, ut diximus: deinde iis, quibus senectus, si non abunde potitur, non omnino caret. ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat: delectatur tamen etiam qui in ultima: sic adolescentia voluptates prope intuens magis fortasse laetatur: sed delectatur etiam senectus procul eas spectans tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum tanquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimiciarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumque, ut dicitur, vivere? si vero habet aliquod tanquam pabulum studii atque doctrinae, nihil est otiosa senectute jucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi paene coeli, atque terrae C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. quoties illam lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cum mane coepisset? quam delectabat eum defectiones solis, & lunae multo ante nobis praedicere? Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis! quam gaudebat bello suo Punico Naevius! quam Truculento Plautus! quam Pseudolo! Vidi etiam senem Livium: qui cum sex annos ante, quam ego natus sum, fabulam docuisset, Centhone Tuditanoque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit aetate. quid de P. Licinii Crassi & pontificii, & civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes, quos commemoravi, his studiis flagrantes senes vidimus. M. vero Cethegum,
G. 6. quem

quem recte Suadae medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus, etiam senem? Quae sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandae? Atque haec quidem studia doctrinae, quae quidem prudentibus, & bene institutis pariter cum aetate crescunt: ut honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam, ut ante dixi, fenescere se multa indies addiscentem: qua voluptate animi nulla certe potest esse major. Venio nunc ad voluptates agricoliarum, quibus ego incredibiliter delector: quae nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proxime videntur accedere. habent enim rationem cum terra, quae numquam recusat imperium, nec umquam sine usura reddit, quod accepit: sed alias minore, plerumque majore cum faenore. quamquam me quidem non fructus modo, sed etiam ipse terrae vis ac natura delectat: quae cum gremio mollito ac subacto semen sparsum exceptit, primum id occaecatum cohibet; ex quo occasio, quae hoc efficit, nominata est: deinde tepefactum vapore & compressu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo viriditatem: quae nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoque erecta geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur, e quibus cum emerferit, fundit frugem spici, ordine structam, & contra avium minorum morsus munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? satiari delectatione non possum, ut meae senectutis quietem oblectamenta que pernoscat. Omitto enim vim ipsam omnium, quae generantur e terra: quae ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo aut ex ceterarum frugum ac stirpium minutissimis seminibus tantos truncos ramosque procreat: malleoli, plantae, sarmenta, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quem-

vis

vis cum admiratione delectent? Vitis quidem, quae natura caduca est, & nisi sulca sit, ad terram fertur; eadem, ut se erigat claviculis suis, quasi manibus, quidquid est nata, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu & erratico ferro amputans coercet ars agricoliarum, ne silvescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis, quae relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum ea quae gemma dicitur: a quo oriens uva sese ostendit: quae & succo terrae, & calore solis augescens primo est peracerba gustatu, deinde maturata dulcescit; vestitaque pampinis, nec modico tempore caret, & nimios solis defendit ardores, quae quid potest esse cum fructu laetius, tum adpectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me solum, ut ante dixi, sed etiam cultura, & ipsa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum jugatio, religatio & propagatio vitium; sarmentorumque ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immisio. Quid ego irrigationes? quid fossiones agrorum, repastinationesque proferam, quibus fit multo terra foecundior? Quid de utilitate loquar sterco-randi? dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit, cum de cultura agrorum scriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante saeculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat e filio, colentem agrum, & eum sterco-rantem facit. Nec vero fegetibus solum, & pratis, & vineis, & arbutis res rusticae laetae sunt. sed etiam hortis & pomariis: tum pecudum pastu, apium examinibus, florum omnium varietate. Nec conditiones modo delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil invenit agricultura sollertius. Possum 16

persequi multa oblectamenta rerum rusticarum: sed ea ipsa, quae dixi, fuisse sentio longiora.

G 7

Ignoc-

Ignoscetis autem. nam & studio rerum rusticarum provectus sum, & senectus est natura loquacior: ne ab omnibus eam vitii videar vindicare. Ergo in hac vita M' Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus aetatis: cujus quidem villam ego contemplans, abest enim non longe a me, admirari fatis non possum vel hominis ipsius continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt. non enim aurum habere praeclarum sibi videri dixit; sed iis, qui haberent aurum, imperare. Poteratne tantus animus non jucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, ne a meipso recedam. In agris erant tum senatores, & iidem senes. siquidem aranti L. Quinctio Cincinnato nuntiatum est, eum dictatorem esse factum: cujus dictatoris jussu magister equitum C. Servilius Ahala Sp. Maelium regnum appetentem, occupatum interemit. a villa in senatum arcesserantur & Curius, & ceteri senes: ex quo, qui eos arcesserant, viatores nominati sunt. num igitur horum senectus miserabilis fuit, qui se agri cultione oblectabant? Mea quidem sententia haud scio, an ulla beatior esse possit: neque solum officio, quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris: sed & delectatione, quam dixi, & saturitate copiaque omnium rerum, quae ad victum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent: ut, quoniam haec quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni assiduique domini referta cella vinaria, olearia, etiam penaria est, villaque tota locuples est: abundat porco, haedo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Iam hortum ipsi agricolae succidiam alteram appellant. Conditiora facit haec supervacanei operis aucupium atque

atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum olivetorumque specie dicam? Brevi praecidam. Agro bene culto nil potest esse nec usu uberius, nec specie ornatius: ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat atque allecat senectus. Vbi enim potest illa aetas aut calefcere vel apricatione melius, vel igni: aut vicissim umbris aquisve refrigerari salubrius? Sibi igitur habeant arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, sibi pilam, sibi natationes & cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquunt & tesseras: id ipsum utrum lubebit: quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt. 17 quos legite, quaeso, studiose, ut facitis. quam copiose ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur? Atque ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quam studium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, regem Persarum, praestantem ingenio atque imperii gloria, cum Lysander Lacedaemonius, vir summae virtutis, venisset ad eum Sardis, eique dona a sociis attulisset: & ceteris in rebus communem erga Lysandrum atque humanum fuisset, & ei quendam conscriptum agrum, diligenter consitum ostendisse. cum autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactam atque puram, & suavitatem odorem, qui afflarentur e floribus: tum dixisse, mirari se non modo diligentiam, sed etiam sollertiam ejus, a quo essent illa dimensa atque descripta: & ei Cyrum respondisse: Atqui ego omnia ista sum dimensus; mei sunt ordines, mea descriptio; multae etiam istarum arborum mea manu sunt satae. Tum Lysandrum intuentem ejus purpuram & nitorem corporis,

poris, ornatumque Persicum multo auro multisque gemmis, dixisse: Recte vero te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuae fortuna conjuncta est. Hac igitur fortuna frui licet senibus: nec aetas impedit, quo minus & ceterarum rerum, & imprimis agri colendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. Marcum quidem Valerium Corvum accepimus ad centesimum annum perduxisse, cum esset acta jam aetate in agris, eosque coleret: cujus inter primum & sextum consulatum sex & quadraginta anni interfuerunt. itaque quantum spatium aetatis majores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit. atque ejus extrema aetas hoc beatior, quam media, quod auctoritatis plus habebat, laboris vero minus. Apex autem senectutis est auctoritas. Quanta fuit in L. Caecilio Metello? quanta in Atilio Calatino? in quem illud elogium unicum: plurimae consentiunt gentes, populi primum fuisse virum. notum est carmen incisum in sepulchro. Iure igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper pontificem maximum, quem postea M. Lepidum eodem sacerdotio praeditum vidimus? Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut, ut jam ante de Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas. Habet senectus, honorata praesertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris sit, quam omnes adolescentiae voluptates. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare senectutem, quae fundamentis adolescentiae constituta sit, ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi: miseram esse senectutem, quae se oratione defenderet. non cani, non rugae repente auctoritatem arripere possunt: sed honeste acta superior aetas fructus capit auctoritatis extremos. Haec enim
ipsa

ipsa sunt honorabilia, quae videntur levia atque communia, salutaris, appeti, decedi, assurgere, deduci, reduci, consuli: quae & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quaeque optime morata, ita diligentissime observantur. Lysandrum Lacedaemonium, cujus modo mentionem feci, dicere ajunt solitum, Lacedaemone esse honestissimum domicilium senectutis. nusquam enim tantum tribuitur aetati, nusquam est senectus honoratior: quin etiam memoriae proditum est, cum Athenis ludis, quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno confesso locum ei a suis civibus nusquam datum: cum autem ad Lacedaemonios accessisset, qui cum legati essent, certo in loco confederant, confurrexerunt omnes, & senem illum sessum recepisse. quibus cum a cuncto confesso plausus esset multiplex datus, dixisse ex iis quendam, Athenienses scire quae recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio praeclara: sed hoc, de quo agimus, imprimis, quod, ut quisque aetate antecedit, ita sententiae principatum tenet: neque solum honore antecedentibus, sed iis etiam, qui cum imperio sunt, majores natu augures anteponuntur. Quae sunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis praemiis comparandae? quibus qui splendide usi sunt, ii mihi videntur fabulam aetatis peregrinasse, nec, tamquam inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. At sunt morosi, & anxii, & iracundi, & difficiles senes, si quaerimus, etiam avari: sed haec morum vitia sunt, non senectutis. Ac morositas tamen, & ea vitia, quae dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem justae, sed quae probari posse videatur. contemni se putant, despici, illudi. praeterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est. quae tamen omnia dulciora sunt & moribus bonis & artibus: idque tum in vita, tum in scena intelligi potest.

potest ex iis fratribus, qui in Adelpis sunt. quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic seres habet. ut enim non omne vinum, sic non omnis aetas vetustate coacescit, severitatem in senectute probo, sed eam, sicut alia, modicam, acerbitaltem nullo modo. avaritia vero senilis quid sibi velit non intelligo. potest enim quidquam esse absurdius, quam, quo minus viae restat, eo plus viatici quaerere? Quarta restat causa, quae maxime angere atque sollicitam habere nostram aetatem videtur, appropinquatio mortis, quae certe a senectute non potest longe abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa aetate non viderit! quae aut plane negligenda est, si omnino exstinguit animum; aut etiam optanda, si aliquo eum deducit, ubi sit futurus aeternus. At qui tertium certe nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? quamquam quis est tam stultus, quamvis sit adolescens, cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? quin etiam aetas illa multo plures quam nostra mortis casus habet. facilius in morbos incidunt adolescentes; gravius aegrotant; tristius curantur. itaque pauci veniunt ad senectutem: quod nisi ita accideret, melius & prudentius viveretur. mens enim & ratio, & consilium in senibus est: qui si nulli fuissent, nullae omnino civitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem. quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune? sensi ego cum in optimo filio meo, tum in exspectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni aetati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu se victurum: quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. quid enim stultius, quam incerta pro certis habere, falsa pro veris? Senex ne quod speret quidem

quidem habet. At est eo meliore conditione quam adolescens, cum id, quod ille sperat, hic jam consecutus est. Ille vult diu vivere: hic diu vixit. Quamquam, o dii boni! quid est in hominis vita diu? da enim supremum tempus: exspectemus Tartessorum regis aetatem: fuit enim, ut scriptum video, Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur, in quo est aliquid extremum. cum enim id advenit; tunc illud, quod praeteriit, effluxit: tantum remanet, quod virtute & recte factis consecutus sis. horae quidem cedunt, & dies, & menses, & anni: nec praeteritum tempus unquam revertitur, nec quid sequatur sciri potest. quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet esse contentus. neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula, modo, in quocumque fuerit actu, probetur: neque sapienti usque ad plaudite vivendum. breve enim tempus aetatis satis est longum ad bene honesteque vivendum. sin processeris longius, non magis dolendum est, quam agricolae dolent, praeterita verni temporis suavitate, aestatem auctumnumque venisse. ver enim, tanquam adolescentiam significat, ostenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus & percipiendis accommodata sunt. fructus autem senectutis est, ut saepe dixi, ante partorum bonorum memoria & copia. Omnia vero, quae secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. quid est autem tam secundum naturam, quam senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, adversante & repugnante natura. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cum aquae multitudinem vis flammae opprimitur: senes autem, sicut sua sponte, nulla adhibita vi, consumtus ignis exstinguitur. & quasi poma ex arboribus, cruda si sint,

si sint, vi avelluntur; si matura & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas: quae mihi quidem tam jucunda est, ut, quo propius ad mortem accedam, quasi terram videre videar, aliquandoque in portum ex longa navigatione esse venturus. Omnium aetatum certus est terminus: senectutis autem nullus certus est terminus: recteque in ea vivitur, quoad munus officii exsequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere. ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quam adolescentia, & fortior. Hoc illud est, quod Pisistrato tyranno a Solone responsum est: cum illi quaerenti, Qua tandem spe fretus, sibi tam audaciter obfisteret: respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cum integra mente ceterisque sensibus, opus ipsa suum eadem, quae coagmentavit, natura dissolvit. Ut navem, ut aedificium idem destruit facillime, qui construxit: sic hominem eadem optime, quae conglutinavit, natura dissolvit. jam omnis conglutinatio recens aegre, inveterata facile divellitur. ita fit, ut illud breve vitae reliquum nec avide appetendum senibus, nec sine causa deserendum sit: vetatque Pythagoras injussu imperatoris, id est, dei, de praesidio & statione vitae decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum & lamentis vacare. vult, credo, se esse carum suis. Sed haud scio an melius Ennius:

*Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit.*

Non censet lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. Iam sensus moriendi aliquis esse potest, isque ad exiguum tempus, praesertim seni: post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatam ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione

tatione, tranquillo esse animo nemo potest. moriendum enim certe est: & id incertum, an eo ipso die. mortem igitur omnibus horis impendentem timens, qui poterit animo consistere? de qua non ita longa disputatione opus esse videtur, cum recorder, non solum Brutum, qui in liberanda patria est interfectus: non duo Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt: non M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret: non duos Scipiones, qui iter Poenis vel corporibus suis obstruere voluerunt: non avum tuum L. Paullum, qui morte luit collegae in Cannensi ignominia temeritatem: non M. Marcellum, cujus interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturae carere passus est: sed legiones nostras, quod scripsi in Originibus, in eum saepe locum profectas alacri animo & erecto, unde se numquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ii quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino, ut mihi quidem videtur, studiorum omnium satietas vitae facit satietatem. Sunt pueritiae certa studia. num igitur ea desiderant adolescentes? sunt & ineuntis adolescentiae. num ea constans jam requirit aetas, quae media dicitur? sunt etiam hujus aetatis. nec ea quidem quaeruntur a senectute. sunt extrema quaedam studia senectutis. ergo, ut superiorum aetatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. quod cum evenit, satietas vitae tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam vobis dicere: quod eo melius mihi cernere videor, quo ab ea propius absfum. Ego vestros patres, P. Scipio, tuque, C. Laeli, viros clarissimos, mihi que amicissimos, vivere arbitror: & eam quidem vitam, quae est sola vita nominanda. Nam, dum sumus

in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfungimur. est enim animus caelestis ex altissimo domicilio depressus & quasi demersus in terram, locum divinae naturae aeternitatisque contrarium. Sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique caelestium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo atque constantia. nec me solum ratio ac disputatio impulit, ut ita crederem: sed nobilitas etiam summorum philosophorum & auctoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreosque, incolas paene nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, numquam dubitasse, quin ex universa mente divina delibatos animos haberemus. demonstrabantur mihi praeterea quae Socrates supremo vitae die de immortalitate animorum disseruisset, is, qui esset omnium sapientissimus oraculo Apollinis iudicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria praeteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tantae scientiae, tot inventa, non posse eam naturam, quae res eas contineat, esse mortalem: cumque semper agitur animus, nec principium motus habeat, quia se ipse moveat, ne finem quidem habiturum esse motus, quia numquam se ipse sit relicturus. & cum simplex animi natura esset, neque haberet in se quidquam admixtum dispar sui atque dissimile, non posse eum dividi: quod si non possit, non posse interire: magnoque esse argumento, homines scire pleraque ante, quam nati sint, quod jam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere videantur, sed reminisci, & recordari.

22 Haec Plato noster. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major, haec dicit. Nolite arbitriari,

trari, o mihi clarissimi filii, me, cum a vobis discessero, nusquam, aut nullum fore. nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis: sed eum esse in hoc corpore, ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis. eundem igitur esse creditote, etiam si nullum videbitis. Nec vero clarorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui tuerentur. Mihi quidem numquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, vivere: cum exissent ex iis, emori: nec vero tum animum esse insipientem: cum ex insipienti corpore evasisset: sed cum omni admixtione corporis liberatus, purus & integer esse coepisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cum hominis natura morte dissolvitur, ceterarum rerum perspicuum est quo quaeque discedant: abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt: animus autem solus, nec cum adest, nec cum discedit, apparet. Iam vero videtis, nihil esse mortis tam simile, quam somnum. Atqui dormientium animi maxime declarant divinitatem suam. multa enim, cum remissi & liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se plane corporis vinculis relaxaverint. Quare, si haec ita sunt, sic me colitote ut deum. In una est interiturus animus cum corpore, vos tamen deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur & regunt, memoriam nostri pie inviolateque servabitis. Cyrus quidem haec moriens. Nos, si placet, nostra videamus. Nemo umquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paullum, aut duos avos, Paullum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos praestantes viros, quos enumerare non est necesse, tanta esse conatos, quae ad posteritatis memoriam pertinerent: nisi animo cernerent, posteritatem

ritatem ad se pertinere. An censes, ut de me ipso aliquid more senum glorier, me tantos labores diurnos, nocturnosque domi militiaeque suscipiturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam esse terminaturus? nonne melius multo fuisset, otiosam aetatem & quietam sine ullo labore & contentione traducere? sed nescio quomodo animus erigens se posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cum excellisset e vita, tum denique victurus esset, quod quidem ni ita se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maxime ad immortalitatis gloriam niteretur. Quid, quod sapientissimus quisque aequissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat & longius, videre se ad meliora proficisci: ille autem, cui obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros, quos colui & dilexi, videndi, neque vero eos solos convenire aveo, quos ipse cognovi; sed illos etiam, de quibus audivi & legi, & ipse conscripsi. Quo quidem me proficiscentem haud sane quis facile retraxerit, neque tamquam Peliam recoxerit; & si quis deus mihi largiatur, ut ex hac aetate recuperiscam, & in cunis vagiam, valde recussem: nec vero velim, quasi decurso spatio, ad carceres a calce revocari. quid enim habet vita commodi? quid non potius laboris? sed habeat sane. habet certe tamen aut satietatem, aut modum. non lubet enim mihi deplorare vitam, quod multi & indocti saepe fecerunt, neque me vixisse poenitet; quoniam ita vixi, ut non frustra me natum existimem: & ex vita ita discedo, tamquam ex hospitio, non tamquam ex domo. commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi dedit. O praeclarum diem, cum ad illud divinum animorum concilium coetumque proficiscar, cumque ex hac turba

turba & colluvione discedam! proficiscar enim non ad eos solum viros, de quibus ante dixi: sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate praestantior: cuius a me corpus crematum est: quod contra deicit ab illo meum. animus vero non me deserens, sed respectans, in ea profecto loca discessit, quo mihi ipsi cernebat esse veniendum. quem ego meum casum fortiter ferre visus sum: non quod aequo animo ferrem: sed me ipse consolabar, existimans, non longinquum inter nos digressum & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, id enim te cum Laelio admirari solere dixisti, levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam jucunda. quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam, lubenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo. si mortuus, ut quidam minuti philosophi censent, nihil sentiam, non vereor ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant, quod si non sumus immortales futuri, tamen extinguere homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem peractio aetatis est tamquam fabulae: cuius defatigationem fugere debemus, praesertim adjuncta satietate. Haec habui de senectute quae dicerem: ad quam utinam perveniat: ut ea, quae ex me audistis, re experti probare possitis.

M. TVLLII CICERONIS
LÆLIUS, SIVE DE AMICITIA
DIALOGVS.

Ad T. Pomponium Atticum Prefatio.

Quintus Mucius augur multa narrare de C. Laelio, focero suo, memoriter & iucunde solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem a patre ita eram deductus ad Scaevolam, sumpta virili toga, ut, quoad possem & liceret, a senis latere numquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter & commode dicta memoriae mandabam: fierique studebam ejus prudentia doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scaevolam contuli, quem unum nostrae civitatis & ingenio & iustitia praestantissimum audeo dicere. Sed de hoc alias: nunc redeo ad augurem. Cum saepe multa, tum memini, domi in hemicyclo sedentem, ut solebat, cum & ego essem una, & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum fere omnibus erat in ore. meministi enim Attice, & eo magis, quod P. Sulpicio utebare multum, cum is tribunus pl. capitali odio a Q. Pompejo, qui tum erat consul, dissideret, quocum conjunctissime & amantissime vixerat, quanta hominum esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scaevola, cum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Laelii de amicitia, habitum ab illo secum, & cum altero genero C. Fannio, Marci filio, paucis diebus post mortem Africani. Ejus disputationis sententias

memo-

memoriae mandavi, quas hoc libro exposui meo arbitrato. quasi enim ipsos induxi loquentes, ne, inquam, & inquit, saepius interponerentur: atque ut tanquam a praesentibus coram haberi sermo videretur. Cum enim saepe mecum ageres, ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res cum omnium cognitione, tum nostra familiaritate visa est. Itaque feci non invitus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed, ut in Catone Majori, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quae de illa aetate loqueretur, quam ejus, qui & diutissime senex fuisset, & in ipsa senectute prae ceteris florisset: sic, cum accepissemus a patribus maxime memorabilem C. Laelii & P. Scipionis familiaritatem fuisse, idonea mihi Laelii persona visa est, quae de amicitia ea ipsa differeret, quae disputata ab eo meminisset Scaevola. Genus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum auctoritate, & eorum illustrium, plus nescio quo pacto videtur habere gravitatis. Itaque ipse mea legens, sic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui existimem. Sed ut tum ad senem senex de senectute, sic hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, quo erat nemo fere senior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Laelius & sapiens, sic enim est habitus, & amicitiae gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim animum a me parumper avertas, Laelium loqui ipsum putes. C. Fannius & Q. Mucius ad focerum veniunt post mortem Africani. ab his sermo oritur: respondet Laelius: cujus tota disputatio est de amicitia, quam legens tu te ipse cognosces. *Fannius.* Sunt ista Laeli. nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior. sed existimare debes, omnium oculos in te esse coniectos:

unum te sapientem & appellant & existimant. tribuebatur hoc modo M. Catoni. scimus L. Atilium apud patres nostros appellatum esse sapientem. sed uterque alio quodam modo : Atilius, quia prudens esse in jure civili putabatur : Cato, quia multarum rerum usum habebat : multa ejus & in senatu & in foro vel provisiva prudenter, vel acta constanter, vel responsa acute ferebantur. propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. te autem alio quodam modo, non solum natura & moribus, verum etiam studio & doctrina esse sapientem : nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem, qualem in tota Graecia neminem. nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quaerunt, in numero sapientium non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum. hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita ducas, humanosque casus virtute inferiores putes. itaque ex me quaerunt, credo item ex te Scaevola, quonam pacto mortem Africani feras, eoque magis, quod his proximis Nonis, cum in hortos D. Bruti auguris, commentandi causa, ut assolet, venissemus, tu non adfuiisti : qui diligentissime semper illum diem, & illud munus solitus esses obire. *Scaevola.* Quaerunt quidem, C. Laeli, multi, ut est a Fannio dictum : sed ego id respondeo, quod animadverti, te dolorem, quem acceperis cum summi viri, tum amicissimi morte, ferre moderate : nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuae. quod autem his Nonis in nostro collegio non adfuisses, invaliditudinem causae, non moestitiam fuisse. *Lael.* Recte tu quidem Scaevola, & vere. nec enim ab isto officio, quod semper usurpavi cum valerem, abduci incommo- do meo debui : nec ullo casu arbitrator hoc constanti homini posse contingere, ut ulla inter-

intermissio fiat officii. Tu autem Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amice : sed, ut mihi videris, non recte judicas de Catone. aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim, ut alia omittam, mortem filii tulit ? memineram Paullum, videram Gallum : sed hi in pueris ; Cato in perfecto & spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit : hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem, ut jam cum utroque loquar, sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moveri negem, quam id recte faciam, viderint sapientes ; sed certe mentiar. moveor enim tali amico orbatum, qualis, ut arbitror, nemo unquam erit : &, ut confirmare possum, nemo certe fuit. sed non egeo medicina : me ipse consolor, & maxime illo solatio, quod eo errore careo, quod amicorum decessu plerique angi solent. nihil enim mali accidisse Scipioni puto. mihi accidit, si quid accidit. suis autem incommo- dis graviter angi, non amicum, sed seipsum amantis est. Cum illo vero quis neget actum esse praeclare ? nisi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset optare ? qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuo adolescens incredibili virtute superavit. qui consulatum petivit numquam, factus est consul bis, primum ante tempus : iterum sibi suo tempore, reip. paene sero : qui duabus urbibus everlis, inimicissimis huic imperio, non modo praesentia, verum etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facilimis ? de pietate in matrem ? liberalitate in sorores ? bonitate in suos ? justitia in omnes ? nota sunt vobis : quam autem civitati carus fuerit,

maerore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio iuvare potuisset? senectus enim quamvis non sit gravis, ut memini Catonem anno ante, quam mortuus est, mecum, & cum Scipione differere, tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam nunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere. moriendi autem sensum celeritas abstulit. quo de genere mortis difficile dictu est: quid homines suspicentur videntis. Hoc tamen vere licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos laetissimosque viderit, illum diem clarissimum fuisse, quo senato dimisso, domum reductus ad vesperum est a patribus conscriptis, a P. R. sociis & Latinis, pridie quam excessit e vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur Deos potius, quam ad inferos pervenisse. neque enim assentior iis, qui haec nuper differere coeperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt: quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamque Graeciam, quae nunc quidem deleta est, tum florebat, institutis & praeceptis suis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est iudicatus: qui non tum hoc, tum illud, ut in plerisque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque, cum e corpore excessissent, reditum in coelum patere, optimoque & iustissimo cuique expeditissimum. quod item Scipioni videbatur, qui quidem quasi praefagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum & Philus, & Manilius adessent, & alii plures, tuque etiam Scaevola mecum venisses, triduum differuit de republica: cujus disputa-

putationis fuit extremum fere de immortalitate animorum: quae se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cuiusque animus in morte facillime evolet tamquam e custodia vinculisque corporis, cui censemus cursum ad deos faciliorem fuisse, quam Scipioni: quocirca moerere hoc ejus eventu, vereor ne invidi magis quam amici sit. Sin autem illa veriora, ut idem interitus sit animorum & corporum, nec ullus sensus maneat; ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali. sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum & nos gaudemus, & haec civitas dum erit laetabitur. Quamobrem cum illo quidem, ut supra dixi, actum optime est; mecum incommodius: quem fuerat aequius, ut prius introieram, sic prius exire de vita. sed tamen recordatione nostrae amicitiae sic fruo, ut beate vixisse videar, quia cum Scipione vixerim: quocum mihi conjuncta cura de re publica & de privata fuit, quocum & domus & militia communis; & id, in quo est omnis vis amicitiae, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensus. Itaque non tam ista me sapientiae, quam modo Fannius commemoravit, fama delectat, falsa praefertim, quam quod amicitiae nostrae memoriam spero sempiternam fore. idque mihi eo magis est cordi, quod ex omnibus saeculis vix tria aut quattuor nominantur paria amicorum: quo in genere sperare videor Scipionis & Laelii amicitiam notam posteritati fore. Fann. Istuc quidem, Laeli, ita necesse est: sed, quoniam amicitiae mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scaevolae, si, quemadmodum soles, de ceteris rebus, cum ex te quaeruntur; sic de amicitia disputaris, quid sentias, qualem existimes, quae praecepta des. Scaev. Mihi vero pergratum

gratum erit : atque , idipsum cum tecum agere conarer , Fannius antevertit. quamobrem utri-
 5 que nostrum gratum admodum feceris. *Lael.* Ego vero non gravarer , si mihi ipse confiderem. nam & praeclara res est , & sumus , ut dixit Fannius , otiosi. sed quis ego sum ? aut quae in me est facultas ? doctorum est ista consuetudo , eaque Graecorum , ut iis ponatur de quo disputent quamvis subito. Magnum opus est , egetque exercitatione non parva. Quamobrem quae disputari de amicitia possunt , ab eis censeo petatis , qui ista profitentur. ego vos hortari tantum possum , ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. nihil est enim tam naturae aptum , tam conveniens ad res vel secundas , vel adversas. Sed hoc primum sentio , nisi in bonis amicitiam esse non posse : neque id ad vivum refeco , ut illi , qui haec subtilius differunt , fortasse vere , sed ad communem utilitatem parum. negant enim quemquam virum bonum esse , nisi sapientem. Sit ita sane. sed eam sapientiam interpretantur , quam adhuc mortalis nemo est consecutus. nos autem ea , quae sunt in usu vitae communi , non ea , quae finguntur , aut optantur , spectare debemus. numquam ego dicam , C. Fabricium , M' Curium , T. Coruncanium , quos sapientes nostri majores judicabant , ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiae nomen & invidiosum & obscurum : concedantque ; ut hi boni viri fuerint. Ne id quidem facient. negabunt id nisi sapienti posse concedi. Agamus igitur pingui Minerva , ut ajunt. Qui ita se gerunt , ita vivunt , ut eorum probetur fides , integritas , aequalitas , liberalitas ; nec sit in illis ulla cupiditas , vel libido , vel audacia ; sintque magna constantia , ut ii fuerunt , modo quos nominavi ; hos viros bonos , ut habiti sunt , sic etiam appellandos putemus ; quia sequantur ,
 quan-

quantum homines possunt , naturam , optimam bene vivendi ducem. sic enim mihi perspicere videor , ita natos esse nos , ut inter omnes esset societas quaedam : major autem , ut quisque proxime accederet. itaque cives potiores , quam peregrini ; & propinqui , quam alieni. cum his enim amicitiam natura ipsa peperit : sed ea non satis habet firmitatis. namque hoc praestat amicitia propinquitati , quod ex propinquitate benivolentia tolli potest , ex amicitia non potest. sublata enim benivolentia amicitiae nomen tollitur , propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiae sit , ex hoc intelligi maxime potest : quod ex infinita societate generis humani , quam conciliavit ipsa natura , ita contracta res est & adducta in angustum , ut omnis caritas aut inter duos , aut inter paucos jungeretur. Est autem amicitia nihil aliud
 6 nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benivolentia & caritate summa consensus : qua quidem haud scio , an , excepta sapientia , quicquam melius homini sit a diis immortalibus datum. divitias alii praeponunt , bonam alii valitudinem , alii potentiam , alii honores , multi etiam voluptates. beluarum hoc quidem extremum est : illa autem superiora caduca & incerta , posita non tam in nostris consiliis , quam in fortunae temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt , praeclare illi quidem : sed haec ipsa virtus amicitiam & gignit & continet : nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. jam virtutem ex consuetudine vitae sermonisque nostri interpretemur : nec eam , ut quidam docti , verborum magnificentia metiamur ; virosque bonos eos , qui habentur , numeremus , Paullos , Catones , Gallos , Scipiones , Philos. his communis vita contenta est. eos autem omittamus , qui omnino nusquam reperiantur. Tales igitur inter viros amicitia tantas
 H. §. opor-

oportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, cui potest esse vita vitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quam habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis aequae, ac tu ipse, gauderet? adversas vero ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quam tu, ferret. denique ceterae res, quae expetuntur, oportunae sunt singulae rebus fere singulis: divitiae, ut utare, opes, ut colare, honores, ut laudare, voluptates, ut gaudeas, valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia res plurimas continet: quoquo te verteris, praesto est, nullo loco excluditur, nunquam intempestiva, nunquam molesta est. Itaque non aqua, non igni, ut ajunt, pluribus locis utimur, quam amicitia, neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri, quae tamen ipsa & delectat, & prodest, sed de vera, & perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. nam & secundas res splendidiores facit amicitia, & ad-
 7 verfas partiens communicansque leviores. Cumque plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum praestat omnibus, quod bonam spem praelucet in posterum: nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum etiam amicum qui intuetur, tamquam exemplar aliquod intuetur sui. quocirca & absentes adsunt, & egen-tes abundant, & imbecilles valent, &, quod difficilius dictu est, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. ex quo illorum beata mors videtur: horum vita laudabilis, quod si exemeris ex natura rerum benevolentiae junctionem; nec domus ulla, nec urbs stare poterit: ne agri quidem cultus permanebit. id si minus intelligitur, quanta vis amicitiae

tiae concordiaeque sit, ex dissensionibus atque discordiis percipi potest. Quae enim domus tam stabilis, quae tam firma civitas est, quae non odii atque dissidiis funditus possit everti? ex quo quantum boni sit in amicitia judicari potest. Agrigentinum quidem, doctum quendam virum, carminibus Graecis vaticinatum ferunt, quae in rerum natura totoque mundo constarent, quaeque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt & re probant. Itaque, si quando aliquid officium existit amici in periculis aut ad-
 8 dis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores tota cavea nuper in hospitis & amici mei, M. Pacuvii nova fabula, cum, ignorante rege, uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur: Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret? stantes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuisse facturos? facile indicabat ipsa natura vim suam: cum homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero judicarent. Haec mihi videor, de amicitia quid sentirem, potuisse dicere. si qua praeterea sunt, credo autem esse multa, ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quaeritote. *Fann.* Nos autem a te potius: quamquam etiam ab istis saepe quaesivi, & audiivi, non invitus equidem: sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuae. *Scaev.* Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de Republica disputatum, affuisses, qualis tum patronus justitiae fuit contra accuratam orationem Phili! *Fann.* Facile id quidem fuit justitiam justissimo viro defendere. *Scaev.* Quid amicitiam? nonne facile ei, qui ob eam summa fide, constantia, justitiaque servatam, maximam gloriam cepit? *Lael.* Vim hoc quidem est afferre. quid enim re-
 fert,

fert, qua me rogatione cogatis? cogitis certe. studiis enim generorum, praesertim in re bona, cum difficile est, tum ne aequum quidem, obsistere. Saepissime igitur mihi de amicitia cogitanti maxime illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem atque inopiam desiderata sit amicitia: ut dandis recipiundisque meritis, quod quisque minus per se ipse posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet: an esset hoc quidem proprium amicitiae; sed antiquior, & pulchrior, & magis a natura ipsa profecta alia causa. amor enim, ex quo amicitia nominata, princeps est ad benivolentiam conjungendam. nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur saepe, qui simulatione amicitiae coluntur, & observantur causa temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; &, quidquid in ea est, id est verum & voluntarium. Quapropter a natura mihi videtur potius, quam ab indigentia orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest: quae ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum sensus appareat. quod in homine multo est evidentius. Primum ex ea caritate, quae est inter natos & parentes: quae dirimi nisi detestabili scelere non potest. Deinde, cum similis sensus existit amoris, si aliquem nacti sumus, cujus cum moribus & natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis & virtutis perspicere videamur. nihil est enim amabilius virtute, nihil, quod magis alliciat ad diligendum: quippe cum propter virtutem & probitatem eos etiam, quos nunquam vidimus, quodam modo diligamus. Quis est, qui C. Fabricii, M' Curii non cum caritate aliqua benevola memoriam usurpet, quos nun-

nunquam viderit? quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Maesium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum, Pyrrho, & Hannibale. ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus: alterum propter crudelitatem semper haec civitas oderit. Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel, quod majus est, in hoste etiam diligamus, quid mirum si animi hominum moveantur, cum eorum, quibuscum usu conjuncti esse possunt; virtutem & bonitatem perspicere videantur? Quamquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adjuncta: quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quaedam exardescit benivolentiae magnitudo: quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit, per quem quisque assequatur, quod desideret, humilem sane relinquunt, & minime generosum, ut ita dicam, ortum amicitiae, quam ex inopia atque indigentia natam volunt. quod si ita esset; ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus. quod longe secus est. ut enim quisque sibi plurimum confidit, & ut quisque maxime virtute & sapientia sic munitus est, ut nullo egeat, suaeque omnia in se ipse posita judicet, ita in amicitia expetendis colendisque maxime excellit. Quid enim Africanus indigens mei? Minime hercle: ac ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benivolentiam consuetudo. Sed quamquam utilitates multae & magnae consecutae sunt, non sunt tamen ab earum spe causae diligendi profectae. Ut enim benefici liberales esumus, non ut exigamus gratiam (neque enim

beneficium faeneramur) sed natura propensi ad liberalitatem sumus: sic amicitiam non spe mercedis adducti, sed quod omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longe dissentiunt; nec mirum. nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam. quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, natura gigni sensum diligendi, & benivolentiae caritatem, facta significatione probitatis; quam qui appetiverunt, applicant sese & propius admovent, ut & usu ejus, quem diligere coeperunt, fruantur, & moribus; sintque pares in amore & aequales, propensioresque ad bene merendum, quam ad reposcendum. Atque haec inter eos sit honesta certatio. sic & utilitates ex amicitia maximae capientur: & erit ejus ortus a natura, quam ab imbecillitate, & gravior, & verior. nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret. sed quia natura mutari non potest, idcirco verae amicitiae sempiternae sunt. Ortum quidem amicitiae videtis, nisi quid ad haec forte vultis. *Fann.* Tu vero perge, Laeli. pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. *Scaev.* Recte tu quidem.
 10 quamobrem audiamus. *Lacl.* Audite ergo, optimi viri, ea quae saepissime inter me, & Scipionem de amicitia differebantur. quamquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam usque ad extremum vitae permanere. nam, vel ut non idem expediret utrique incidere saepe: vel ut de rep. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum saepe dicebat, alias adversis rebus, alias aetate ingravescente. atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis aeta-

aetatis, quod summi puerorum amores saepe una cum praetexta ponerentur. sin autem ad adolescentiam perduxissent; dirimi tamen interdum contentione vel uxoriae conditionis, vel commodi alicujus, quod idem adipisci uterque non posset. quod si qui longius in amicitia proveci essent, tamen saepe labefactari, si in honoris contentionem incidissent: pestem enim majorem esse nullam in amicitiiis, quam in plerisque pecuniae cupiditatem; in optimis quibusque honoris certamen & gloriae: ex quo inimicitias maximas saepe inter amicissimos exstitisse. magna enim dissidia, & plerumque justa nasci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur, ut aut libidinis ministri, aut adjuutores essent ad injuriam. quod qui recusarent, quamvis honeste id facerent, jus tamen amicitiae deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri, omnia se amici causa esse facturos. eorum querela inveteratas non modo familiaritates extinguere solere, sed etiam odia gigni sempiterna. Haec ita multa quasi fata impendere amicitiiis, ut omnia subterfugere non modo sapientiae, sed etiam felicitatis diceret sibi videri. Quamobrem id primum videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? num Viscellinum amici regnum appetentem, num Sp. Maellium debuerunt juvare? Ti. quidem Gracchum remp. vexantem, a Qu. Tuberone, aequalibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blofius Cumanus, hospes familiae vestrae, Scaevola, cum ad me, qui aderam Laenati & Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset, hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quod tanti Ti. Gracchum fecisset, ut, quidquid ille vellet, sibi facien-

faciendum putaret. Tum ego, Etiamne, si te in Capitolium faces ferre vellet? Numquam, inquit, voluisset id quidem. Sed si voluisset? Paruiffem. Videtis, quam nefaria vox. & hercle ita fecit, vel plus etiam quam dixit. non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, sed praefuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem praebuit. Itaque hac amentia, quaestione nova perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, poenas reip. graves iustasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa peccaveris. nam cum conciliatrix amicitiae virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si a virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis quidquid velint, vel impetrare ab iis quidquid velimus, perfecta quidem sapientia sumus, si nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt: & eorum quidem maxime, qui ad sapientiam proxime accedunt. Videmus Papum Aemilium C. Lusino familiarem fuisse (sic a patribus accepimus) bis una consules, & collegas in censura: tum & cum iis, & inter se conjunctissimos fuisse, M' Curium, & T. Coruncanium, memoriae proditum est. igitur ne suspicari quidem possumus, quemquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra remp. esset. nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendisset, scio imperatorum non fuisse; cum illi sanctissimi viri fuerint: aequae autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At vero Ti. Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimus tum quidem Cajus frater, nunc idem acerrimus. Haec igitur lex in amicitia sancitur, ut neque rogemus res turpes, nec

faciamus rogati. turpis enim excusatio est, & minime accipienda, cum in ceteris peccatis, tum si quis contra remp. se amici causa fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni, & Scaevola, locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuros casus reip. deflexit enim jam aliquantulum de spatio curriculoque consuetudo majorum. T. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Num quid simile pop. R. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem fecuti amici & propinqui quid in P. Nasicam Scipionem effecerint, sine lachrymis non queo dicere. nam Carbonem quoquo modo potuimus, propter recentem poenam T. Gracchi, sustinimus. De C. Gracchi autem tribunatu, quid exspectem, non libet augurari. serpit deinde res, quae proclivius ad perniciem, cum semel coepit, labitur. Videtis in tabella jam ante quanta sit facta labe, primo Gabinia lege, biennio autem post, Cassia. Videre jam videor populum a senatu disjunctum: multitudinisque arbitrio res maximas agi. plures enim dicent, quemadmodum haec fiant, quam quemadmodum his resistatur. Quorsum haec? quia sine sociis nemo quidquam tale conatur. Praecipuum est igitur bonis, ut, si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment, ita se alligatos, ut ab amicis magna aliqua re in remp. peccantibus non discedant: improbis autem poena statuenda est: nec vero minor iis, qui sequuti erunt alterum, quam iis, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarius in Graecia Themistocle? quis potentior? qui cum imperator bello Persico servitute Graeciam liberasset, propterque invidiam in exsilium pulsus esset, ingratae patriae injuriam non tulit, quam ferre debuit. fecit idem quod xx annis ante apud nos fecerat Coriolanus. his adjutor contra patriam inven-

13
 tus est nemo. itaque mortem sibi uterque consci-
 vit. Quare talis improborum consensio non mo-
 do exultatione amicitiae tegenda non est, sed po-
 tius omni supplicio vindicanda: ut ne quis sibi con-
 cessum putet amicum vel bellum patriae infe-
 rentem sequi. quod quidem, ut res coepit ire,
 haud scio, an aliquando futurum sit. mihi autem
 non minori curae est, qualis respub. post mortem
 meam futura sit, quam qualis hodie sit. Haec igitur
 prima lex amicitiae sanciat, ut ab amicis ho-
 nesti petamus, amicorum causa honesta facia-
 mus: nec expectemus quidem, dum rogemur:
 studium semper adsit, cunctatio absit: consilium
 vero dare gaudeamus libere: plurimum in amici-
 tia amicorum bene suadentium valeat auctoritas:
 eaque & adhibeatur ad monendum non modo aper-
 te, sed etiam acriter, si res postulabit: & adhi-
 bitae pareatur. Nam quibusdam, quos audio sa-
 pientes habitos in Graecia, placuisse opinor mirabi-
 lia quaedam. sed nihil est quod illi non perfequan-
 tur suis argutiis: partim fugiendas esse nimias ami-
 citias, ne necesse sit unum sollicitum esse pro plu-
 ribus: satis superque esse sibi suarum cuique rerum:
 alienis nimis implicari molestum esse: commodis-
 simum esse, quam laxissimas habenas habere ami-
 citiae; quas vel adducas cum velis, vel remittas.
 caput enim esse ad beate vivendum securitatem;
 qua frui non possit animus, si tamquam parturiat
 unus pro pluribus. Alios autem dicere ajunt mul-
 to etiam inhumanius, quem locum breviter per-
 strinxi paullo ante, praesidii adjumentique causa,
 non benivolentiae, neque caritatis, amicitias esse
 expetendas. itaque ut quisque minimum firmitatis
 habeat, minimumque virium, ita amicitias appe-
 tere maxime. ex eo fieri, ut mulierculae magis
 amicitiarum praesidia quaerant, quam viri; & in-
 opes, quam opulenti; & calamitosi, quam ii, qui
 puten-

putentur beati. O praeclaram sapientiam! Solem
 enim e mundo tollere videntur, qui amicitiam e
 vita tollunt: qua a diis immortalibus nihil melius
 habemus, nihil jucundius. quae est enim ista secu-
 ritas? specie quidem blanda, sed reapse multis
 locis repudianda. neque enim est consentaneum,
 ullam honestam rem actionemve, ne sollicitus sis,
 aut non suscipere, aut susceptam deponere. quod
 si curam fugimus, virtus fugienda est; quae ne-
 cesse est, cum aliqua cura res sibi contrarias asper-
 netur atque oderit; ut bonitas malitiam, tem-
 perantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque
 videas rebus injustis justos maxime dolere, im-
 becillis fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc
 proprium est animi bene constituti, & laetari bo-
 nis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem si ca-
 dit in sapientem animi dolor, qui profecto cadit,
 nisi ex ejus animo extirpatam humanitatem arbi-
 tremur, quae causa est, cur amicitiam funditus
 tollamus e vita, ne aliquas propter eam suscipia-
 mus molestias? Quid enim interest, motu animi
 sublato, non dico inter hominem & pecudem:
 sed inter hominem & saxum, aut truncum, aut
 quidvis generis ejusdem? neque enim sunt isti au-
 diendi, qui virtutem duram, & quasi ferream esse
 volunt, quae quidem est cum multis in rebus,
 tum in amicitia, tenera atque tractabilis: ut &
 bonis amici quasi diffundantur, & incommodis
 contrahantur. Quamobrem angor iste, qui pro
 amico saepe capiendus est, non tantum valet, ut
 tollat e vita amicitiam: non plus, quam ut virtutes,
 quia nonnullas curas & molestias afferunt, re-
 pudientur. Cum autem contrahat amicitiam, ut
 supra dixi, si qua significatio virtutis eluceat, ad
 quam se similis animus applicet & adjungat; id
 cum contingit, amor exoriatur necesse est. quid
 enim tam absurdum, quam delectari multis inani-
 bus

bus rebus, ut honore, ut gloria, ut aedificio, ut vestitu, cultuque corporis: animo autem virtute praedito, eo, qui vel amare, vel, ut ita dicam, redamare possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione benevolentiae, nihil vicissitudine studiorum officiorumque jucundius. Quod si etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam illicitat & tam attrahat, quam ad amicitiam similitudo: concedetur profecto verum esse, ut bonos boni diligant, adiscantque sibi quasi propinquitate conjunctos atque natura. nihil est enim appetentius similitudinem sui, nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scaevola, constat, ut opinor, bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse: qui est amicitiae fons a natura constitutus. sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet. non est enim inhumana virtus, neque immunis, neque superba: quae etiam populos universos tueri, eisque optime consulere soleat: quod non faceret profecto, si a caritate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causa fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiae tollere. non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipse delectat: tumque illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum studio est profectum: tantumque abest, ut amicitiae propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus & copiis, maximeque virtute praediti, in qua plurimum est praesidii, minime alterius indigeant, liberalissimi sint & beneficentissimi. Atque haud scio, an ne opus sit quidem, nihil umquam omnino deesse amicis. Vbi enim studia nostra viguissent, si numquam consilio, numquam opera nostra nec domi, nec militiae Scipio eguisset? non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consecuta est.

est. Non ergo erunt homines deliciis diffuentes ¹⁵ audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est, pro deum fidem atque hominum! qui velit, ut neque diligat quemquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? haec enim est tyrannorum vita; in qua nimirum nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis benevolentiae potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque sollicita: nullus locus amicitiae. quis enim aut eum diligat, quem metuit: aut eum, a quo se metui putat? Coluntur tamen simulatione duntaxat ad tempus. quod si forte, ut fit plerumque, ceciderint, tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum. quod Tarquinius dixisse ferunt tum exultantem, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quos infidos, cum jam neutris gratiam referre posset. quamquam miror illa superbia & importunitate si quemquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores veros amicos parare non potuere: sic multorum opes praepotentium excludunt amicitias fideles. non enim solum ipsa fortuna caeca est, sed eos etiam plerumque efficit caecos, quos complexa est. Itaque efferuntur illi fere fastidio & contumacia: neque quidquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, spernique ab iis veteres amicitias, indulgere novis. Quid autem stultius, quam, cum plurimum copiis, facultatibus, opibus possint, cetera parare, quae parantur pecunia, equos, famulos, vestem egregiam, vasa pretiosa: amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitae, ut ita dicam, suppellectilem? etenim cetera cum parant, cui parent, nesciunt, nec

nec cuius causa laborent. ejus enim est istorum quidque, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa possessio: ut, etiam si illa maneant, quae sunt quasi dona fortunae, tamen vita inculta, & deserta ab amicis, non possit esse jucunda. Sed haec hactenus. Constituenti autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi termini diligendi: de quibus tres video sententias ferri; quarum nullam probo: unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos: alteram, ut nostra in amicos benivolentia illorum erga nos benivolentiae pariter aequaliterque respondeat: tertiam, ut, quanti quisque seipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior. nec enim illa prima vera est, ut, quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. quam multa enim, quae nostra causa numquam faceremus, facimus causa amicorum? precari ab indigno, supplicare; tum acerbius in aliquem invehi, insectarique vehementius: quae in nostris rebus non satis honeste, in amicorum fiunt honestissime: Multaeque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, ut iis amici potius, quam ipsi fruantur. Altera sententia est, quae definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. hoc quidem est nimis exigue & exiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum & datorum. Ditiior mihi & affluentior videtur esse vera amicitia: nec observare restricte, ne plus reddat, quam acceperit. neque enim verendum est, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus aequo quid in amicitiam congeratur. Tertius vero ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. saepe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandae fortunae fractior.

NON

non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed potius eniti & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducatque spem cogitationemque meliorem. Alius igitur finis verae amicitiae constituendus est, si prius, quid maxime reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiae potuisse reperiri, quam ejus, qui dixisset, ita amare oportere, ut si aliquando esset osurus. nec vero se adduci posse, ut hoc, quemadmodum putaretur, a Bianthe esse dictum crederet, qui sapiens habitus esset unus e septem, sed impuri cujusdam, aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus esse poterit, cui se putabit inimicum esse posse? quin etiam necesse erit cupere & optare; ut quam saepissime peccet amicus, quo plures det sibi tamquam ansas ad reprehendum: rursus autem recte factis commodisque amicorum necesse erit angere, dolere, invidere. quare hoc quidem praeceptum, cujuscumque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius praecipendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitias comparandis, ut nequando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus. quin etiam si minus felices in deligendo fuisset, ferendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, voluntatum, sine ulla exceptione communitas: ut etiam si qua fortuna acciderit, ut minus justae amicorum voluntates adjuvandae sint, in quibus eorum aut caput agatur, aut fama, declinandum sit de via, modo ne summa turpitudine sequatur. est enim quatenus amicitiae dari venia possit. nec vero negligenda est fama: nec mediocre telum ad res gerendas existimare

17

stimare oportet benevolentiam civium : quam blanditiis & assentando colligere turpe est. virtus, quam sequitur caritas, minime repudianda est. Sed saepe, etenim redeo ad Scipionem, cujus omnis sermo erat de amicitia, querebatur, quod omnibus in rebus homines diligentiores essent; ut capras, & oves quot quisque haberet dicere posset: amicos quot haberet, non posset dicere: & in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes esse: nec habere quasi signa quaedam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes eligendi: cujus generis est magna penuria: & judicare difficile est sane nisi expertum. experiendum autem est in ipsa amicitia. ita praecurrit amicitia iudicium, tollitque experiendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere ut currum, sic impetum benevolentiae: quo utamur quasi equis tentatis, sic amicitiiis, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidam saepe in parva pecunia perspiciuntur, quam sint leves: quidam, quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. sin vero erunt aliqui reperti, qui pecuniam praefere amicitiae sordidum existiment: ubi eos invenimus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes amicitiae non anteponunt? ut, cum ex altera parte proposita haec sint, ex altera jus amicitiae, non multo illa malint? imbecilla enim natura est ad contemnendam potentiam: quam etiam si neglecta amicitia consecuti sunt, obscuratum iri se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque verae amicitiae difficillime reperiuntur in iis, qui in honoribus reque publica versantur. Vbi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? haec ut omittam, quam graves, quam difficiles plerisque videntur cala-

calamitatum societates? ad quas non est facile inventu qui descendant. Quamquam Ennius recte:

Amicus certus in re incerta cernitur:

tamen haec duo levitatis & infirmitatis plerosque convincunt; aut si in bonis rebus contemnunt, aut in malis deserunt. Qui igitur utraque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia praestiterit, hunc ex maxime raro hominum genere iudicare debemus, & paene divino. Firmamentum autem stabilitatis constantiaeque est ejus, quam in amicitia quaerimus, fides. Nihil enim est stabile, quod infidum est. Simplicem praeterea, & communem, & consentientem, & qui rebus iisdem moveatur, eligi par est: quae omnia pertinent ad fidelitatem. neque enim fidum potest esse multiplex ingenium & tortuosum: neque vero, qui non iisdem rebus movetur, naturaque consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, ut ne criminibus aut inferendis delectetur, aut credat oblatis: quae omnia pertinent ad eam, quam jam dudum tracto, constantiam: Ita fit verum illud, quod initio dixi, amicitiam, nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri, quem eundem sapientem licet dicere, haec duo tenere in amicitia: primum, nequid fictum sit, neve simulatum: aperte enim vel odisse magis ingenui est, quam fronte occultare sententiam: deinde, non solum ab aliquo allatas criminationes repellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quaedam oportet sermonum atque morum, haudquaquam mediocri condimentum amicitiae. Tristitia autem & in omni re severitas, habet illa quidem gravitatem: sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitatemque proclivior. Existit autem hoc loco quaedam quaestio subdifficilis:

num quando amici novi, digni amicitia, veteribus sint anteponendi, ut equis vetulis teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio. non enim esse debent amicitiarum, sicut aliarum rerum satietates. Veterrima quaeque (ut ea vina, quae vetustatem ferunt) esse debent suavissima: verumque illud est, quod dicitur, multos modios falis simul edendos esse, ut amicitiae munus expletum sit. novitates autem, si spem afferunt, ut tamquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illae quidem repudiandae: vetustas tamen loco suo conservanda. maxima est enim vis vetustatis & consuetudinis. Quin ipso equo, cuius modo mentionem feci, si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentius utatur, quam intractato & novo. Nec vero in hoc, quod est animal, sed in iis etiam, quae sunt inanimata, consuetudo valet: cum locis ipsis delectemur montuosis etiam & silvestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori. saepe enim excellentiae quaedam sunt, qualis erat Scipionis in nostro, ut ita dicam, grege. Numquam se ille Philo, numquam Rupilio, numquam Mummio anteposuit, numquam inferioris ordinis amicus. Q. vero Maximum fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat aetate, tamquam superiorem colebat; suosque omnes per se esse ampliores volebat. Quod faciendum imitandumque est omnibus: ut, si quam praestantiam virtutis, ingenii, fortunae consecuti sunt, impertiant eam suis, communentque cum proximis: ut, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortuna, eorum augeant opes, eisque honori sint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu propter ignorantiam stirpis & gene-

ris in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen caritatem in pastores, quos patres multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multo profecto magis in veris patribus certisque faciendum. fructus enim ingenii & virtutis, omnisque praestantiae, tum maximus capitur, cum in proximum quemque confertur. Ut igitur ii, qui sunt in amicitiae conjunctionisque necessitudine superiores, exaequare se cum inferioribus debent: sic inferiores non dolere, se a suis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant: eoque magis, si habere se putant, quod officiose, & amice, aut cum labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sane genus hominum officia exprobrantium: quae meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, summittere se debent in amicitia: sic quodam modo inferiores extollere. sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contemni putant: quod non fere contingit, nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione non modo verbis, sed etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum, primum, quantum ipse efficere possis: deinde etiam, quantum ille, quem diligas atque adjuves, sustinere. non enim tu possis, quamvis licet excellas, omnes tuos ad honores amplissimos producere: ut Scipio P. Rutilium potuit consulem efficere, fratrem ejus Lucium non potuit. Quod si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitiae, corroboratis jam confirmatisque & ingenii & aetatibus, judicandae sunt: nec, si qui ineunte aetate venandi, aut pilae studiosi fuerint,

rint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio praeditos dilexerunt. isto enim modo nutrices, & paedagogi jure vetustatis plurimum benevolentiae postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo. aliter amicitiae stabiles permanere non possunt. dispaes enim mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quod tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum studiorumque distantia. Recte etiam praecipitur in amicitias, ne intemperata quaedam benevolentia, quod saepe fit, impediatur magnas utilitates amicorum. nec enim, ut ad fabulas redeam, Trojam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impediens, audire voluisset. & saepe incidunt magnae res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facile ferat, is & infirmus est, mollisque natura, & ob eam ipsam causam in amicitia parum justus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiari a te impetrari. Est etiam quasi quaedam calamitas in amicitias dimitendis nonnumquam necessaria: jam enim a sapientium familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt saepe vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos; quorum tamen ad amicos redundet infamia. tales igitur amicitiae sunt remissione usus eluendae, & ut Catonem dicere audivi, dissuendae magis, quam discindendae. nisi quaedam admodum intolerabilis injuria exarserit, ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio disjunctioque facienda sit. sin autem aut morum, aut studiorum commutatio quaedam

dam, ut fieri solet, facta erit, aut in reip. partibus dissensio intercesserit, loquor enim jam, ut paullo ante dixi, non de sapientium, sed de communibus amicitias, cavendum erit, ne non solum amicitiae depositae, sed inimicitiae etiam susceptae videantur. nihil enim est turpius, quam cum eo bellum gerere, qui cum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeji meo nomine se removerat, ut scitis, Scipio: propter dissensionem autem, quae erat in repub. alienatus est a collega nostro Metello. utrumque egit graviter, auctoritate & offensione animi non acerba. Quamobrem primum danda opera est, nequa amicorum discordia fiat: sin tale aliquid evenerit, ut extinctae potius amicitiae, quam oppressae esse videantur. Cavendum vero, ne etiam in graves inimicitias convertantur amicitiae: ex quibus jurgia, maledicta, contumeliae gignuntur. quae tamen si tolerabilia erunt, ferenda sunt: & hic honos veteri amicitiae tribuendus, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio est, atque una provisio, ut ne nimis cito diligere incipiant, neve non dignos. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. Rarum genus, & quidem omnia praeclara rara, nec quidquam difficilius, quam reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tamquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. ita pulcherrima illa & maxime naturali carent amicitia, per se & propter se expetenda: nec ipsi sibi exemplo sunt, haec vis amicitiae qualis & quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam a se ipse mercedem exigat caritatis suae, sed

quod per se sibi quisque carus est. quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus numquam reperietur. est enim is, qui est, tamquam alter idem. Quod si hoc apparet in bestiis, volucribus, nantibus, agrestibus, cicuribus, feris, primum ut se diligant ipsae, id enim pariter cum omni animante nascitur: deinde, ut requirant atque appetant, ad quas se applicent ejusdem generis animantes: idque faciunt cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani: quanto id magis in homine fit natura, qui & se ipse diligit, & alterum anquiri, cujus animum ita cum suo misceat, ut

22 efficiat paene unum ex duobus? Sed plerique perverse, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quaeque ipsi non tribuunt amicis, haec ab iis desiderant. Par est autem, primum ipsum esse virum bonum, tum alterum similem sui quaerere. Equidem in talibus ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiae, confirmari potest: cum homines benevolentia conjuncti primum cupiditatibus iis, quibus ceteri serviunt, imperabunt: deinde aequitate justitiaeque gaudebunt, omniaque alter pro altero suscipiet: neque quidquam unquam nisi honestum & rectum alter ab altero postulabit: neque solum colent inter se ac diligunt, sed etiam verebuntur. nam maximum ornamentum amicitiae tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in iis perniciosus est error, qui existimant, libidinum peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum amicitia adjutrix a natura data est, non vitiorum comes: ut, quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quae summa sunt, pervenire, conjuncta & consociata cum altera perveniret: quae si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturae bonum optimus beatissimusque comitatus.

tatus. Haec est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quae putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut &, cum haec adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cum optimum maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est: sine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus. ea vero neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca, dicendum est enim saepius, cum judicaris, diligere oportet: non cum dilexeris, judicare. sed cum multis in rebus negligentia plectimur, tum maxime in amicis & deligendis & colendis. praeposteris enim utimur consiliis, & acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicati ultro & citro vel usu diuturno, vel etiam officiis, repente in medio cursu amicitias, exorta aliqua offensione, dirumpimus. Quo etiam magis vituperanda est rei maxime necessariae tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt. namque a multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quaedam atque ostentatio esse dicitur. multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultusque delectat: honores vero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil esse levius existiment. itemque cetera, quae quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. de amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad rempub. se contulerunt, & ii, qui rerum cognitione doctrinaque delectantur: & ii, qui suum negotium gerunt otiosi: postremo ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam, si modo velint aliqua ex parte liberaliter vivere.

vivere. serpit enim nescio quomodo per omnium vitas amicitia, nec ullam aetatis degendae rationem patitur esse expertem sui. Quinetiam si quis ea asperitate est & immanitate naturae, congressus ut hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non anquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitalis suae. Atque hoc maxime judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleretur, & in solitudine uspiam collocaret, atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino adspiciendi potestatem eriperet. quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum ergo illud est, quod a Tarentino Archyta, ut opinor, dici solitum, nostros senes commemorare audivi, ab aliis senibus auditum: Si quis in caelum ascendisset naturamque mundi, & pulchritudinem siderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore; quae jucundissima fuisset, si aliquem cui narraret habuisset. Sic natura solitarium nihil amat, semperque ad aliquod tamquam adminiculum annitur: quod in amicissimo quoque dulcissimum est. Sed cum tot signis eadem natura declaret, quid velit, anquirat, desideret: obsurdum tamen nescio quomodo; nec ea, quae ab ea monemur, audimus. est enim varius & multiplex usus amicitiae, multaeque causae suspicionum offensionumque dantur: quas tum evitare, tum elevare, tum ferre, sapientis est. una illa sublevanda offensio est, ut & veritas in amicitia, & fides retineatur. nam & monendi amici saepe sunt, & objurgandi: & haec accipienda amice, cum benevole fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus dicit:

Obsc.

Obsequium amicos, veritas odium parit.

Molesta veritas, si quidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiae. sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens, praecipitem amicum ferri finit. maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omni igitur hac in re habenda ratio & diligentia est: primum, ut monitio acerbitate, deinde ut objurgatio contumelia careat: in obsequio autem, quoniam Terentiano verbo lubenter utimur, comitas adsit, assentatio, vitiorum adjuvix, procul amoveatur: quae non modo amico, sed ne libero quidem digna est, aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures veritati clausae sunt, ut ab amico verum audire nequeat, hujus salus desperanda est. scitum est enim illud Catonis, ut multa; Melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur: illos verum saepe dicere, hos numquam. Atque illud absurdum est, quod ii, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, quam debent vacare. peccasse enim se non anguntur, objurgari moleste ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, correctione gaudere. Ut igitur & 25 monere, & moneri proprium est verae amicitiae: & alterum libere facere, non aspere; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitia pestem esse majorem, quam adulationem, blanditiam, assentationem. quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cum autem omnium rerum simulatio est vitiosa, tollit enim judicium veri, idque adulterat, tum amicitiae repugnat maxime: delet enim veritatem, sine qua nomen amicitiae valere non potest.

E s

nam

Nam cum amicitiae vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus: qui id fieri poterit, si ne in uno quidem quoque unus animus erit, idemque semper; sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quam animus ejus, qui ad alterius non modo sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur?

Negat quis? nego: ait? aio. postremo imperavi egomet mihi,

Omnia assentari,

ut ait idem Terentius, sed ille in Gnathonis persona: quod amici genus adhibere, omnino levitatis est. Multi autem Gnathonum similes, cum sint loco, fortuna, fama superiores: horum est assentatio molesta, cum ad vanitatem accessit auctoritas. secerni autem blandus amicus a vero, & internosci tam potest, adhibita diligentia, quam omnia fucata & simulata a sinceris atque veris. Concio, quae ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid intersit inter popularem, id est, assentatorem, & levem civem, & inter constantem, severum & gravem. Quibus blanditiis C. Papirius nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de tribunis pleb. reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me: de Scipione dicam libentius. Quanta illa, dii immortales! fuit gravitas, quanta in oratione majestas! ut facile ducem pop. Rom. non comitem diceret. sed affuistis, & est in manibus oratio. itaque lex popularis suffragiis populi repudiata est. Atque, ut ad me redeam; meministis, Q. Maximo, fratre Scipionis, & L. Mancino consulibus, quam popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi videbatur? cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum instituit in forum versus agere cum populo. tamen il-

lius

lius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat. atque id actum est praetore me, quinquennio ante, quam consul sum factus. itaque re magis, quam auctoritate causa illa defensa est. Quod si in scena, id est, in concione, in qua rebus fictis & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modo id patefactum & illustratum est, quid in amicitia fieri oportet, quae tota veritate perpenditur? in qua nisi, ut dicitur, apertum pectus videas, tuumque ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidem, aut amari; cum id, quam vere fiat, ignores. Quamquam ista assentatio quamvis perniciofa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maxime, qui ipse sibi assentetur, & se maxime ipse delectet. Omnino est amans sui virtus. optime enim se ipsa novit, quamque amabilis sit intelligit. ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. virtute enim ipsa non tam multi praediti esse, quam videri volunt. Hos delectat assentatio: his fictus ad ipsorum voluntatem sermo cum adhibetur, orationem illam vanam testimonium esse laudum suarum putant. nulla est igitur haec amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comoediis assentatio nobis faceta videtur, nisi essent milites gloriosi.

Magnas vero agere gratias Thais mihi?

Satis erat respondere, Magnas: ingentes, inquit. semper auget assentator id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem, quamquam blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allecant & invitant: tamen etiam graviores constantioresque admonendi sunt,

I 6

us

ut animadvertant, ne callida assentatione capiantur. aperte enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. callidus ille & occultus ne se insinuet, studiose cavendum est. nec enim facillime agnoscitur, quippe qui etiam adversando saepe assentetur: & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiat, ut is, qui illusus sit, plus vidisse videatur. quid autem turpius quam illud? Quod ne accidat magis cavendum est, ut in Epiclero:

*Hodie me ante omnes comicos stultos senes
Versaris, atque lusaris lautissime.*

Haec enim etiam in fabulis stultissima persona est improvidorum & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiiis perfectorum hominum, id est, sapientium, de hac dico sapientia, quae videtur in hominem cadere posse, ad leves amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eaque ipsa concludamus aliquando. Virtus, virtus inquam, C. Fanni, & tu, Q. Muci, & conciliat amicitias, & conservat. in ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia: quae cum se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit agnovitque in alio; ad id se admovet, vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo exardescit sive amor, sive amicitia; utrumque enim dictum est ab amando. amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quaesita. quae tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus sequutus sis. hac nos adolescententes benivolentia senes illos L. Paullum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasam, T. Gracchum, Scipionis nostri socerum, dileximus. haec etiam magis elucet inter aequales, ut inter me & Scipionem,

L. Fu-

L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummiu. vicissim autem senes in adolescentium caritate acquiescimus; ut in vestra, ut in Q. Tuberonis; equidem etiam admodum adolescentis. P. Rutilii, A. Virginii familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata est vitae naturaeque nostrae, ut alia aetas oriatur; maxime quidem optandum est, ut cum aequalibus possis, quibus cum tamquam e carceribus emissus sis, cum iisdem ad calcem, ut dicitur, pervenire. Sed quoniam res humanae fragiles caducaeque sunt, semper aliqui inquirendi sunt, quos diligamus, & a quibus diligamur. caritate enim benivolentiaque sublata, omnis est e vita sublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quamquam est subito ereptus, vivit tamen, semperque vivet: virtutem enim amavi illius viri, quae extincta non est. nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui, sed etiam posteris erit clara, & insignis, nemo umquam animo, aut spe majora suscipiet, qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de repub. consensus, in hac rerum privatarum consilium; in eadem requies plena oblectationis fuit. namquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim: nihil adivi ex eo ipse, quod nollem. una domus erat, idem victus, isque communis: neque solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesque communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid atque discendi? in quibus remoti ab oculis populi, omne otiosum tempus contrivimus? Quarum rerum recordatio & memoria si una cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi atque amantissimi viri ferre nullo modo possem.

sed

sed nec illa extincta sunt, alunturque potius & augentur cogitatione & memoria mea: & si illis plane orbatus essem; magnum tamen afferret mihi aetas ipsa solatium: diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem brevia, tolerabilia esse debent, etiam si magna sint. Haec habui de amicitia quae dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis, sine qua amicitia esse non potest, ut ea excepta, nihil amicitia praestabilius putetis.

M. TVLLII CICERONIS
PARADOXA
AD MARCVM BRVTVM.

Nimadverti, Brute, saepe Catonem, avunculum tuum, cum in senatu sententiam diceret, locos graves ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi & publico: sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur. quod eo majus est illi, quam aut tibi, aut nobis: quia nos ea philosophia plus utimur, quae peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quae non multum discrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus, mea sententia, Stoicus, & ea sentit, quae non sane probantur in vulgus: & in ea est haeresi, quae nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum: minutis interrogatiunculis, quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendet oratione, & tamquam ex-

cola-

colatur. quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quam ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de diis immortalibus, de caritate patriae, Stoice solet, oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego vero illa ipsa, quae vix in gymnasiis & in otio Stoici probant, ludens conieci in communes locos. quae quia sunt admirabilia, contraque opinionem omnium, ab ipsis etiam *παράδοξα* appellantur. Tentare volui, possentne proferri in lucem, id est, in forum, & ita dici, ut probarentur: an alia quaedam esset erudita, alia popularis oratio: eoque scripsi libentius, quod mihi ista *παράδοξα*, quae appellant, maxime videntur esse Socratica, longeque verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. & degustabis genus hoc exercitationum earum, quibus uti consuevi, eum ea, quae dicuntur in scholis *ἡρώδης*, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in acceptum ut referas nihil postulo. non est enim ut in arce poni possit, quasi illa Minerva Phidiae: sed tamen ut ex eadem officina exisse appareat.

PARADOXON I.

Ὁ πικρόν τὸ καλὸν ἀγαθόν.

Quod honestum sit, id solum bonum esse.

Vereor, ne cui vestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu deprompta haec videatur oratio: dicam tamen quod sentio, & dicam brevius, quam res tanta dici poscit. Numquam hercule ego neque pecunias istorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime adstricti sunt, voluptates in-

bonis

bonis rebus aut expetendis esse duxi: quippe cum viderem, rebus his circumfluentibus; ea tamen desiderare maxime, quibus abundarent. neque enim expletur umquam, nec satiatur cupiditatis sitis: neque solum ea quae habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. in quo equidem continentissimorum hominum, majorum nostrorum, saepe requiro prudentiam, qui haec imbecilla & commutabilia pecuniae membra, verbo bona putaverunt appellanda, cum re ac factis longe aliter judicavissent. Potestne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, & obliant probis. Quamobrem licet irrideat, si quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quam vulgi opinio. neque ego umquam bona perdidisse dicam, si qui pecus, aut supellectilem amiserit: neque non saepe laudabo sapientem illum Biantem, ut opinor, qui numeratur in septem: cujus cum patriam Prienen cepisset hostis, ceterique ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent: cum esset admonitus a quodam, ut idem ipse faceret: Ego vero, inquit, facio. Nam omnia mea porto mecum. Ille haec ludibria fortunae ne sua quidem putavit, quae nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quaeret aliquis, bonum? si quid recte fit, & honeste, & cum virtute, id bene fieri vere dicitur: & quod rectum, & honestum, & cum virtute est, id solum opinor bonum. Sed haec videri possunt obscuriora, cum lentius disputantur. vita atque factis illustranda sunt summorum virorum haec, quae verbis subtilius, quam satis est, disputari videntur. Quaero enim a vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur illi, qui hanc remp. tam praeclare fundatam nobis reliquerunt, aut argenti ad avaritiam, aut

amoe-

amoenitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates? Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis a Romulo? vultis post liberam civitatem, ab iis ipsis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in caelum? iisae, quae isti bona appellant? an rebus gestis atque virtutibus? Quid a Numa Pompilio? minusne gratas diis immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuisse, quam silitatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, praeter Superbum. Brutum si qui roget, quid egerit in patria liberanda: si quis item reliquos ejusdem consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint: num quis existet, cui voluptas, cui divitiae, cui denique praeter officium fortis & magni viri, quidquam aliud propositum fuisse videatur? Quae res ad necem Porcennae C. Mucium impulit, sine ulla spe salutis suae? Quae vis Clitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? quae patrem Decium, qui filium devotavit, atque immisit in armatas hostium copias? Quid continentia C. Fabricii? quid tenuitas victus M'. Curii sequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici, Cn. & P. Scipiones, qui Karthaginensium adventum corporibus suis intercludendum putaverunt? quid Africanus major? quid minor? quid inter horum aetates interjectus Cato? quid innumerabiles alii, nam domesticis exemplis abundamus, cogitasse quidquam putamus in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse & praeclarum videretur? Veniant igitur isti irrisores hujus orationis ac sententiae, & jam vel ipsi judicent, utrum se horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui caelato auro, & argento, qui Corinthiis operibus abundant, an C. Fabricii, qui

qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, esse similes malint? Atque haec quidem, quae modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent. Illud arte tenent, accurateque defendunt, voluptatem esse summum bonum. quae quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. Tu, cum tibi five deus, five mater, ut ita dicam, rerum omnium natura, dederit animum, quo nihil est praestantius, neque divinius: sic te ipse abicies atque prosternes, ut nihil inter te, atque quadrupedem aliquam putes interesse? Quidquam bonum est, quod non eum, qui id possidet, meliorem facit? Vt enim quisque est maxime boni particeps, ita & laudabilis maxime: neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honeste possit gloriari. Quid autem est horum in voluptate? Melioremne efficit, aut laudabiliorem virum? an quisquam in potiundis voluptatibus goriando se & praedicatione effert? Atqui si voluptas, quae plurimorum patrociniis defenditur, in rebus bonis habenda non est: eaque, quo est major, eo magis mentem e sua sede & statu dimovet: profecto nihil est aliud bene & beate vivere, nisi honeste & recte vivere.

P A R A D O X O N II.

Ὁ π α υ τ ὶ ρ η ς ἡ ἀρετὴ αἰετὸς ὁ δ α ἰ μ ο ν ἴ α ο .

In quo virtus sit, ei nihil deesse ad beate vivendum.

1 Nec vero ego M. Regulum aerumnosum, nec infelicem, nec miserum, umquam putavi. non enim magnitudo animi ejus cruciabatur a Poenis, non gravitas, non fides, non constantia, non ultra virtus, non denique animus ipse: qui tot virtutum

tam praesidio, tantoque comitatu, cum corpus ejus caperetur, capi certe ipse non potuit. Cajum vero Marium vidimus, qui mihi secundis rebus unus ex fortunatis hominibus, adversis unus ex summis viris videbatur, quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, infane, nescis, quantas vires virtus habeat, nomen tantum virtutis usurpas: quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno sua ponit omnia. cui spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil potest esse certi; nihil quod exploratum habeat permanfurum sibi unum diem. Eum tu hominem terreto, si quem eris nactus, istis mortis, aut exilii minis. mihi vero quidquid acciderit in tam ingrata civitate, ne recusanti quidem evenerit, non modo non repugnanti. Quid ego enim laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverunt curae & cogitationes meae, si quidem nihil peperit tale, nihil consecutus sum, ut eo statu essem, quem neque fortunae temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria? Mortemne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus: an exilium, ut ab improbis demigrandum sit? Mors terribilis est iis, quorum cum vita omnia extinguuntur: non iis, quorum laus emori non potest: exilium autem illis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus: non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem esse ducunt. Te miseriae, te aerumnae premunt, qui te beatum, qui florentem putas: tuae libidines te torquent: tu dies noctesque cruciaris; cui nec sat est, quod est, & id ipsum ne non sit diuturnum times: te conscientiae stimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant judiciorum, atque legum: quocumque adspexisti, ut furiae, sic tuae tibi occurrunt injuriae, quae te respirare non sinunt. Quamobrem ut improbo, & stulto, & inerti nemini bene

bene esse potest : sic bonus vir , & sapiens , & fortis miser esse non potest. Nec vero cuius virtus , moresque laudandi sunt , ejus non laudanda vita est : neque porro fugienda vita , quae laudanda est. esset autem fugienda , si esset misera. Quamobrem quidquid est laudabile , idem & beatum , & florens , & expetendum videri debet.

P A R A D O X O N III.

Ὅτι ἴσα τὰ ἀμαρτήματα , καὶ τὰ κατὰ νόμον.

Aequalia esse peccata , & recte facta.

¶ Parva , inquis , res est : at magna culpa. nec enim peccata rerum eventum , sed vitiis hominum metienda sunt. In quo peccatur , id potest aliud alio majus esse , aut minus : ipsum quidem illud peccare , quoquo te verteris , unum est. Auri navem evertat gubernator , an paleae ; in re aliquantulum , in gubernatoris inscitia nihil interest. Lapsa est libido in muliere ignota : dolor ad pauciores pertinet , quam si petulans fuisset in aliqua generosa ac nobili virgine : peccavit vero nihilominus , si quidem est peccare , tamquam transilire lineas : quod cum feceris , culpa commissa est : quam longe progrediare , cum semel transieris , ad augendam transeundi culpam nihil pertinet. Peccare certe licet nemini. Quod autem non licet , id hoc uno tenetur , si arguitur non licere. Id si nec majus , nec minus unquam fieri potest , quoniam in eo est peccatum , si non licuit ; quod semper unum , & idem est , quae ex eo peccata nascuntur , aequalia sint oportet. Quod si virtutes pares sunt inter se , paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes , nec bono viro meliorem , nec temperante temperantiorum , nec forti fortiorum , nec sapiente sapientiorum posse fieri , facillime potest perspicere. An virum bonum dices , qui depositum nullo teste ,

cum

eum lucrari impune posset , auri pondo decem reddiderit : si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit ? aut temperantem , qui se in aliqua libidine continuerit , in aliqua effuderit ? Una virtus est , consentiens cum ratione & perpetua constantia. nihil huic addi potest , quo magis virtus sit : nihil demum , ut virtutis nomen relinquatur. etenim si benefacta recte facta sunt , & nihil recto rectius : certe ne bono quidem melius quidquam inveniri potest. Sequitur igitur , ut etiam vitia sint paria : siquidem pravitates animi recte vitia dicuntur. Atqui quoniam pares virtutes sunt , recte facta , quando a virtutibus proficiuntur , paria esse debent : itemque peccata , quoniam ex vitiis manant , sint aequalia necesse est. A philosophis , inquis , ista sumis. Metuebam , ne a lenonibus diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene hercle narras. nam istum doctum & sapientem virum fuisse , memoriae traditum est. Sed tamen quaero ex te , quando verbis inter nos contendimus , non pugnis , utrum bonis est quaerendum , quid bajuli atque operarii , an quid homines doctissimi senserint ? praesertim cum hac sententia non modo verior , sed ne utilior quidem hominum vitae reperiri ulla possit. Quae vis enim est , quae magis arceat homines ab improbitate omni , quam si senserint , nullum in delictis esse discrimen ? aequae peccare se , si privatis , ac si magistratibus manus adferant ? quaecumque in domum stuprum intulerint , eandem esse labem libidinis ? Nihilne igitur interest , nam hoc dicet aliquis , patrem quis necet , an servum ? Nuda ista si ponas , judicari qualia sint non facile possunt. patrem vita privare si per se scelus est , Saguntini , qui parentes suos liberos emori , quam servos vivere maluerunt , parricidae fuerunt. ergo & parenti nonnumquam adimere vita sine scelere potest : & servo saepe sine injuria

ria

ria non potest. Causa igitur haec, non natura distinguit: quae quando utro accessit, id sit propensius; si utroque adjuncta sit, paria fiant necesse est. illud tamen interest, quod in seruo necando, si addit injuria, semel peccatur. in patris vita violanda, multa peccantur. violatur is, qui procreavit; is, qui aluit; is, qui erudit; is, qui in fede, ac domo, atque in rep. collocavit. multitudine peccatorum praestat, eoque poena majore dignus est. Sed nos in vita, non quae cuique peccato poena sit, sed quantum cuique liceat, spectare debemus. quidquid non oportet, scelus esse: quidquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? etiam: si quidem rerum modum fingere non possumus; animorum modum tenere possumus. Histrio si paullum se movit extra numerum, aut si versus pronuntiatius est syllaba una brevior, aut longior, exhibetur & exploditur: in vita tu, qui omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debes, ut in syllaba te peccare dices? poetam non audio in nugis: in vitae societate audiam civem, digitis peccata dimetientem sua? quae si visa sunt breviora, leviora qui possint videri, cum quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis atque ordinis? perturbata autem semel ratione & ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse videatur.

P A R A D O X O N I V.

Ὅτι πᾶς ἄφρων μάλιστα.

Omnem stultum insanire.

Ego vero te non stultum, ut saepe, non improbum, ut semper, sed dementem, & insanum rebus vincam necessarius. Sapientis animus magnitudine consi-

consilii, tolerantia rerum humanarum, contentione fortunae, virtutibus denique omnibus, ut moenibus septus, vincetur, & expugnabitur, qui ne civitate quidem pelli potest? quae est enim civitas? Omnisne conventus etiam ferorum & immanium? omnisne etiam fugitivorum ac latronum congregata unum in locum multitudo? certe negabis. Non igitur erat illa tum civitas, cum leges in ea nihil valebant, cum judicia jacebant, cum mos patrius occiderat, cum ferro pulsus magistratus, senatus nomen in rep. non erat. Praedonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquiae conjurationis a Catilinae furiis ad tuum scelus, furoremque conversae, non civitas erat? Itaque pulsus ego civitatem non sum, quae nulla erat, arcessitus in civitate non sum, cum esset in rep. consul, qui tum nullus fuerat: esset senatus, qui tum occiderat: esset consensus populi liberi: esset juris, & aequitatis, quae vincla sunt civitatis, repetita memoria. Ac vide, quam ista tui latrocinii tela contemserim. jactam & immissam a te nefariam in me injuriam semper duxi: pervenisse ad me numquam putavi: nisi forte, cum parietes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere aut deflagrare arbitrare. Nihil neque meum est, neque cujusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses divinam animi mei constantiam, meas curas, vigiliis, consilia, quibus respublica te invitissimo stat; si hujus aeterni beneficii immortalem memoriam delevisses, multo etiam magis si illam mentem, unde haec consilia manarunt, mihi eripuisses, tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si haec nec fecisti, nec facere potuisti, reditum mihi gloriosum injuria tua dedit, non exitum calamitosum: Ergo ego semper civis; & tum maxime, cum

ancam

meam salutem senatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat; tu ne nunc quidem, nisi forte idem esse hostis, & civis potest. An tu civem ab hoste natura ac loco, non animo factisque distinguis? Caedem in foro fecisti, armatis latronibus templa tenuisti, privatorum domos, aedes sacras incendiisti. Cur hostis Spartacus, si tu civis? potes autem esse tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? & me tuo nomine appellas, cum omnes meo discessu exulasse rempublicam putent? Nunquamne, homo amentissime, te circumspicies? nunquamne quid facias considerabis, nec quid loquare? nescis, exilium scelerum esse poenam? meum illud iter ob praeclarissimas res a me gestas esse susceptum? Omnes scelerati atque impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici volunt, exsules sunt, etiam si solum non mutant. an cum omnes leges te exulem esse jubent, non eris tu exsul? Non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit? ante senatum tuam deprehensa est. qui hominem occiderit? tu plurimos occidisti. qui incendium fecerit? aedis Nympharum manu tua deflagavit. qui templa occupaverit? in foro castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exsul? Familiarissimus tuus de te privilegium tulit, ut, si in opertum Bonae Deae accessisses, exsulares. At te id fecisse etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exilium eiectus, nomen exulis non perhorrescis? Romae sum, inquis. & tu quidem in operto fuisti. Non igitur ubi quisque erit, ejus loci jus tenebit, si ibi eum legibus esse non oportebit.

Ὅτι μὴ ὁ πρὸς ἐλπίεσθαι, καὶ πᾶς ἄφρων δῖλος.
Solum sapientem liberum esse, & stultum omnem
servum.

Laudetur vero hic imperator, aut etiam appellatur, aut hoc nomine dignus putetur. quo modo, aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrenet primum libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coerceat avaritiam, ceteras animi labe repellat, tum incipiat aliis imperare, cum ipse improbilissimis dominis, dedecori ac turpitudini parere deserit. dum quidem his obediet, non modo imperator, sed liber habendus omnino non erit. praeclare enim est hoc usurpatum a doctissimis, quorum auctoritate non uteretur, si mihi apud aliquos agrestes haec habenda esset oratio. cum vero apud prudentissimos loquar, quibus haec inaudita non sunt, cur ego simulem, me, si quid in his studiis operae posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem. Quid est enim libertas? potestas vivendi ut velis. Quis igitur vivit ut vult, nisi qui recta sequitur, qui gaudet officio, cui vivendi via considerata atque provisa est? qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur atque colit, quia id salutare maxime esse judicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter ac libere; cujus omnia consilia, resque omnes, quas gerit, ab ipso proficiunt, eodemque feruntur: nec est ulla res, quae plus apud eum polleat, quam ipsius voluntas atque iudicium: cui quidem etiam, quae vim habere maximam dicitur, fortuna ipsa cedit: sicut sapiens poeta dixit; suis ea cuique fingitur moribus. Soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus. quod etiam

ita esse, pluribus verbis differendum est, illud tamen & breve & confitendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. Servi igitur omnes improbi. nec hoc tam re est, quam dictu inopinatum atque mirabile. non enim ita dicunt eos esse servos, ut mancipia, quae sunt dominorum facta nexu, aut aliquo jure civili: sed, si servitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abjecti, & arbitrio carentis suo, quis neget, omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos, esse servos?

2 An ille mihi liber, cui mulier imperat? cui leges imponit, praescribit, jubet, vetat quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit? dandum est: vocat? veniendum: ejicit? abeundum: minatur? extimescendum. Ego vero istum non modo servum, sed nequissimum servum, etiam si in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque ut in magna familia sunt alii lautiores, ut sibi videntur, servi, sed tamen servi, atrieneses ac topiarii: pari stultitia sunt, quos signa, quos tabulae, quos caelatum argentum, quos Corinthia opera, quos aedificia magnifica nimio opere delectant. At sumus, inquit, civitatis principes. Vos vero ne conservorum quidem vestrorum principes estis. Sed ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui unguunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius servitutis locum paene infimum obtinent. Magna, inquis, bella gessi: magnis imperiis, & provinciis praefui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. Omitto, unde sustuleris, & quomodo habeas. intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum video, servum te esse ineptiarum omnium judico. Nonne igitur sunt ista festiva? Sunt. nam nos quo-

que

que oculos eruditos habemus. sed obsecro te, ita venusta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed ut oblectamenta puërorum. Quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissime tractantem, cum ipse totam Corinthum contempsisset: utrum illum civem excellentem, an atriensem diligentem putaret? Reviviscat M' Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, praeter ipsos; & videat aliquem summis populi beneficiis usum barbatulos mullos exceptantem de piscina, & pertractantem, & muraenarum copia gloriantem: nonne hunc hominem ita servum judicet, ut ne in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum servitus dubia est, qui cupiditate peculii nullam conditionem recusant durissimae servitutis? hereditatis spes quid iniquitatis in serviendo non suscipit? quem nutum locupletis orbi senis non observat? loquitur ad voluntatem: quidquid denunciatum sit, facit: affectatur, assidet, muneratur. quid horum est liberi? quid non denique servi inertis? Quid? jam illa cupiditas, quae videtur esse liberalior, honoris, imperii, provinciarum, quam dura est domina! quam imperiosa! quam vehemens! Cethego homini non probatissimo servire coegit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur; munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare. quae servitus est, si haec libertas existimari potest? Quid? cum cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus ex conscientia peccatorum, timor? quam est illa misera, quam dura servitus! adolescentibus paullo loquacioribus est serviendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tamquam domini timentur. Iudex vero quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? an non est omnis metus servitus? Quid valet igitur illa elo-

K 2

quen-

quentissimi viri, L. Crassi, copiosa magis, quam sapiens oratio? eripite nos ex servitute. quae est ista servitus tam claro homini, tamque nobili? Omnis animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas servitus est. Nolite sinere nos cuiquam servire. In libertatem vindicari vult? minime. Quid enim adjungit? nisi vobis universis. Dominum mutare, non liber esse vult. quibus & possumus & debemus. Nos vero, siquidem animo excelso, & alto, & virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te dicito, quoniam quidem potes: debere ne dixeris: quoniam nihil quisquam debet nisi quod est turpe non reddere. Sed haec haecenus. Ille videat, quomodo imperator esse possit: cum eum ne liberum quidem esse ratio, & veritas ipsa convincat.

P A R A D O X O N VI.

Ὁ πρῶτος ὁ σφῶς πάλαι σφ.

Solum sapientem esse divitem.

Quae est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? solusne tu dives? Pro dii immortales. egone me audivisse aliquid; & didicisse non gaudeam? Solusne dives? Quid si ne dives quidem? quid si pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter vivendum facile contentus sit: qui nihil quaerat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus oportet tuus te judicet divitem, non hominum sermo, neque possessiones tuae: nihil sibi deesse putet, nihil curet amplius. satius est, aut contentus etiam pecunia? concedo, dives es. si autem propter aviditatem pecuniae nullam quaestum turpem putas, cum isti ordini ne honestus quidem possit esse ullus: si quotidie fraudas, decipis, polsis, pacisceris, auferis, eripis: si so-

cios

cios spoliis, aerarium expilas: si testamenta amicorum expectas, aut ne expectas quidem, atque ipse supponis: haec utrum abundantis, an egentis signa sunt? Animus hominis dives, non arca appellari solet. quamvis illa sit plena, dum te inanem videbo, divitem non putabo. etenim ex eo, quantum cuique satis est, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecunia est opus. duas? majore. plures? majore etiam. & si, ut ajunt, Danai quinquaginta sint filiae, tot doctes magnam quaerunt pecuniam. quantum enim cuique opus est, ad id accommodatur, ut ante dixi, divitiarum modus. qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quae brevi tempore maximas copias exhaurire possint; hunc quo modo ego appellabo divitem, cum ipse etiam egere se sentiat? multi ex te audierunt, cum diceres, neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus Romanus tantis vectigalibus jampridem vix potest. ergo hoc proposito, numquam eris dives ante, quam tibi ex tuis possessionibus tantam reficiatur, ut ex eo tuæi sex legiones, & magna equitum, ac peditum auxilia possis. Iam fateris igitur non esse te divitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas. itaque istam paupertatem, vel potius egestatem, ac mendicitatem tuam numquam obscure tulisti. Nam ut iis, qui honeste rem quaerunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quaesito: sic, qui videt domi tuae pariter accusatorum atque iudicum consociatos greges; qui nocentes & pecuniosos reos eodem te auctore corruptelam iudicii molientes, qui tuas mercedum pactiones in patrociniis, intercessionibus pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad defaenerandas diripiendasque provin-

K 3

cias:

eias: qui expulsionem vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletium, qui caedes municipiorum, qui illam Sullani temporis messem recorderetur, qui testamenta subjecta, qui sublatos tot homines; qui denique omnia venalia, dilectum, decretum, alienam, suam sententiam, forum, domum, vocem, silentium: quis hunc non putet confiteri, sibi quaesito opus esse? Cui autem quaesito opus sit, quis umquam hunc vere dixerit divitem? Et enim divitiarum fructus in copia est: copiam autem declarat satietas rerum atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequere, nunquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & recte (est enim ad vulgi opinionem mediocris; ad tuam, nulla; ad meam, modica) de me silebo, de re loquar. Si censenda nobis, atque aestimanda res sit, utrum tandem plaris aestimemus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an responsum M' Curii? hereditatem L. Paulli, an liberalitatem Africani, qui ejus hereditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? Haec profecto, quae sunt summarum virtutum, plaris aestimanda sunt, quam illa, quae sunt pecuniae. Quis igitur, si quidem, ut quisque, quod plurimum sit, possideat, ita ditissimus habendus sit, dubitet, quin in virtute divitiae sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri, & argenti, plaris quam virtus aestimanda est. O dii immortales: non intelligunt homines, quam magnum vestigal sit parsimonia! venio enim jam ad sumptuosos: relinquo istum quaestuosum. Capit ille ex suis praediis sexcenta sestertia: ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & sola marmorea facienti, & signa, tabu-

tabulas, suppellectilem, & vestem infinite concupiscenti, non modo ad fructum ille est sumptuosus, sed etiam ad faenus, exiguus. ex meo tenui vestigali, detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Vter igitur est ditior, cui deest, an cui superat? qui eget, an qui abundat? cujus possessio quo est major, eo plus requirit ad se tuendam: an quae suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui morum ac temporum vitio aliquantum etiam ipse fortasse in hujus saeculi errore verser? M' Manilius patrum nostrorum memoria, ne semper Curios, & Luscinios loquamur, pauper tandem fuit. habuit enim aedículas in Carinis, & fundum in Labicano. Nos igitur divitiores, qui plura habemus? utinam quidem. sed non aestimatione census, verum victu atque cultu terminatur pecuniae modus. non esse cupidum, pecunia est: non esse emacem, vestigal est. contentum vero suis rebus esse, maximae sunt certissimaeque divitiae. Etenim si isti callidi rerum aestimatores prata & areas quaedam magno aestimant, quod ei generi possessionum minime quasi noceri potest: quanti est aestimanda virtus, quae nec eripi, nec surripi potest umquam: neque naufragio, neque incendio amittitur: nec tempestatum, nec temporum perturbatione mutatur? qua praediti qui sunt, soli sunt divites. Soli enim possident res & fructuosas & sempiternas: solique, quod est proprium divitiarum, contenti rebus suis, satis esse putant, quod est: nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & avari, quoniam incertas, atque in casu positas habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis; non modo non copiosi ac divites, sed etiam inopes ac pauperes exultandi sunt.

M. TVLLII CICERONIS
SOMNIUM SCIPIONIS.

SCIPIO LOQVITVR.

Vm in Africam venissem, M'. Manlio consuli ad quartam legionem tribunus, ut scitis, militum, nihil mihi potius fuit, quam ut Masinissam convenirem, regem familiae nostrae iustis de causis amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex collacrimavit, aliquantoque post suspexit in caelum: & grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobisque reliqui caelites, quod ante quam ex hac vita migro, conspicio in meo regno, & his tectis P. Cornelium Scipionem, cujus ego nomine ipso recreor: ita nunquam ex animo meo descendit illius optimi atque invictissimi viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra rep. percontatus est. multaque verbis ultro, citroque habitis, ille nobis consumtus est dies. post autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus, cum senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniaque ejus non facta solum, sed etiam dicta meminisset. deinde, ut cubitum discessimus, me & de via, & qui ad multam noctem vigilassem, arctior, quam solebat, somnus complexus est. Hic mihi, credo equidem ex hoc, quod eramus locuti; fit enim fere, ut cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet saepissime vigilans solebat cogitare, & loqui; Africanus se ostendit illa forma, quae mihi ex imagine ejus, quam

quam ex ipso, erat notior. quem ut agnovi, equidem cohorrui. sed ille, Ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quae dicam trade memoriae. Videfne illam urbem, quae parere populo R. coacta per me, renovat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Karthaginem de excelfo, & pleno stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis paene miles? hanc hoc biennio consul evertes, eritque cognomen id tibi per te partum quod habes adhuc a nobis hereditarium. Cum autem Karthaginem deleveris, triumphum egeris, censorque fueris, & obieris legatus Aegyptum, Syriam, Asiam, Graeciam, deligere iterum cos. absens, bellumque maximum conficies, Numantiam exscindes. Sed cum eris curru Capitolium invectus, offendes temp. perturbatam consiliis nepotis mei. Hic tu, Africane, ostendas oportebit patriae, lumen animi, ingenii, consiliique tui. Sed ejus temporis ancipitem video quasi fatorum viam. nam cum aetas tua septenos octies solis anfractus, reditusque converterit, duoque hi numeri, quorum uterque plenus, alter altera de causa, habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint: in te unum, atque in tuum nomen, se tota convertet civitas: te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur: tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus; ac ne multa, dictator temp. constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Laelius, ingemissentque ceteri vehementius: leniter arridens Scipio, Quaeso, inquit, ne me e somno excitetis, & parum rebus: audite cetera. Sed quo sis, Africane, alacrior ad tutandum temp. sic habeto: Omnibus, qui patriam conservarint, adjuverint, auxerint, certum esse in caelo definitum locum, ubi

beati aevo sempiterno fruuntur. nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia coetusque hominum jure sociati, quae civitates appellantur: harum rectores, & conservatores hinc profecti, huc revertuntur. Hic ego, etsi eram perterritus, non tam metu mortis, quam insidiarum a meis, quaesivi tamen, viveretne ipse & Paullus pater, & alii, quos nos extinctos arbitraremur. Immo vero, inquit, ii vivunt, qui ex corporum vinculis, tamquam e carcere, evolaverunt: vestra vero, quae dicitur vita, mors est. quin tu aspicias ad te venientem Paullum patrem. Quem ubi vidi, equidem vim lacrimarum profudi. Ille autem me complexus atque osculans flere prohibebat. Atque ego ut primum, fletu represso, loqui posse coepi, Quaeso, inquam, pater sanctissime atque optime, quoniam haec est vita, ut Africanum audio dicere, quid moror in terris quin hinc ad vos venire propero? Non est ita, inquit ille. nisi Deus is, cujus hoc templum est omne, quod conspicias, istis te corporis custodiis hiberaverit, huc tibi aditus patere non potest. homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quae terra dicitur: hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quae sidera, & stellas vocatis. quae globosae, & rotundae, divinis animatae mentibus, circos suos, orbisque consistunt celeritate mirabili. Quare & tibi, Publi, & piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec injussu ejus, a quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est, ne munus humanum assignatum a Deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego, qui te genui, justitiam cole, & pietatem: quae, cum sit magna in parentibus, & propinquis, tam

in patria maxima est: ea vita via est in caelum, & in hunc coetum eorum, qui jam vixerunt, & corpore laxati, illum incolunt locum, quem vides: erat autem is splendidissimo candore inter flammam circus elucens, quem vos, ut a Grajis accepistis, orbem lacteum nuncupatis: ex quo omnia mihi contemplanti praeclara cetera, & mirabilia videbantur. erant autem eae stellae, quas numquam ex hoc loco vidimus: & eae magnitudines omnium, quas esse numquam suspicati sumus: ex quibus erat illa minima, quae ultima coelo, citima terris, luce lucebat aliena. stellarum autem globi terrae magnitudinem facile vincebant. Iam ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, poeniteret. Quam cum magis intuerer, quaeso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? nonne adspicis, quae in templa veneris? novem tibi orbibus, vel potius globis connexa sunt omnia: quorum unus est caelestis, extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse Deus, arcens, & continens ceteros: in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subjecti sunt septem, qui versantur retro contrario motu, atque coelum, ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant. deinde est hominum generi prosperus & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iovis: tum rutilus horribilisque terris, quem Martium dicitis: deinde subter mediam fere regionem Sol obtinet, dux & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta sua luce illustret, & compleat. hunc ut comites consequuntur, alter Veneris, alter Mercurii cursus: in infimoque orbe Luna, radiis solis accensa, convertitur. infra autem jam nihil est, nisi mortale & caducum, prae-

praeter animos generi hominum munere deorum
 datos. supra lunam sunt aeterna omnia. nam ea,
 quae est media & nona, tellus, neque movetur
 & infima est, & in eam feruntur omnia suo nutu
 5 pondera. Quae cum intuerer stupens, ut me rece-
 pi, Quid? hic, inquam, quis est, qui complet
 aures meas tantus, & tam dulcis sonus? Hic est,
 inquit ille, qui intervallis conjunctus imparibus,
 sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu &
 motu ipsorum orbium conficitur: qui acuta cum
 gravibus temperans, varios aequabiliter concen-
 tus efficit. nec enim silentio tanti motus incitari
 possunt, & natura fert, ut extrema ex altera par-
 te graviter, ex altera autem acute sonent. Quam
 ob causam summus ille coeli stellifer cursus, cu-
 jus conversio est concitator, acuto & excitato
 movetur sono: gravissimo autem hic lunaris atque
 infimus. nam terra, nona, immobilis manens, ima
 sede semper haeret, complexa medium mundi lo-
 cum. illi autem octo cursus, in quibus eadem vis
 est duorum, septem efficiunt distinctos intervallis
 sonos: qui numerus rerum omnium fere nodus est.
 quod docti homines nervis imitati, atque cantibus,
 aperuere sibi reditum in hunc locum: sicut
 alii, qui praestantibus ingeniis in vita humana di-
 vina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletae aures
 hominum obsurduerunt: nec est ullus hebetior
 sensus in vobis: sicut ubi Nilus ad illa, quae Ca-
 tadupa nominantur, praecipitat ex altissimis mon-
 tibus, ea gens, quae illum locum accolit, pro-
 pter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret.
 Hic vero tantus est totius mundi incitatissima
 conversione sonitus, ut eum aures hominum ca-
 pere non possint: sicut intueri solem adversum
 nequitis, ejusque radiis acies vestra sensusque
 vincitur. Haec ego admirans, referebam tamen
 6 oculos ad terram identidem. Tum Africanus,

Sen-

Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum ac
 domum contemplari: quae si tibi parva, ut est,
 ita videtur, haec caelestia semper spectato: illa
 humana contemnito. Tu enim quam celebra-
 tem sermonis hominum, aut quam expetendam
 gloriam consequi potes? vides habitari in terra
 raris & angustis in locis: & in ipsis quasi macu-
 lis, ubi habitatur, vastas solitudines interjectas:
 hosque qui incolunt terram, non modo interrup-
 tos ita esse, ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios
 manare possit: sed partim obliquos, partim aver-
 sos, partim etiam adversos stare vobis: a quibus
 exspectare gloriam certe nullam potestis. Cernis
 autem eandem terram, quasi quibusdam redimi-
 tam & circumdatam cingulis: e quibus duos ma-
 xime inter se diversos, & coeli verticibus ipsis
 ex utraque parte subnixos, obriguisse pruina vi-
 des, medium autem illum, & maximum, solis
 ardore torreri. duo sunt habitabiles: quorum au-
 stralis ille, in quo qui insistant, adversa vobis ur-
 gent vestigia, nihil ad vestrum genus: hic autem
 alter subjectus aquiloni, quem incolitis, cerne,
 quam tenui vos parte contingat. omnis enim ter-
 ra, quae colitur a vobis, angusta verticibus, la-
 teribus latior, parva quaedam insula est, circum-
 fusa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum,
 quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen
 tanto nomine, quam sit parvus, vides. Ex his
 ipsis cultis notisque terris, num aut tuum aut cu-
 jusquam nostrum nomen, vel Caucasum hunc,
 quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gan-
 gem transnatare? quis in reliquis Orientis, aut ob-
 euntis solis ultimis aut aquilonis, austrive partibus
 tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis pro-
 fecto, quantis in angustiis vestra gloria se dilatari
 velit. Ipsi autem, qui de vobis loquuntur, quan-
 diu loquentur? Quinetiam, si cupiat proles illa fu-
 7

K 7

turo-

turorum hominum deinceps laudes uniuscujusque nostrum a patribus acceptas posteris prodere, tamen propter eluviones exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo aeternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest, ab iis, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui ante nati sint? qui nec pauciores, & certe meliores fuerunt viri? cum praefertim apud eos ipsos, a quibus audiri nomen nostrum potest, nemo unius anni memoriam assequi possit: homines enim populariter annum tantummodo solis, id est, unius astri reditu metiuntur: cum autem ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemque totius anni descriptionem longis intervallis retulerint, tum ille vere vertens annus appellari potest: in quo vix dicere audeo, quam multa saecula hominum teneantur. namque, ut olim deficere sol hominibus, extinguique visus est, cum Romuli animus haec ipsa in templa penetravit: ita quandoque eadem parte sol, eodemque tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium stellisque revocatis, expletum annum habeto. hujus quidem anni nondum vicesimam partem scito esse conversam. Quocirca si reditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis, & praestantibus viris: quanti tandem est ista hominum gloria, quae pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest? Igitur alte spectare si voles, atque hanc sedem, & aeternam domum contueri: neque te sermonibus vulgi dederis, nec in praemiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te oportet illecebris ipsa virtus trahat ad verum decus. quid de te alii loquantur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustiis cingitur iis regionum, quas vides,

nec

nec umquam de ullo perennis fuit; & obruitur hominum interitu; & oblivione posteritatis extinguitur. Quae cum dixisset, Ego vero inquam, o 8 Africane, si quidem bene meritis de patria quasi limes ad caeli aditum patet, quamquam a pueritia vestigiis ingressus patriis, & tuis, decori vestro non defui: nunc tamen, tanto praemio proposito, enitar multo vigilantius. & ille, Tu vero enitere, & sic habeto, non esse te mortalem, sed corpus hoc. nec enim tu es, quem forma ista declarat: sed mens cujusque, is est quisque: non ea figura, quae digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: siquidem Deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui providet, qui tam regit, & moderatur, & movet id corpus, cui praepositus est, quam hunc mundum ille princeps Deus: & ut mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus aeternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet. Nam quod semper movetur, aeternum est: quod autem motum affert alicui, quodque agitur aliunde; quando finem habet motus, vivendi finem habeat necesse est. solum igitur, quod sese movet, quia nunquam deseritur a se; nunquam ne moveri quidem desinit: quin etiam ceteris, quae moventur, hic fons, hoc principum est movendi. principio autem nulla est origo. nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re: nec enim esset principium, quod gigneretur aliunde: quod si nunquam oritur, ne occidit quidem umquam. nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est a principio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne coelum, omnisque natura consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, quae a primo impulsu

su

9 su moveatur. Cum pateat igitur aeternum id esse, quod a seipso moveatur, quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? inanimus est enim omne, quod pulsu agitatur externo: quod autem animal est, id motu cietur interiore, & suo. nam haec est natura propria animi atque vis. Quae si est una ex omnibus, quae sese moveat, neque nata est certe, & aeterna est. hanc tu exerce in optimis rebus: sunt autem optimae, cūrae de salute patriae: quibus agitatus & exercitatus animus, velocius in hanc sedem & domum suam pervolabit: idque ocyus faciet, si jam tum, cum erit inclusis in corpore, eminebit foras, & ea, qua extra erunt, contemplans, quam maxime se a corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dederunt, earumque se quasi ministros praebuerunt, impulsuque libidinum voluptatibus obedientium, Deorum, & hominum jura violaverunt: corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur, nec hunc in locum, nisi multis exagitati seculis, revertuntur. Ille discessit: ego somno solutus sum.

FINIS.

~~21.238~~

H. 92747.

НБ ОНУ імені П. Мечникова

